

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 6 (303), June, 1973, Vol. XXVI

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF Great Britain
Tel.: 01-607-6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1973 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	12,50 дол.	7 дол.	3,60 дол.	1,25 дол.
Австрія	270 шіл.	150 шіл.	80 шіл.	27 шіл.
Аргентина	30 н. пезів	16 н. пезів	9 н. пезів	3 н. пезів
Бельгія	540 б. фр.	280 б. фр.	150 б. фр.	54 б. фр.
В. Британія	5 ф.	2,75 ф.	1,40 ф.	50 п.
Канада	15 дол.	8 дол.	4,20 дол.	1,50 дол.
США	15 дол.	8 дол.	4,20 дол.	1,50 дол.
Німеччина	45 н.м.	25 н.м.	13 н.м.	4,50 н.м.
Франція	65 фр.	35 фр.	18 фр.	6,50 фр.
Швеція	65 кор.	35 кор.	18 кор.	6,50 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 6 (303)

ЧЕРВЕНЬ, 1973

Річник XXVI

Зміст VI-ї книжки

Д.: НЕВТОМНИЙ СУРМАЧ ВОЛІ († д-р Дмитро Донцов)	531
Іван Вовчук: БОРОТЬБА ДВОХ АНТИПОДІВ	539
К. Левченко: ПОХОДЖЕННЯ МОСКОВСЬКОГО БОЛЬШЕВИЗМУ І СПРАВЖНІ ПРИЧИНИ ГОЛОДУ В УКРАЇНІ В 1932-33 РОКАХ (5) ...	547
Я. Вільшенко: ТОТАЛЬНИЙ НАСТУП МОСКВИ НА УКРАЇНСЬКУ НАЦІЮ	555
<i>З непокореної України</i>	
Євген Сверстюк: ЧИМ ГЛИВШЕ В ЗЕМЛЮ, ТИМ ВИЩЕ В НЕВО ...	568
Іван Дзюба: »СЕКС«, »СЕКС« ... І ТРОХИ »АНТИСЕКСУ« ...	579
Остап Невідомий: ПОЕЗІЇ З УКРАЇНИ (З циклу »Флояра Мольфара«, з циклу »Зимозелень«, Сонети)	588
— З КОНЦТАВІРНИХ ВІРШІВ	608
— З ТЮРЕМНИХ ВІРШІВ	615
*	
Микола Сивіцький: У ДОСВІДКУ ХРИСТІЯНСТВА В УКРАЇНІ ...	622
Л. Бучило: »ПРИЄДНАННЯ« КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ДО МОС- КОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ	635
*	
Ганна Черінь: СИНЯ ПТИЦЯ, ІНШИЙ СВІТ, БУРЯ. ПОЖЕЖА, КО- ЛЬОРИ, НЕБЕЗПЕЧНА БЕЗПЕКА, ПРИЗЕМЛЕННЯ (поезії) ...	645
Юрій Борець: УПІСТИ НА ЗАХОДІ (Спогади, 2)	650
Олекса Воропай: АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового поселенця, 39) ...	667
*	
Софія Наумович: ІСТОРІОСОФІЧНІ ТВОРИ	679
Степан Радіон: ПЕРЕКЛАНИЦЬКА ПОВІСТЬ	684
М. Марченко: ПАМ'ЯТІ В. С. ДУБОВА (короткий біографічний нарис)	686
— † Д-Р РОМАН МОГИЛЬНИЦЬКИЙ	687
— КНИГА ПРО ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ (Заклик)	688

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Folkshon Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
c/o Dnister
928 Mt. Alexander Rd
Essendon, Vic. 3040.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Bld. St.-Germain
75—Paris, 9^e.

США:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia, 19115 Pa.

Дітройт і околиця:

Mr. Ilko Rozak
5051, Sobieski
Detroit, Mich. 48212

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників 65 п. (англ.) або 1 дол. 70 ц.
Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо роз-
раховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо
повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

~~~~~  
**«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-  
ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ  
ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУ-  
ЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО  
БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!**

**СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ,  
ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА  
РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.**

~~~~~

НЕВТОМНИЙ СУРМАЧ ВОЛІ

(† Д-Р ДМИТРО ДОНЦОВ)

30-го березня ц. р. в Монтреалі (Канада) помер на 90-му році життя д-р Дмитро Донцов — найвизначніший ідеолог українського націоналізму, небуденна Постать в історії української нації.

Д. Донцов народився 28 серпня 1883 року в соняшних степах України, в Мелітополі, що тепер у Запорізькій області. До 1907-го року студіював у Петербурзькому університеті, а студії закінчив за кордоном, у Відні, ступенем доктора права.

Вже в студентські роки відзначався своєю публіцистикою і революційною діяльністю, познайомився з багатьма тодішніми українськими політичними діячами, зокрема з Миколою Міхновським. Шукаючи середовища для вияву своїх самостійницьких поглядів і своєї революційної діяльності, деякий час був членом Української Революційної Партії (РУП), членом Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії (УСДРП) та членом головної управи Партії Українських Хліборобів-Демократів.

Уперше був заарештований царською поліцією у 1905 році, коли йому було 22 роки. Після другого арештування у 1907 році, Д. Донцов 1908 року утік за кордон, перебував у Відні та Львові, де розгортав широку самостійницьку діяльність.

Під час першої світової війни був першим головою Союзу Визволення України. В 1914-16 роках очолював Українське Пресове Бюро в Берліні, за гетьмана Павла Скоропадського — був головою Українського Телеграфічного Агентства, а в 1919-21 роках — шефом Українського Пресового Бюро в Берні (Швейцарія) при Українській дипломатичній місії.

Переїхавши до Львова, в порозумінні з полковником Євгеном Коновальцем спершу редагував «Заграву» (орган Партії Національної Революції), а потім «Літературно-Науковий Вісник» (1922-1932 рр.) і «Вісник» (1933-1939 рр.).

В 1939 році поляки заарештували д-ра Д. Донцова і заслали його до Берези Картузької. З вибухом другої світової війни — почалась його дальша життєва мандрівка: Берлін, Букарешт, Франція, Лондон, де був співробітником першого місцевого українського (націоналістичного) часопису «Український клич». Звідти переїхав до Канади, де в 1949-1952 роках викладав українську літературу в Монреальському університеті.

Життя д-ра Дмитра Донцова виповнене по вінця кипучою діяльністю, що тривала майже три чверті століття.

Ще в листопаді 1905 року, на початку першої революції в московській імперії, на багатолюдних і бурхливих зборах українців у Петербурзі залунали самостійницькі, протимосковські промови. Особливо активним учасником тих зборів був 22-річний тоді студент Дмитро Донцов. Про його промову перший український тогочасний часопис «Хлібороб» (виходив у Лубнях на Полтавщині за редакцією М. Міхновського і братів Шереметів) писав так:

«Щодо, принаймні, однієї з промов, то вона була повна образливих, але правдивих закидів проти московського уряду, ба й проти російського суспільства взагалі та навіть соціал-демократії, що вони спільно однаково гнітили і ганьбили український народ» («Петербургське українське віче», — «Хлібороб», ч. 3, 1905 р.).

Дальші роки Д. Донцов присвячував підпільній революційній протимосковській діяльності, за що був двічі арештований царською поліцією.

Кілька років перед початком першої світової війни Д. Донцов розвинув широку й гостру публіцистичну діяльність, закликав відокремитися від Росії, кожної повсякчасної, а не тільки від урядової, жандармської, Росії Столипінних, Победоносцевих, Горелішкінних, а й від Росії ліберальної, народницької і соціалістичної, Росії Мілюкових, Гучкових, Михайловських та Горьких.

На сторінках багатьох періодичних видань, зокрема київських, Д. Донцов виступав із своїми завжди солідно й речево опрацьованими розвідками, блискуче літературно й стилістично оформленими. Його статті друкували київський журнал модерністів «Українська хата», а також соціал-демократичні «Слово» та «Дзвін». Красномовні й палкі протимосковські заклики Д. Донцова друкувались у збірниках «Український студент», що з цензурних причин виходили в Петербурзі за редакцією Олександра Ковалевського. Статті Д. Донцова друкував і польський «Дзєннік петербурзкі». Місячник «Украинская жизнь», що виходив російською мовою у Москві для інформації інших народів, поневолених у московській тюрмі, також деколи друкував розвідки Донцова.

Велика студія Д. Донцова про ставлення т. зв. вождів соціалізму Маркса і Енгельса до поневолених націй була надрукована на сторінках київського місячника «Літературно-Науковий Вісник», а блискучі його спогади про рано згаслого історика літератури Василя Доманицького були поміщені у львівському щоденнику «Діло» (1912 р.).

Тут мова про діяльність Д. Донцова ще тоді, коли йому було від 20 до 30 років.

Можна без перебільшення сказати, що вже в той час Д. Донцов узяв на себе Шевченкове післанництво, щоб «обоюдним ножем» свого слова «вищідити сукровату і налляти живої козацької крові, чистої, святої»

в жили його сучасників. Не всі сучасники зрозуміли Донцова, деякі з них — зненавиділи його, а ще інші — розгубилися, змішавши його світогляд з ранньою приналежністю до соціал-демократичної партії. Наслідки очевидні й сьогодні, навіть у нібито авторитетному довіднику, після короткої загальної характеристики творчості і діяльності Д. Донцова, знаходимо таке спрощене твердження:

»Д. Донцов перейшов кілька світоглядових еволюцій — від соціалізму до його виразної негачії, від антирелігійних позицій до крайньої воюючої церкви... В загальному Донцов, більше ніж будь-хто з сучасників, став постаттю рівночасно звеличуваною і заперечуваною«.

Безперечно характеристика Д. Донцова узалежнена від особистих поглядів чи ідейно-політичних переконань її авторів, але це не означає, що й у довідниках, які стають джерельним матеріалом і для майбутніх поколінь, можна обмежуватися суб'єктивними висновками, не давши їм відповідного обґрунтування. В теоретиків соціалізму-марксизму ніде не знайдемо українських ідейно-національних і державотворчих позицій, що їх заступав Д. Донцов навіть у свої студентські роки, тому й загальникове твердження про його перехід від соціалізму до націоналізму не можна приймати, як авторитетне, незалежно від того, де воно надруковане.

Тут треба пригадати, що в той час, коли Д. Донцов розпочав свою діяльність, довкола панувало ще царство тиші-покори, царство рабства і тиранії, в московській імперії жили »вірні хакли-малороси«, а в австрійській — »вірні рутенці«, »тірольці Сходу«. А разом із тим розпаношувалась модна тоді соціалістична блекота, що всмоктувала в себе і значну частину провідників тодішнього українства. На такому ґрунті Донцов почав будувати величавий храм української духовости, що його завершив модерним українським націоналізмом. У фундамент цього храму він відразу поклав політичні національні ідеї — повну культурну й політичну сепарацію від Росії і повну державну незалежність України. Тому його хвилева участь у студентські роки в УСДРП не означає, що Донцов прийняв ідеї і програму тієї партії, навпаки, він прийшов до неї із власними ідеями, а коли не знайшов для них ґрунту — покинув УСДРП.

У своїх статтях і рефератах, написаних у 1911-14 роках, отже, ще перед першою світовою війною, молодий Донцов попереджав українську інтелігенцію, яка була в полоні московських соціалістичних ідей, про цілковиту безпідставність дуже поширеної тоді віри в т. зв. російський визвольний рух та про шкідливість орієнтації на російський лібералізм і соціалізм. Докладно й речево проаналізувавши тодішній російський лібералізм (П. Мілюкова, Струве, Кокошкіна, Гучкова та інших), Донцов вказав на майбутню еволюцію цього лібералізму до традиційного ненажерливого московського імперіалізму. В своїй розвідці »Русский либерализм и украинское движение« (»Украинская жизнь«, чч. 4-6, 1912), він тверезо розвінчував віру українських федералістів

у майбутню ліберальну Росію, а разом із тим попереджав, що ця Росія порозуміється з Польщею коштом України, що й сталося через 10 років у Ризі, де Польща з Москвою поділили поміж себе українські землі.

Також у своїй черговій розвідці «Русский імперіалізм і українство» («Украинская жизнь», ч. 2, 1913), Донцов бив на сполох, вказавши на небезпеку оновленого російського імперіалізму в новому вигляді, імперіалізму не лише урядово-бюрократичного, а ще більш небезпечного — суспільного, імперіалізму широких верств московського народу.

Не зважаючи на свій молодий вік, Д. Донцов уже тоді відзначався непересічною здібністю передбачати розвиток подій як у московській імперії, так і в цілому світі. Він відчував, що наближається велика світова завірюха, до якої українці не підготовані ні ідейно, ні політично. Тому влітку 1913 р. під час 2-го Всеукраїнського студентського конгресу у Львові він виступив із програмовою доповіддю на тему «Сучасне політичне положення української нації і наші завдання», в якій ще раз підкреслив, що коли завтра почнеться європейська війна, то Росія використає її проти України, а це означає, що українці мусять взяти зброю у свої руки і боротися тільки за свою волю і державність. Ця доповідь Донцова була немов маніфестом української визвольної політики, вона — з одного боку — зрушила українські національні сили, а з другого — викликала велику тривогу в смертельних ворогів українського народу, як у московських большевиків так і в т. зв. демократів і лібералів.

Російський історик П. Мілюков, голова російської конституційно-демократичної партії, член Державної думи, пізніше міністер Тимчасового уряду, так zareагував на виступ Донцова: «Українці починають голосно говорити, як це робить Донцов і товарищі, що всяка надія на Росію — утопія, що залишається шукати рятунку тільки в сепаратизмі... Бійтеся його! (себто, Донцова) Коли будете продовжувати вашу політику, Донцови будуть числитися не одиницями й не десятками, а сотками, тисячами, мільйонами» (З промови П. Мілюкова в Державній думі, в Москві, 19. 2. 1914 р.).

Не залишився позаду й другий московський ватажок, Ленін: «Дуже важливим — писав він — з націоналістами цього стилю хитріше воювати. Націоналісти типу Донцова дуже витончені... Українські соціал-демократи виступили проти Донцова, який запропонував з'їздові резолюцію про самостійність України і її схвалила більшість, за виїмком двох проти... Головне, що соціал-демократи заперечують Донцову, а це для нас найголовніше» (В. І. Ленін: «Рабочая правда», 16. 6. 1913).

Справді, українські соціал-демократи були переляканіся «сепаратизму» Д. Донцова. Соціал-демократичний «Дзвін» (Київ, 1913) писав: «В нашій громадянстві мусіли з'явитися сепаратистичні тенденції. Спроба Донцова є першою і, покищо, одинокою з таких спроб. Теорія сепаратизму може відіграти в нас шкідливу роллю. Нова програма Донцова не може бути програмою широких мас народних».

Отже вже тоді Д. Донцов був «сепаратистом», націоналістом, особливо небезпечним, як висловлювалися московські ватажки. Коли ж він був дійсним соціалістом-марксистом і «еволюціонував» до націоналізму? Адже вже перші його виступи в студентські роки мали виразний характер «сепаратизму» і націоналізму.

Тоді ж у Києві вийшла блискуча розвідка Д. Донцова «Модерне москвофільство» (1913 р.), в якій він дав влучну характеристику газетних федералістично-автономних писак та балакунів, що проповідували орієнтацію на «ліберальну» і червону соціалістичну Росію.

На початку 1914 року, себто перед вибухом війни, в Києві вийшла чергова полемічна розвідка Д. Донцова п. з. «З приводу ще однієї ересі», в якій він знову обґрунтував тезу кінечности відриву від Росії. Автономічно-федералістичні рецензенти зустріли цю розвідку Д. Донцова вороже, але один із них на сторінках «Української жінки» мусів із сумом визнати, що в реальній дійсності більше фактів промовляє за Донцовим і «проти нас», себто автономістів.

Під час першої світової війни, яка застала Д. Донцова у Львові, він виїхав до Швейцарії, де написав ряд праць, надрукованих дещо пізніше, як ось «Похід Карла XII на Україну», «Мазепа і мазепинці», «Історія розвитку української державної ідеї», «Українська державна думка і Європа» та інші.

Вернувшись в Україну 1918 року, Д. Донцов виступав у Києві з публічними доповідями на теми «Міжнародне положення України і Росія» і «Культура примітивізму», що вийшли окремими брошурами. Треба підкреслити виїняткову імпазантність і красномовність Донцова, як прелегента. Київська молодь захоплювалася доповідями Донцова, натомість москалі скаженіли...

Ввесь час Д. Донцов співпрацював з Миколою Міхновським, Симоном Петлюрою, Євгеном Коновальцем та іншими українськими патріотами-самостійниками. Його доповіді та друковані праці вже тоді мали значний вплив на формування української національної ідеї і державної політики.

Діяльність Д. Донцова по першій світовій війні, вже на західно-українських землях, мала переломове значення в новітній історії визвольної боротьби України. В 1921 році у Відні вийшла його капітальна праця «Підстави нашої політики». З цього приводу «Громадський вісник» (ч. 2, Львів 1922) писав: «Клясична характеристика російського світу у протиставленні до європейського, так само клясична характеристика ідеології драгоманівщини та її політики. Характеристики ці надають книзі Донцова тривалу вартість». У 1922 році вийшла його праця про Лесю Українку п. з. «Поетка українського ресорджименту».

Від травня 1922 р. Донцов редагує у Львові відновлений по війні «Літературно-Науковий Вісник», що скупчував довкола себе найкращі

українські національні сили. Від 1933-го року «ЛНВ» появлявся — далі за редакцією Донцова — під скороченою назвою «Вісник», що існував до вересня 1939 року, коли поляки вивезли Донцова до Берези Картузької, а до Львова прийшли московські більшовики.

Перелім у духовості українського народу остаточно прийшов із появою знаменної праці Д. Донцова «Націоналізм», що стала провісником нової, націоналістичної, доби не тільки в житті українського народу, а й інших народів світу. Свою працю Донцов побудував на філософічних поглядах національних геніїв, на державницько-творчій концепції і на природному розвиткові націй-суспільств. Націоналізм у нас звичайно виводили з етнографічного патріотизму і сентименталізму до рідної бувальщини, а Донцов побудував його на т. зв. волонтаризмі, на людській волі й гідності, на справедливому непереможному прагненні досягнути навіть «неможливе». Отже, він дав націоналізмові політично-державні основи. І справді, полум'яне слово Донцова ожило спершу в чинах борців УВО, а потім ОУН і УПА.

В «Націоналізмі» Донцов вивершив свою безперервну боротьбу із світоглядними та психічними комплексами «малоросійства» — українським провансальством, сервілізмом, гречкосійством і рабством, що панували в українському народі, головню в його провідній верстві, як наслідок довголітньої неволі. Противники Донцова, і взагалі націоналізму, не згадуючи про ворогів української нації, гостро заатакували Донцова за його «Націоналізм», і саме звідси походить версія про його «антирелігійні позиції». Слугам «отечества чужого» дуже хотілося, щоб Донцов виховував покірних ягнят на поживу лютим вовкам і хижим гіенам. Інші закидали Донцову, що в його «Націоналізмі» переважає гегеліянство, а не українська духовість. Вони не розуміли, що Донцов поставив національний храм, який буде виповняти героїчним змістом української духовости. Так і сталося, такі чергові праці Д. Донцова, як «Дух нашої Давнини», «Політика принципіальна та опортуністична», «Де шукати наших історичних традицій», «Правда прадідів великих», «Заповіт Шевченка», «Незримі скрижалі Кобзаря», «Хрест проти диявола», «За який провід» та інші — це внутрішня частина «Націоналізму» Донцова.

В зударях із противниками націоналізму, Донцов був непохитною скелею, як апостол полум'яних ідей нації — її вічного міста Премудрости Божої, Києва, із джерелом духовости нашої — св. Софією. Він постійно тривожив сумління самозадоволених обивателів, у яких, замість національного сумління і почуття національного обов'язку, розвинувся особистий нюх, що провадив їх до повного корита, на службу ворогам України.

За свого життя, сповненого незвичайною енергією, бистротою розуму і пророчою передбачливістю, Д. Донцов виголосив понад 200 рефератів, написав до 50 праць та тисячі статей-розвідок.

Отже, життя і діяльність Д. Донцова — це майже сімдесятирічна боротьба біблійного, але українського Мойсея з оспалістю і лінощами, з малодушністю і зневірою, з байдужістю і безвідповідальністю, з фарисейством і підлістю, з продажністю і вислужництвом, з рабством і безправ'ям, з безхребетністю і пристосовуванням, з лакейством і зрадою.

Він найвизначніший публіцист-полеміст нашого часу з енциклопедичним знанням творів світових геніїв, філософів і теологів, включно із Святим письмом. В нього динамічний стиль, пересипаний перлинами-цитатами українських і світових духових велетнів.

Д. Донцов, як найвизначніший ідеолог українського націоналізму, як блискучий публіцист і Титан духу ще чекає своїх об'єктивних дослідників, як чекали їх наш національний геній Тарас Шевченко, духовий велетень Іван Франко і одержима Леся Українка.

Сильна воля у Донцова поєднувалася з його безкомпромісовістю супроти московських загарбників усіх кольорів, варварську духовість яких ніхто так не розкрив, як він. Вірний ідеям української нації, він непохитно стояв на своїх позиціях і пильно стежив за рухами ворога, як орел із неприступної скелі. Ніколи не пристосовувався до світової чи внутрішньоукраїнської кон'юнктури, ніколи не шукав дешевої популярності, ніколи не йшов на компроміс із зрадниками нації, яничарами, кар'єристами, безхарактерними і продажними людьми. В нього правда була повною правдою, в нього честь і гідність були лицарським знаменем. Він не визнавав компромісу добра із злом, велемудрої «філософії» півлюдини, що ставить Богові свічку і чортові огарок, мовляв, і в пеклі треба мати приятелів. Звідси й оте його воююче християнство, християнство лицарське, героїчне, правдиве, катакомбне, що не шукає компромісу чи «діялогу» з дияволом, а йде на нього з хрестом і мечем.

З творчості Донцова бив струмінь життя. Для одних, хто пив з цього джерела воду, вона була життєдайною силою, для інших — була гостра й терпка. Такі втікали від цього джерела і пили солодку лімонаду...

Смерть Д. Донцова — незвичайно велика втрата української нації. Велетні духу, генії нації — не родяться часто. Вони неповторні, як неповторні в нас Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка. Як неповторні й провідники найновішої визвольної боротьби України: С. Петлюра, Є. Коновалець, С. Бандера, Чупринка-Шухевич...

Живемо в добі справді жорстокій, як вовчиця. В поневоленій Україні досягають грона народного гніву, а московські окупанти шаліють, оголошують нещадну боротьбу українським національним силам. «Що ж, — відповів їм одержимий Мороз, — будемо битися!» І б'ються не тільки ті, що ще на волі, а й ті, що за дротами концтаборів і в тюремних мурах.

Так було й раніше, борці за волю України брязкотом кайданів тривожили душу приспаних ворогом земляків, а Донцов будив усіх огненним словом, яке виривало з душі крик обурення проти московських

варварів, стискало серце пекучим болем і наливало його гнівом та святим бажанням завершити перемогою бій української нації з її окупантами-катами.

Коли сьогодні в Україні слово зброєю стає, у спокійне плесо українського життя за кордоном, замість бурхливих струменів із рідної України, що збуджували б голос сумління і почуття національного обов'язку, все більше вливається намулу, отруйливого обивательського самозаспокоєння і самозадоволення. Вже не всі чують тривожний клич Нескорених з України: «Апостоли! Апостоли потрібні сучасній Україні, а не ситі пристосуванці — «реалісти» з їх аргументами. Ні один духовий переворот не відбувся без апостолів. Сучасне українське відродження також неможливе без них!»

У наш час таким апостолом був Донцов. І коли він жив, було якось спокійніше й певніше, бо існувала свідомість, що на сторожі ідей нації стоїть Велетень духу. Хто заколихував себе еміграційними буднями і мамоною, втративши почуття сторожкості і відповідальності, той прокидався від могутнього голосу Сурмача волі: «Бережіться, троянські коні вже у вашому дворі!» Бійтесь данайців і тоді, коли вони дарунки вам приносять!»

Тому не дивно, що Донцова називаємо українською Кассандрою, бо своїми пророцтвами і пересторогами, він рятував українську націю від меча Дамоклового. Як глибокий незрівняний знавець московського імперіялізму, як пропагатор ідей спільного фронту поневолених народів на чолі з Україною, як блискучий інтерпретатор корифеїв української культури і літератури, як незрівняний ідеолог українського націоналізму, як натхненник борців української визвольної революції — Донцов гідно сповнив свою ролю українського Мойсея нашого часу.

Його тлінні останки, покищо, спочивають на українському цвинтарі біля Нью-Йорку і разом із його духом чекають Воскресіння України, коли будуть перенесені до Києва — міста Премудрости Божої — у Пантеон української нації.

А ми віримо, що як теперішні, так і майбутні покоління «підуть у мандрівку століть із його духа печаттю», що пам'ять про нього буде жити з роду в рід.

Д.

І. ВОВЧУК

В БОРОТЬБІ ДВОХ АНТИПОДІВ

Вже два роки, після 24 з'їзду КПСС, в царстві московського соціалізму, т. зв. ССРСР, наполегливо втовкмачується трударям, що «советський нарід» — ця видумана в кремлівських лябораторіях «нова історична спільність людей» — уже створив розвинуте соціалістичне суспільство. «Самовідданою працею побудоване розвинуте соціалістичне суспільство», — сказано в звітній доповіді на 24 з'їзді КПСС. «Це — говориться далі — дозволяє нам творити матеріально-технічну базу комунізму». І будують її уже два роки.

В час творення цієї «бази комунізму» своєю політикою супроти нерусских націй, силою залучених в імперський комплекс ССРСР, ЦК КПСС намагається приспівити їх «зближення» з русским етнічним ядром імперії, іншими словами — намагається їх зліквідувати. В кремлівських догматиків це вважається «історичною закономірністю», як і всі загарбання російської імперіалістичної політики. Поборюючи все національно-політичне в житті нерусских націй, московський уряд намагається утвердити єдину унітарну державу «розвиненого соціалізму», яку чомусь називають «всенародною».

Обличчя цієї «всенародности», на мою думку, дуже виразно показано на великій фотографії «Правди» з 1 травня ц. р. Половина всіх вельмож різних рангів, що стояли на кремлівській трибуні, у військовій уніформі. Народ кремезний, а кожний зокрема «ширший, як довший».

Кілька днів перед цьогорічними першотравневими урочистостями, на пленумі ЦК КПСС усунено із складу Політбюра П. Ю. Шелеста, недавнього московського намісника в Україні, першого секретаря ЦК КПУ, мовляв, застарий уже і відходить на пенсію. До Політбюра обрано трьох нових: А. Гречка — міністра військових справ, Ю. Андропова — керівника Комітету Державної Безпеки і А. Громика — міністра зовнішніх справ. Так у квітневому виданні оформлено владу «всенародного» єдинодержав'я, яке спирається на військо та кагебівську розгалужену військово-політичну систему, що має свої військові з'єднання спеціального призначення. Військово-кагебівська «всенародність» залишає народам імперського царства «ударну комуністичну працю». (Вона (праця), за твердженням Л. Брежнєва з трибуни 1 травня, «є найвірнішим шляхом зміцнення країни, поліпшення життя народу» (не народів).

*

Про усунення П. Шелеста, а почалось воно після «переміщення» його з Києва до Москви, було багато ворожінь. Говорили про його прив'язаність до Сталіна і пов'язаність із нинішніми сталінцями. Були чутки, що він, буцімто, виступав проти відпруження з капіталістичним світом у «мировій політиці» Л. Брежнєва, а дехто обвинувачував П. Шелеста

за розправу над чехами і словаками, коли вони пробували будувати свій «людяніший» соціалізм. Різні здогади кружляли, але всі начебто причесані в стилі кремлівського «миротворення».

На нашу думку, найбільш правдоподібні причини розправи з Шелестом з'ясував новий московський намісник в Україні — перший секретар ЦК КПУ Щербицький. У доповіді на квітневому пленумі ЦК КПУ він, аналізуючи негаразди в керівництві партії, ствердив таке: «На зборах партійного активу, які пройшли недавно в областях, піддано критиці допущені помилки й недоліки в ідеологічній роботі. Відзначалось, зокрема, що в ряді публікацій були відступи від класових партійних критеріїв у оцінці суспільних явищ і процесів. Їх автори виявляли національне чванство і обмеженість, ідеалізували патріархальщину, з ідейно порочних позицій «самобутности» висвітлювали історичне минуле українського народу...» («Радянська Україна», 20 квітня 1973 р.).

Всі ті «помилки» і «недоліки» з доповіді В. Щербицького були, очевидно ж, не за нього, а за урядування його попередника. П. Шелеста усунули з генерал-губернаторства в Україні тоді, коли в Кремлі побачили, що за його керівництва український націоналізм, найнебезпечніший для московської імперії, не тільки не приборканий, а навпаки — навіть зростає і міцніше вкоренився в національному ґрунті. На обласних зборах партійного активу, за твердженням В. Щербицького, на це вказувалося, коли «проробляли» відступ П. Шелеста «від класових партійних критеріїв».

Дещо більше світла кидає на розправу з П. Шелестом «Комуніст України» (квітень ц. р.) в редакційній статті «Про серйозні недоліки та помилки однієї книги». А помилок наробив П. Шелест в книзі «Україна наша радянська», що видана 1970 р. тиражем 100 тисяч примірників. У чому ж ті помилки. Їх назвав лаконічно нинішній московський намісник в Україні так: Тут і «національне чванство», і «ідеалізування патріархальщини», а головне — «відступ від класових партійних критеріїв» та «ідейно порочні позиції «самобутности» української нації, як у її історичнім минулім, так і в сучасному. В книзі їх значно більше, але й названих досить.

В той час, коли ЦК КПСС в своїй політиці «злиття націй» вимагає з'ясовувати всі історичні явища з класово-партійних позицій, П. Шелест із захопленням описує демократію на Запоріжжі. «Тут порядкувала громада, товариство», — твердить автор. «Всі справи — військові, господарські, покарання і помилування винних, вибори січової старшини, зовнішні зносини і т. д. — вирішувала Січова Рада, на якій всі козаки користувалися рівним правом. Що вирішувала більшість на раді, те мало бути обов'язковим для всіх, безперечно виконувалось усіма» (стор. 19-20). Опис січового ладу в книзі П. Шелеста, як бачимо, заперечує оклепане класово-партійне навітлення Січі «як вольниці». Всупереч йому, тут порядкує громада, згідно із законами державного демократичного життя.

Описуючи отак історичне минуле, автор начебто дорікає літераторам і мистцям, що вони мало відобразили в мистецтві і літературі героїчне

минуле козацтва: »На жаль, у нашій сучасній історичній і художній літературі, кіно, образотворчому мистецтві ще недостатньо відображені прогресивна роль і значення Запорізької Січі, цієї славної сторінки в героїчному літописі визвольної боротьби українського народу« (стор. 22). Урядова критика в Україні, під керівництвом оберцензора Л. Новиценка, обвинувачувала недавно Р. Іванчука, С. Плачинду, І. Білика і багатьох інших в ідеалізуванні минулого українського народу, а П. Шелест у його книзі, посилаючись на Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Репіна, закликає мистців і літераторів показувати героїзм козацтва, а не тільки свинарсько-телятницьку »героїку« сучасності.

Ніби наперекір урядово-партійним настановам Москви про узалежнення і пов'язаність історичного минулого українського народу з історією Росії і русским народом, П. Шелест весь час непомітно, і помітно, наголошує своєрідність історії і культури українського народу. Коли говорить про сучасне життя в Україні, він не згадує жодної допомоги »старшобратнього русского народу«, а підсумовуючи великі досягнення в економіці України, пише: Це все сталося »завдяки напруженій праці мільйонів«. До цього історична окремішність у минулому, економічна незалежність народу-творця нині й самотність у культурі, — ось головні »помилки« Шелеста. Тому не дивно, що ханат ЦК КПСС навіть його обвинуватив у »націоналізмі«.

Кремлівським держимордам здавалося, що взявши в урядові карби українську літературу, виклавши націоналізм і переслідуючи його носіїв, вони вже досягнули в Україні повну перемогу. А тут тобі той, хто так завзято боровся з »ворожою ідеологією« та інших кликав боротися, сам роздвоївся і під впливом національного клімату, національної ідеї і націоналізму, починає зраджувати класово-політичні критерії, а в той же час відважні носії національних ідей з-за ґрат кличуть боротися за права українського народу.

*

Національна проблема в царстві імперського соціалізму, як видно з преси, дуже дошкуляє ханатові КПСС і перешкоджає його політиці уніфікації єдинокорольов'я. Сам генеральний секретар імперської партії на урочистостях у честь 50-ліття імперського творива, т. зв. СССР, що відбулися в кремлівському палаці 21-го грудня м. р., мусів признатися до цього. Ствердивши, що національну проблему нібито розв'язано »в аспектах, що дістались (большевикам) від дореволюційного минулого«, Л. Брежнев підкреслив, що »національні відносини і в суспільстві зрілого соціалізму — це реальність, яка постійно розвивається, ставить нові проблеми«.

Перед представниками світу, запрошеними на показові урочистості, Л. Брежнев ствердив, що большевики за півстоліття боротьби з національними ідеями нерусских націй, залученими в імперський комплекс, національної проблеми не розв'язали. Вона (ця проблема) висуває перед нинішніми володарями СССР нові труднощі, які боляче дошкуляють будівничим »розвинутого соціалізму«, як називають нинішню фазу в

»будові комунізму«. Тепер володарі московського царства наголошують не тільки »дружбу народів«, у наступальній політиці єдинокоржав'я вони ліквідують і видимість »союзности республік« (»суверенних« колоній) та вимагають »посильного зближення« нерусских націй із »великим русским народом«. На такій базі мало б прийти »злиття націй«, згідно з великодержавним маренням ханату КПСС.

Досі політику великодержав'я Москва здійснювала системою адміністративно-політичних заходів, а нині вже плянує далекойдучі економічні заходи.

Так наклывується нова економічна географія імперії. За новим економічним районуванням ССРСР, що його заплановано буцімто з метою поліпшити економіку, весь простір імперського комплексу, із залученими до нього 15-ма республіками, передбачається поділити на сім економічних районів: Далекий Схід, Сибір, Казахстан, Північний Центр, Волга-Урал, Центральна Азія і Південь.

До »Півдня« зараховано Україну, Грузію, Азербайджан, Північний Кавказ і Кубань. За царської імперії був »Юг Росії«, а за московських більшовиків плянується »Південь ССРСР«. Цього, нібито, вимагає економічна доцільність »розвинутого соціалістичного суспільства«, з його політичною надбудовою — »всенародною державою«, у якій закладаються начебто підвалини комунізму. Але урядове твердження, що намічене районування зумовлене економічними мотивами, не відповідає дійсному станові, зовсім далеко від правди.

Хоч ціла економіка імперії в дуже невеселому стані, а сільське господарство близьке до безвиглядности, проте економічного ефекту від наміченого районування не сподіваються навіть уніфікатори імперії. На мою думку, підвалиною затягненого районування є наступальний курс єдинокоржавної політики, з її вимогою »подолати будь-які прояви націоналізму«, як домагається »Комуніст« (ч. 4, 1973). Зрештою, ціла економіка в імперському царстві за більшовицького панування завжди була похідною, функцією політичних завдань і намірів.

Так було і з колективізацією. Говорили, що колективізація має економічну мету, мовляв, укрупнене господарство забезпечить велику продуктивність сільського господарства. А як загнали в колгоспи 80% українського селянства, тоді обложили Україну голодом, щоб знищити »націоналістичні гнізда«. На 13-му з'їзді УРСР тодішній секретар ЦК КП(б)У С. Косіор, згадуючи про »досягнення«, назвав і політичний задум, мету колективізації: »Оцінюючи велику працю, проведену в 1933-34 рр. в боротьбі з українським націоналізмом та іншими контрреволюційними елементами, треба сказати, що, очевидно, били ми націоналістів міцно і попадали, як кажуть, у ціль. Наші успіхи 1933-1934 років у значній мірі є вислідом того, що ми розбили гнізда українського націоналізму« (Ф. Пігідо: »Україна під більшовицькою окупацією« — Інститут вивчення ССРСР, Мюнхен, 1956).

Хоч т. зв. союзні республіки позбавлені »союзности«, передбаченої Декларацією про союз держав у 1922 році, і перетворені на адміністра-

тивно-колоніальні одиниці в господарстві імперії, все ж правно конституційний стан (на папері) залишається. А це дає право і підставу керівництву тих «республік» якоюсь мірою захищати їх економічні інтереси. У домаганнях ЦК КПСС безпощадно поборювати український націоналізм часто згадується «місництво», що його Л. Брежнев назвав «родичем націоналізму» в економічному житті. В «місництві» обвинувачували республіканських керівників господарства, як і керівників певних галузів господарства, бо вони, буцімто, більше дбали про інтереси районів, окремих галузів, ніж про державну «повинність».

Заплановане районування має зліквідувати економічні межі т. зв. республік в економічному житті, райони будуть охоплювати економіку кількох «республік». А це, як напевно думають уніфікатори імперії, допоможе їм у боротьбі з «націоналістичними тенденціями» в економіці. Насправді може бути навпаки — районування посилить конфліктіві ситуації на економічному ґрунті. «Нью-Йорк Таймс» (5 травня ц. р.), аналізуючи проєкт нового районування економіки, твердить, що охоплення новими економічними районами кількох республік «створить ґрунт для посилення політичних конфліктів на відтинку використання ресурсів».

*

На культурному відтинку національного життя деякі з літераторів і мистців, допавшись до московського імперського корита, забувають, хто вони і як закуті. Академік М. Шамота бачить «великий осяг» політики ЦК КПСС в тому, що національні літератури заступає т. зв. советська література. «Зараз у нас — верзе лакей із званням академіка — немає національної літератури, яка б працювала на свій нарід, вона необхідна всьому суспільстві, вона советська не тільки за ідейним змістом і політичним спрямуванням, а й за приналежністю». (Ізвестія, ч. 78, 1973).

Читаєш і не віришься, що академік від літератури таке пише. Оскотиніння академіка зайшло так далеко, що в нього національна література, яка в усіх народів переносить від покоління до покоління творчі надбання і досвід нації, перестала «работать на свій народ», а працює на «советський». М. Шамота добре знає, що абстракцію — «советський нарід» — придумано в кремлівській лабораторії, щоб нею витіснити найбільшу реальність у нинішньому світі — націю.

А яка «політехнічна» мова в оскотиненого академіка від літератури! Література в нього не є виявом творчого національного духу, що мистецько-художніми засобами відтворює здобутки національної людини і спільноти, показує, як у творчості людини краса перекликається з добром, почуття з думкою, в оскотиненого академіка література — механічне знаряддя, що працює («работает»), як трактор чи якийсь механізм на заводі. Головне в її праці довести і переконати, «якою значною була і є в нашому соціалістичному співжитті роля русского народу, як багато він зробив для перемоги ідеї рівності і дружби народів... Той не інтернаціоналіст, хто цього не розуміє і не цінить», — блее М. Шамота.

Вчений лакей свідомий, що верзе кат зна що. Він розуміє, що утвердити особливу роль русского народу не під силу нікому. Німецький нацизм пробував це робити для німців, а який кінець — не треба й згадувати. Це саме буде і з нинішнім новим курсом московізму, до якого впрягся академік з Києва і домагається »виховувати людину вільну від національних забобонів, національної обмежености — цієї небезпечної соціальної хвороби«. Властиво, він тільки повторює те, чого вимагає урядова лінія нинішнього курсу.

*

Надмірне піднесення ролі русского народу в будові комунізму на третьому році брежнєвської п'ятирічки з першого погляду може видаватися навіть парадоксальним, воно не вкладається ні в які виміри марксизму і лєнінізму. Насправді ж, тут нічого парадоксального немає. Під ударами національних ідей (націоналізмів поневолених Москвою націй) володарі дрейфуючої імперії, борсаючись в економічних суперечностях, шукають опертя для свого панування. Розглядаючись навколо себе, бачать, що в самій партії є три, а може й більше течій і групувань.

Комуніст Рой Медведєв, виїхавши з царства московського соціалізму, у своїй »Книзі про соціалістичну демократію« твердить, що за минулі три роки »дуже зменшився вплив і авторитет марксизму з лєнінізмом, занепад і політичний авторитет та вплив КПСС«. Занепад марксизму з лєнінізмом не дуже непокоїть володарів московського соціалізму, багато гірше, коли занепадає авторитет партії, на що натякав і намісник в Україні Щербицький на квітневому пленумі ЦК КПСС: »Це завдає шкоди справі виховання нашого народу, особливо молоді«, — твердив він.

Безсилі зберегти свій авторитет і вплив остогидлим марксизмом з лєнінізмом серед поневолених націй, кремлівські володарі шукають опертя для свого панування в рускому народі. Розвеличуванням його ролі в будові соціалізму підноситься національну гордість »вибраного народу«. А будь-які вияви національно-культурної окремішности української та інших поневолених націй — жорстоко переслідується. Їм не вільно мати батьківщини як національно-історичної категорії в культурно-історичному розвитку.

Московська преса раз-у-раз повторяє сказане Л. Брежнєвом на ювілейних урочистостях в грудні м. р.: »Загальнонаціональна гордість советської людини глибша і ширша, ніж національні почуття кожного окремого народу, які входять до складу нашої держави«. Відбираючи у поневолених народів батьківщини, бо це, мовляв, клясово-ворожі націоналістичні забобони, ЦК КПСС накидає їм »отечество«, з його »інтернаціональним« патріотизмом русского народу, на якому має бути здійснене гармонійне поєднання унітарної держави із »советським народом«. »Серцем того отечества«, як було проголошено в пресі під час святкувань 50-ліття утворення ССРСР, »є Москва, а серцем дружби

е Росія». Така найновіша формула, що нею визначають у відносинах між націями «якісно нові риси, які притаманні розвиненому соціалізму» («Комуніст», ч. 3).

У тій формулі сучасної політики владного ханату КПСС чується голос слов'янофілів про особливу «стать»:

»Умом России не понять,
Аршином общим не измерить,
У нее особенная статья —
В Россию можно только верить».
Ф. Тютчев

Ідеолог слов'янофільства А. С. Аксаков понад сто років тому твердив, що «історія прикликає Росію стати напереді світового поступу, вона дає їй на це право за її всебічність і повноту, а право дане історією народу — це обов'язок, покладений на кожного члена». Цитату взято з самвидавного журналу «Вече» (ч. 1, 1971 р.), в якому викладена програма нинішнього «неослов'янофільства».

Рой Медведев у згадуваній раніше книзі ніби дивується, що «неослов'янофільство» знаходить підтримку у певних колах кремлівських «інтернаціоналістів», зокрема в Політичному управлінні армії і ЦК ВЛКСМ. На нашу думку, дивуватись немає чого. Це тільки підтвердження, що коріння большевизму, як явища національного, сидять глибоко в русській духовості. Без опертя на неї, на національний російський організм, большевизм давно загинув би. В нинішній перенапруженій ситуації, коли націоналізми поневолених націй тиснуть на обручі єдинодержав'я, володарі імперського комплексу шукають опертя в руському народі, за окресленням Роя Медведева — «у більш глибоких його національних почуваннях».

Про обов'язок перед «отечеством» безперестанку репетує підсовєтська преса, про нього говориться на всіх зібраннях. Щоб виконати цей обов'язок, ЦК КПСС організував соціалістичне змагання за централізованим пляном. Робітникам увесь час втовкмачують, що «вироблення більшої кількості якісних товарів для народу — це їхня патріотична повинність». Як глузували б, напр., робітники США, почувши від уряду, що продукція черевиків, килимів чи будь-яких інших товарів належить до їх патріотичного обов'язку. А в країні, де в народів відбирають батьківщини, натомість накидають їм «отечество» і патріотизмом «отечества» перевіряють виконання зобов'язань колективів, таке не тільки можливе, а й обов'язкове.

Крім стеження всіх за кожним, партія вимагає, щоб виявляли тих, що відстають або працюють «недобросовісно» і «несумлінно». »І робити це треба публічно, прилюдно, щоб люди знали про тих, що відстають або працюють не досить сумлінно» (з промови Л. Брежнєва, «Ізвестія», 22 грудня м. р.). Який же розклад, яка нехоть до будови «отечества» існують на соціалістичних виробництвах, коли партія вимагає прилюдного морального батоження людей.

*

М. Шамота розуміє, що почуття «отечественного» патріотизму не легко прищепити поневоленим народам, але він має надію на «інженерів людських душ». «Вони — твердить академік — з цим завданням впораються». Тому й скликано 4-ий пленум Спілки Письменників України 21-22 березня ц. р., а 28-29 березня — пленум Всесоюзної Спілки Письменників. На обидвох пленумах письменників повчали, що вони мають робити, як «доозброюватись», щоб завжди бути на «вірних позиціях» ідеологічної боротьби двох антиподів: московського єдинодержав'я і націоналізму. В. Козаченко в довгій промові переконував письменників, що єдиним творчим шляхом для них є той, у якому творчість невід'ємна від будови «вітчизни», з її московським серцем. Засудивши тих, що «хизуються ліберальним ставленням до засуджених ідейно-хибних явищ в літературі», він домагався рішучої розправи над окремими письменниками київської організації, яких критика обвинувачує за «націоналістичні позиції» у їхніх творах. Догоджаючи вимогам партійних московських наглядців, В. Козаченко заявив, що «найближчим часом управління Спілки направить письменницькі бригади на найважливіші будови п'ятирічки», де вони «братимуть активну участь у місцевій праці». Мабуть, будуть помагати партійним наглядцям стежити за виконанням накинених зобов'язань вирішального року брежнєвської п'ятирічки.

Два роки тому на 6-му з'їзді письменників України письменникам дали таке замовлення: «Створити героя нинішньої п'ятирічки». Як видно, з дотеперішньої творчості письменників партія не задоволена, тому секретар управління Спілки письменників СРСР, Г. Марков, ще раз підкреслив, що письменники зобов'язані працювати над темою «герої п'ятилітки».

В резолюціях київського пленуму сказано, що пленум «вважає найпершим і найголовнішим обов'язком кожного українського літератора написання таких романів, повістей, новел, поетичних творів, п'єс, у яких би правдиво, з партійних позицій, відображалася людина праці» («Літературна Україна», 27. 3. 1973 р.). Двома приставками «най» звужено й без того надто обмежені можливості творчості письменників, посилено і загострено вимоги імперії до літераторів. Журнали заповнюються макулатурою на тему «героїв п'ятирічки». Всі вони (ті «герої») подібні один до одного, шаблянові, хоч і різних фахів та станів. Всі метушаться у соціалістичних змаганнях, у яких зударяються два непримиренні антиподи: московське великодержав'я, заслонене вивіскою інтернаціоналізму, і український та інших поневолених націй націоналізм. У націоналізмі, як соціальному явищі, твердить американський соціолог Г. Кон, «сконцентровані проблеми недавньої історії і сучасності».

К. ЛЕВЧЕНКО

ПОХОДЖЕННЯ МОСКОВСЬКОГО БОЛЬШЕВИЗМУ І СПРАВЖНІ ПРИЧИНИ ГОЛОДУ В 1932-33 РОКАХ

(5)

XVI. Селян не пускають до міст і фабрик

Почавши з провесни 1932 року, українські селяни, які не були зв'язані малими дітьми, залишали свої хати, свій маєток, і крадькома виїжджали в світ-заочі. Виїзд селян збільшився зокрема після жнив, коли стало відомо, що в колгоспах нічого не даватимуть за трудодні. Селяни втікали на Донбас, в центральний промисловий район Московії, у Сибір, на Урал та інші терени. І ті, що втекли — врятували своє життя.

Але можливість утечі не існувала довго. Москва побачила, що таким способом українці, призначені на знищення, рятують себе від смерті. З другого ж боку, промислові центри імперії, різні новобудови, лісова промисловість, будова каналів і т. п. були забезпечені безплатною робочою силою — «підкуркульниками», «куркульми», «ворогами народу», «зрадниками» і подібними «неблагонадійними» людьми, яких Москва загнала в концентраційні табори. Натомість дезорганізоване розкуркуленням і колективізацією сільське господарство потребувало рук до праці. Тому в той час, коли селяни вже масово вмирали з голоду, Москва дала наказ нікого не пускати із сіл. І не тільки із сіл, навіть із містечок. Щоб виїхати із села чи містечка, треба було мати спеціальний пропуск від органів влади. На всіх головних шляхах, на звичайних дорогах, навіть на стежках перед більшими містами стояли вартові, які без пропуску до міста не пускали. Це саме було й по залізничних станціях.

Такі сторожові пункти населення називало «московськими заграділовками», а офіційно вони звалися — «заградительные отряды». Вони мали за завдання завертати до села всіх тих, що йшли до міста, навіть тоді, коли йшли шукати праці на заводі. А в тих, що якось дісталися до міста і верталися додому з мізерними харчами, обміняними за останній килим чи шлюбні обручки, відбирали все, навіть останній кусок хліба. Декого, зокрема сильніших чоловіків, арештували і замикали до міської в'язниці, де їм пришивали ярлик «спекулянта-підкуркульника» і відправляли до концентраційного табору.

Вже цитований нами чужинець В. Г. Чемберлен пише так: «Щоб голод став абсолютно нестерпним, жажливим, Москва організувала бльокаду охоплених голодом сіл, аби не допустити до них жодних продуктів...» (W. H. Chamberlin: «Russia's Iron Age», pp. 86, 87). Чи не тому, щоб зреалізувати свій плян перетворення України на «голу землю»?

Отже, коли була блокада села, то як можна писати, що «причиною голоду було й те, що селяни не хотіли йти працювати в промислові центри»? А є такі автори, що й таке пишуть. Вони і їм подібні «дослідники» ніби не знають, чи забули, що в історії Московії «заграділовки» і голодові блокади не нові, їх організували і великі московські князі та царі. Вони робили все, щоб голод став дошкульним і нищівним у степах Астрахані, в князівстві Великого Новгороду, намагаючись таким способом примусити населення тих теренів якнайшвидше «добровільно» приєднатися до Московії. До таких метод московського народовбивства треба зарахувати і знищення всіх харчових продуктів князем Іваном III-ім на Великоновгородщині у 1477-78 роках, подібне нищення в 1570 р., як також голод за царя Михайла Федоровича Романова. За нього, якого дехто називає «демократом», вибраним на царський престол «демократичним» способом після т. зв. смути, на території Семиріччя викликано голод серед киргизів. Московські баскаки забирали в них хліб і харчові продукти, збагачувалися їхнім коштом, роздавали їхню найкращу землю своїм людям. Тоді вимерло з голоду до 30-35% киргизів. Подібно було і з калмиками та іншими малими народами.

Дехто з дослідників голоду в Україні висуває твердження, що якби не було Сталіна — не було б і голоду в Україні. Ми дали тільки кілька прикладів, що за царських часів Сталіна не було, але голод був, організований так само, як у новіші часи в Україні. Різниця між московськими царями і Сталіним — нема, коли мова про їх народовбивчу політику. Наприклад, відомо, що цариці Єлисавета, Анна і Катерина II-га були досить освіченими жінками, навіть досить нібито культурними, подібними до європейських жінок. Але, коли за їхнього панування котрийсь поневолений нарід не дивився на Петербург чи Москву, як на «матушку Рассею», «найстаршу» і «наймудрішу» для всіх, то його чекали переслідування, терор і навіть голод. Чи не знали про це цариці? Знали, бо їй дозвіл давали своїм прибічникам. Безпосередньо, це було діло керівної московської еліти, яка мала підтримку всіх станів і верств московського народу. Катерина II-га була навіть досить «самостійна», проте у своїй політиці, зокрема внутрішній, рахувалася з бажанням московської еліти.

У 1932-33 роках українці масово вмирали від організованого Москвою голоду, а московські нелюди-бюрократи підсміхалися. Московські уповноважені в Україні не слухали жодних прохань, ні благань. Москвини, що були по районах і селах України, писали у звітах до своїх керівників, зокрема до Постишева і Хатаєвича, що в Україні «так зле не є», хоч і бачили, як люди пухли і вмирали з голоду, як кожного дня в українських селах скидали по 10-20 трупів до одної ями. Але в них були черстві нелюдські серця, їх не зворушувало жодне людське терпіння, бо мали за завдання, згідно з наказом Москви, знищити якнайбільше українців, зокрема свідомих. В той час нас, свідків голоду, дивувала якась особлива нелюдська байдужість тих москов-

ських уповноважених до страшних наслідків голоду. Такими бездушними тиранами були всілякі Бухаріни, Каменєви, Молотови, Кагановичі на чолі зі Сталіним.

Г. П. Федотов дає таку характеристику москалям: «Русский чоловік дивує нас якоюсь східньою байдужістю до ближнього, до його страждань, до його долі. В цьому спокої є щось китайське...» І ось той «русский человек» виявляє ще страшнішу, просто звіринну жорстокість до всіх тих, хто чимось «провинився» перед ним чи його «родиною». Федотов продовжує: «Русский чоловік вельми жорстокий не тільки в непогамовному шалі, а також у спокійній байдужості, в егоїстичній жорстокості...» (Г. П. Федотов: «Новий град», стор. 75). І власне цей московський жорстокий егоїзм породив неймовірний садизм.

Отже, скидати всю вину за голод в Україні тільки на Сталіна — означає фальшувати причини і мету голоду. Якщо диктатор (а таким Сталін був) не має підтримки від своєї нації, від її верхівки-еліти, він стає безсилим і не може реалізувати своїх плянів, раніше чи пізніше мусить провалитися. Так було з Юлієм Цезарем, Олександром Македонським та іншими. Але Сталін мав підтримку від московського народу (хоч був найбільшим тираном-диктатором), бо здійснював його месіянстичні ідеї. Він знав, чого прагне і до чого прямує московський народ, тому сміливо йшов на повну централізацію імперії і жорстоко нищив її ворогів.

Проти децентралізації імперії завзято боролися і московські царі, але Сталін перевищив їх своїм деспотизмом.

Треба пригадати, що в 1924-1930 роках в Україну приїжджали і різні «опозиціонери» Сталіна, прибувала і всіляка партійна і непартійна московська еліта, але всі вони вимагали, щоб українці «перестали гратись в українізацію» і дали відсіч «петлюрівським затіям» та «м'ятежному» Хвильовому.

А був це час, коли українська нація продовжувала боротьбу за своє існування, коли українці дбали про розквіт національної культури і поборювали всюди всякого роду малоросійщину. Москва хотіла знову перетворити Україну на Малоросію і замість українських національних культурних діячів намагалася підтримати породу безхребетних малоросів. «Малорусских просвещенных людей» вона не боялася і не боїться, навпаки — вони були добрим погноєм для її імперіальної розбудови.

Але більша частина тодішньої української інтелігенції вирішила йти не московським, а українським національним шляхом. Це прагнення породило і гасло: «Росія самостійна? Так... То й Україна самостійна!» Українські вчені та спеціалісти різних фахів зустріли з радістю, з великим захопленням національне відродження українських культурних діячів, між якими опинився і Хвильовий із своїми прихильниками та став пропагатором гасла «Геть від задрипанки Москви!»

З цього приводу Микола Зеров писав: «Крик серед півночі в глухих околі — я не знаю слів, які краще характеризували б суперечки цього

року, а цьому дали привід статті-памфлети М. Хвильового... Радісний і світлий видінє Хвильового. Проходь, наставай нове відродження...» А. Могилянський на засіданні УАН в 1925 році заявив: «Враження від тих статей Хвильового подібне до того, ніби в кімнаті, де було так душно — (людина в передсмерті) — раптом відчинили вікна, а легені відчули свіже повітря...» (Ю. Лаврінченко: «Розстріляне відродження», 1959, стор. 835-836). Так під впливом бурхливого українського національного відродження опинився і Хвильовий і сам брав у ньому особливо активну участь.

Д. Донцов також позитивно оцінив тодішнє українське національне відродження і боротьбу з московським месіанізмом в Україні, ствердивши, що хвильовісти не трималися засад Драгоманова, мовляв, українська справа суто внутрішня справа. Вони засудили соціалістично-матеріалістичні теорії про націю взагалі, були не за ізоляцію, а за експансію українського духу.

Національне відродження українського народу перекреслювало всі намагання вислужників Москви перетворити Україну на одну з губерній Московії. Тому Москва почала рішучий, жорстокий наступ на українську націю, вживши навіть голодової облоги. В Україну вислала Постишева із спеціальним завданням і його приїзд ще збільшив страждання українського народу.

У своїй винищувальній розправі з усім, що українське, Постишев не обминув і Української Академії Наук. На засіданні ЦК КПБУ в лютому 1933 року, себто зараз після свого приїзду, він заявив: «Хоч би взяти УАН... де підібрався великий осередок націоналістів. Вони друкують відкриту пропаганду за відрив України від Радянського Союзу...»

Після цього виступу Постишева, почався жорстокий терористичний наступ на тих, що були носіями великого всенационального українського відродження. Постишев закликав «бити цю голоту і не боятись». Тоді ж пролунало й гасло: «Смерть українським петлюрівським націоналістичним бандитам!» Це московське гасло не вмовкає і сьогодні, хоч замість петлюрівців більше згадують бандерівців.

Постишев був учнем Леніна, також «великороса-шовініста, по суті негідника і насильника», що кликав своїх братів-москалів: «Бий контрреволюційних бандитів до кінця!»

XVII. Дантове пекло в Україні

По селах України люди вмирали з голоду, інші йшли в світ-заочі, шукаючи крихітки хліба. Окремі села вимирали, люди втікали із сіл, не зважаючи на жодні перешкоди, бо це була втеча з пекла — «краща смерть ніж муки з голоду», казали.

Один з чужинців, Віктор Серж, пише про ті роки в Україні так: «В цілій Україні проводять масові арешти. Провина арештованих — опозиційність і сепаратизм. Не питаєте, що чекає тих людей, людей-революціонерів, після московсько-руської розправи: Смерть! Україн-

ська соціальна і національна справа має загинути, обмазана брудом брехні й крові...» («Вільна Україна», ч. 16, стор. 21).

Літо 1933 року позначилось ще більшими стражданнями. Люди дали масово вмирати. Навіть колишні монголо-татарські спустошення і знущання не могли рівнятися з тим, що діялося в Україні 1933 року. Смерть із голоду — жахлива, її просто не можна описати. Батьки божеволіли, дивлячись на страждання своїх дітей. Так мучилися люди в обложених спеціальними відділами ГПУ українських селах. А в той же час живих вивозили з України в товарових вагонах до концтаборів в Азії, де вони також масово вмирили.

Сталін із сотнями тисяч своїх посіпак упевнено реалізував свій диявольський плян, бо мав підтримку від широких мас московського народу, зокрема від його еліти. Тому й не дуже звертав увагу на міжнародну публічну опінію, на закордонні протести. Майже зігнував протести д-ра Евальда Амменде, керівника Комітету допомоги голодуючим.

І коли світова преса широко писала про голод в Україні, Постипев, від імені Сталіна і його московських прибічників, закликав: «До білого розпеченим залізом випалювати український націоналізм і контрреволюцію, без найменшого співчуття до жертв...» («Вільна Україна», ч. 16, стор. 16).

В 1932–1933 роках репресії у Московії були спорадичним явищем, вони охоплювали тільки справжніх «непманів» та спекулянтів. Московська еліта не зазнавала репресії. І в той же час від тієї московської провідної верстви не раз можна було почути критику українських «сепаратистів», мовляв — «вони заслужили на це», себто на знищення. Закордонна «біла» московська преса майже промовчувала голод в Україні, це була тиха солідарність білих большевиків із червоними.

Американський комуніст Гаррі Лянґ, що перебував тоді в Московії і в Україні, про причини голоду писав так: «Увесь світ, що забезпечений від нервового потрясіння, зазнав би шоку, якщо б почув і побачив факти й подробиці про голод в Україні. Голод цей не викликаний природними причинами... Він був досить пляново організований людьми. Я повинен був вмочити моє перо в кров мого серця, щоб написати про те, що я пережив і бачив» (Harry Lang: «Russian Famine was Man Made», New York Journal, IV, 15 April 1935).

Отже, навіть Гаррі Лянґ, американський комуніст, підтверджує, що голод в Україні не викликаний якимись природними причинами, а був «пляново організований людьми», точніше — московськими імперіялістами-шовіністами. Приготування до голодової облоги України тривали довго, поступово посувалися вперед, не зважаючи на світову опінію. В тій підготовці треба вирізнити кілька головних моментів.

Перший — необмежена бестіянська пропаганда, спрямована проти всього, що українське. В ній все українське зображували тільки негативно, як «антилюдське», спрямоване проти робітничої класи, селянства і трудової інтелігенції. Що більше, все українське — «людиноненавис-

ницьке», шкідливе інтересам світового пролетаріату і Комінтерну, пов'язане із світовим капіталізмом, що має за мету повалити в СРСР владу працюючих.

Така пропаганда психологічно впливала на всіх москвинів, наставляла їх проти українського національного відродження, бо це, мовляв, сепаратизм, спрямований проти Росії. Вона мала також відповідно наставити проти українців різні ліво-ліберальні рухи на Заході, мовляв, це боротьба не проти якоїсь внутрішньої опозиції, а проти найбільших, озброєних, ворогів працюючих людей цілого світу.

Друге — Москва намагалася здешаткувати населення України різними способами, зброєю поборювала будь-який рух опору, в тому і льокальні повстання чи заворушення, навіть ті, що їх провокувало чи фіктивно творило «Государственное политическое управление» (ГПУ). Таким чином відбувалася відповідна психологічна підготовка армії та спеціальних відділів ГПУ до розправи з усім, що українське.

Третій момент — період реквізиції усіх харчів у населення і облога голодуючих сіл «заградітельними отрядами», щоб люди не могли рятувати себе втечею із села.

Аналізуючи методи московських князів і царів у винищуванні інших народів, бачимо багато спільного із готуванням московськими большевиками голоду в Україні. Зокрема впадає в очі схожість із методами князя Івана III-го, що з допомогою голоду винищив словен на Великоновгородщині. Сталін із своїми прибічниками сподівався, що депортацією українців до концтаборів та голодовою облогою українських сіл він назавжди знищить українську духову самобутність, запоруку змагання українців до державної незалежності, отже, осягне те, що осягнув Іван III-ій у Великоновгородщині.

Але москвинам не пощастило в Україні, бо московська духовість цілком чужа українцям. Московський дух для України завжди був отрутою, він просякнений ненавистю, безсердечністю, лицемірством і тиранією. Тому Україна і Московія — два протилежні світи. Хвильовий висловився про московську духовість так: «Вона, московська духовість, є отруйним випаром і якщо наша культура мусить розвиватися, то мусить від неї відмежуватися підхмарними перегородами...» (д-р Р. Єндик: «Дмитро Донцов — ідеолог українського націоналізму», Мюнхен, 1955, стор. 170).

М. Хвильовий підтвердив тільки те, що українці знали про московську духовість від багатьох віків. Відомо, що в Україні, коли хтось говорив неправду, люди про нього казали: «Бреше, як москаль».

Московські диктатори-тирани дуже боялися (не менше бояться і тепер!), щоб Україна не вирвалась з-під цієї московської отрути, бо вона (ця отрута) завжди була запорукою існування їхньої неподільної імперії.

Москва не звертала уваги на голоси світової преси про голод в Україні, ані на прохання допомогти нещасним українським селянам. Замість

зняти голодову облогу, Сталін вислав в Україну Молотова, свого першого помічника, голову Ради міністрів ССРСР. Дехто сподівався, що з його приїздом в Україну настануть зміни на користь голодуючих. Деякі інтелігенти уважали Молотова за «культурного європейця», але його ані трохи не зворушила катастрофічна ситуація в Україні. А. Галан розповідає таке:

«Я лише запитав його (Молотова): Одверто? — Так. Я розповів йому про найбільші жахи голодової катастрофи. Опухлих 90%, вимирають цілі села... Людоїдство... Але жодний м'яз не здригнувся на обличчі Молотова, воно було весь час кам'яним під час моєї розповіді. Після тієї короткої розмови я зрозумів: він не зробить нічого. Молотов, можливо, найцинічніший з усіх колишніх і сучасних «вождів». Його рука не здригнулася б підписати вирок для цілої країни» (А. Галан: «Свобода», ч. 28, 1968 р.).

Дехто думав, що Сталін і його уряд далеко, тому нічого не знають про ситуацію в Україні, а за розгул терору, за розкуркулювання і голодову облогу сіл відповідає місцеве шумовиння, з якого складалися активісти та різні вислужники своїх нових панів. Насправді було інакше. Проводилась політика, диктована згори, з московського центру, згідно з плянами і духовістю москвинів. Адже Достоевський казав, що «кожний мусить стати москалем», Белінський твердив, що «для щастя — хоч сто тисяч голів відрубати», а Ленін навчав, що коли серед сотні людей є хоч би один ворог — їх треба вбити, щоб знищити цього ворога. Не тільки Сталін і його уряд, а й усі москвини добре знали про голод в Україні, проте ніхто з них не протестував, не виступав на захист безборонних, виморюваних голодом українців.

Після візиту Молотова ситуація в Україні ще погіршилась, голодову облогу сіл зміцнено. Тоді часто з уст москвинів вилітали такі слова: «Хай здихають, петлорівські бандити!»

Це наслідки багатовікової практики московських князів і царів та «вчення» Леніна, який постійно повторяв, що «пролетарська партія» (себто партія московських большевиків) «прагне створити якнайбільшу державу», яка постане із «злиття націй». В іншому місці він додає: «Як довго не зіллються всі нації в одну, так довго потребуємо диктатури пролетаріату», зрозумілою мовою — диктатури москвинів над іншими націями. (Ленін: «Твори», т. 24, Москва 1950). А тих, що не хочуть «зливатися» — треба знищити. До такого висновку прийшов і чужинець д-р Еваль Амменде, що писав: «Чи не головну роллю в голодовій катастрофі відіграє національне питання. Росія має за завдання знищити дуже велику частину теперішнього населення в Україні» («Вільна Україна», ч. 20, стор. 16).

Зміцнення голодової облоги в Україні після «візиту» Молотова також вказує на те, що плян штучного голоду був випрацьований у Москві ще перед 1932-1933 роками, що Молотов — як другий ватажок після Сталіна в ієрархії московського уряду — безпосередньо керував виконанням цього пляну. Він приїхав в Україну з усіма повноваженнями,

знав, що в Україні є ще досить збіжжя в елеваторах та шпихлірах, щоб врятувати ним мільйони людей від голодової смерті, але нічого не зробив. Навпаки — голодову облогу сіл зміцнили, українців далі вивозили до концтаборів, а на їх місце спроваджували москвинів з Московії.

Цей факт можна пояснити тільки тим, що Молотов прибув в Україну перевірити, як здійснюються пляни Москви. Побачивши, що замість сподіваних 50-60% населення, вимерло, покищо, 15-17%, він у порозумінні із Сталіном наказав зміцнити голодову облогу і прискіпити винищування українців.

Вже в перші місяці 1933 року, зокрема на весні, весь світ знав, що в Україні шаліє жакхливий голод. Про це писала преса різних західних держав на основі повідомлень дипломатів, кореспондентів та різних фахівців, які перебули в ССРСР, зокрема в Україні. Жахливі свідчення давали і втікачі з московського пекла. Треба зазначити, що в той час в Україні було чимало чужинецьких спеціалістів, які працювали в Донбасі, на будові Дніпрогесу, на харківському тракторному заводі та в інших підприємствах.

Отже вістки про жакхливий голод в Україні діставалися за кордон і викликали хвилювання публічної опінії. В численних країнах преса писала про необхідність організувати негайну допомогу голодуючим в Україні. Але Москва рішуче відкинула таку пропозицію, заявивши, що в Україні жодного голоду нема. Їй повірили ліві західні середовища, зокрема комуністичні та деякі ліберальні партії. Одним із «доказів», що в ССРСР хліба є досить, був експорт збіжжя з ССРСР до західних країн. Прихильники комунізму і Москви на Заході бачили у вивозі хліба з України «турботу» московського большевицького уряду про те, щоб пролетаріят у капіталістичних країнах мав що їсти.

Так своєю пропагандою і брехнею Москва розбила пресу західнього світу на два табори. Один із них — ліберально-комуністичний — заперечував голод в Україні, а другий — подавав правдиві факти. В той час Літвінов і Молотов приймали в Москві різні західні делегації і спритно переконували їх, що в першій у світі «соціалістичній державі» все гаразд, жодного голоду нема. Одночасно намагалися знайти якогось відомого світового політика, який — під впливом обману — підтвердив би їхню брехню.

І така нагода використати одного з наївних західних політиків їм трапилася. Це був Едуард Ерїо, відомий дипломат і кількаразовий прем'єр Французької республіки.

(Далі буде)

ТОТАЛЬНИЙ НАСТУП МОСКВИ НА УКРАЇНСЬКУ НАЦІЮ

Масові репресії, переслідування, терор, арешти і таємні засуди українських патріотів

В січні 1972 року ЦК КПСС дав доручення органам КГБ розправитися з українськими національно-культурними діячами і зліквідувати будь-які прояви опору московським окупантам в Україні. З того часу московські червоні імперіялісти-шовіністи повели тотальний терористичний наступ на все, що має в собі будь-які українські національно-традиційні та християнські елементи, почавши від археології, по через культ християнства, аж до етнографії, від академіка аж до закріпаченого колгоспника.

Обсяг того наступу вказує на те, що імперіялістична Московія вважає національну Україну за свого ворога ч. 1.

Про терор в Україні, масові арешти і засуди працівників української культури постійно пише українська закордонна преса. Тут хочемо тільки зілюструвати окремими фактами про варварський погром українських культурних діячів і українського національного життя в поневоленій Україні. Жертвою московського терору впали сотки української інтелігенції, між ними заарештовані й засуджені такі українські патріоти:

1. *Антонюк Зіновій*, філолог, арештований у січні, засуджений в листопаді 1972 р. у Києві на 7 років ув'язнення і 3 роки заслання.

2. *Бондар Микола*, викладач філософії в університеті, засуджений 12. 5. 1971 р. в Києві на 7 років концтаборів.

3. *Громляк*, підступно вбитий кафебістами в 1972 р. на Івано-Франківщині.

4. *Глузман Семен*, лікар-психіатр, арештований у травні, засуджений 20. 10. 1972 р. в Києві на 7 років концтаборів і 3 роки заслання.

5. *Дзюба Іван*, літературний критик і публіцист, арештований 17. 4. 1972 р., засуджений в березні 1973 р. в Києві на 5 років ув'язнення і 5 років заслання.

6. *Дяк Володимир*, дипломований інженер, арештований 1971 р. на Стрийщині, засуджений в квітні 1972 р. у Львові на 7 років концтаборів і 5 років заслання.

7. *Калинець Ігор*, поет, арештований 11. 8., засуджений в листопаді 1972 р. у Львові на 9 років концтаборів і 3 роки заслання.

8. *Катала*, інженер, загинув 28. 5. 1972 р. у Львівській тюрмі, під час допитів закінчив «самогубством».

9. *Коваленко Леонід*, філолог і письменник, арештований у березні, засуджений в липні 1972 р. у Києві на 5 років ув'язнення і 3 роки заслання.

10. *Лупиніс Анатолій*, адміністратор, громадський діяч, відсидів 10 років у концтаборах, поновно арештований 28. 5., засуджений 28. 11. 1971 р. у Києві на неозначений реченець і запроторений до кагебівської психлікарні.

11. *Мороз Валентин*, історик, відбув 5-літнє покарання, поновно арештований 1-го червня, засуджений 18. 11. 1970 р. на 9 років тюрми і концтаборів та 5 років заслання.

12. *Мельничук Тарас*, поет, арештований 12. 1., засуджений в липні 1972 р. в Івано-Франківську на 3 роки концтаборів.

13. *Мойсеев Іван*, 16. 7. 1972 р. в Криму, в армії, закатований на смерть за християнські переконання.

14. *Осадчий Михайло*, викладач Львівського університету, журналіст і поет, у 1965 році був засуджений на 2 роки концтабору, арештований знову в січні 1972 р. й у вересні засуджений у Львові на 7 років ув'язнення і 3 роки заслання.

15. *Плющ Леонід*, професор кібернетики, арештований 17. 1. 1972 р., засуджений 30. 1. 1973 р. на необмежене запроторення до психлікарні.

16. *Притика Олександр*, лікар, арештований 9. 7. 1971 р., засуджений 19. 5. 1972 р. в Одесі на 2 роки ув'язнення.

17. *Ризников Олекса*, письменник, арештований 9. 11. 1971 р., засуджений 19. 5. 1972 р. в Одесі на 5 років ув'язнення.

18. *Рогинський Володимир*, арештований в березні, засуджений в липні 1972 р. в Києві на 5 років концтаборів.

19. *Романишин М.*, інженер телевізійних закладів, засуджений у липні 1972 р. у Львові на 2 роки ув'язнення.

20. *Романюк Василь*, православний священик, арештований у січні в Космачі, засуджений у липні 1972 р. в Івано-Франківському на 7 років ув'язнення і 3 роки заслання.

21. *Сверстюк Євген*, літературний критик і педагог, арештований 12. 1. 1972 р. в с. Боярка на Черкащині, засуджений у березні 1973 р. на 7 років ув'язнення і 5 років заслання.

22. *Світличний Іван*, літературний критик і перекладач, в 1965-66 рр. 8 місяців перебував під слідством КГБ, з браку доказів вини був звільнений. 12. 1. 1972 р. знову арештований, засуджений у березні 1973 р. на 7 років ув'язнення і 5 років заслання.

23. *Світлична-Шумук Надія*, філолог, арештована 19. 5. 1972 р. у Києві, засуджена в березні 1973 р. на 4 роки ув'язнення.

24. *Сеник Ірина*, арештована в грудні 1972 р., засуджена взимку 1973 р. в Івано-Франківському на 6 років ув'язнення і 5 років заслання.

25. *Сергієнко Олександр*, учитель, арештований 12-го січня, засуджений у липні 1972 р. у Києві на 7 років концтаборів і 3 роки заслання.

26. *Середняк Любова*, машиністка, арештована 12-го січня, засуджена 20. 10. 1972 р. в Києві на 1 рік ув'язнення.

27. *Стасів-Калинець Ірина*, поетеса, викладачка в інституті, арештована 12. 1., засуджена в липні 1972 р. у Львові на 6 років концтаборів і 3 роки заслання.

28. *Строката-Караванська Ніна*, мікробіолог, жінка Святослава Караванського, який відбуває 25-літнє покарання в концтаборі, арештована 6. 12. 1971 р., засуджена 19. 5. 1972 р. в Одесі на 4 роки ув'язнення.

29. *Стус Василь*, поет і літературний критик, арештований 12-го січня, засуджений у вересні 1972 р. в Києві на 5 років ув'язнення і 3 роки заслання.

30. *Чорновіл Вячеслав*, журналіст і літературний критик, відбув 3-річне покарання, вдруге арештований 12. 1. 1972 р., засуджений в лютому 1973 р. у Львові на 7 років концтаборів і 5 років заслання.

31. *Шабатура Стефанія*, художниця, арештована 12. 1., засуджена в липні 1972 р. у Львові на 5 років ув'язнення і 3 роки заслання.

32. *Шумук Данило*, відсидів по тюрмах і концтаборах 27 років, поновно арештований 14. 1., засуджений 5. 7. 1972 р. в Києві на 10 років концтаборів і 5 років заслання.

33. *Шухевич Юрій*, син командира УПА Романа Шухевича-Чупринки, відбув 20-літнє покарання в концтаборах і тюрмах, поновно арештований у березні, засуджений 9. 9. 1972 р. на 10 років концтаборів і 5 років заслання.

34. *Гель Іван*, студент історії, відбув 3-річне покарання, поновно арештований на весні в Самборі, засуджений у липні 1972 р. у Львові на 10 років ув'язнення і 5 років заслання.

35. *Решетник Анатолій*, педагог, викладач політичної економії, засуджений в квітні 1972 р. у Києві (термін вироку невідомий).

Арештовані 1972 року, про долю яких немає докладних відомостей:

36. *Балашів Михайло*, арештований у серпні 1972 р. у Чернігові за релігійні переконання.

37. *Волицька Алена*, інженер, арештована на весні 1972 р. у Львові.

38. *Гель*, сестра Івана Геля, арештована на весні 1972 р. у Львові.

39. *Григоренко Василь*, арештований у січні 1972 р. у Києві.

40. *Гулик Стефанія*, студентка, арештована в січні 1972 р. у Львові.

41. *Дашкевич Ярослав*, науковець, арештований взимку 1972 р. у Львові.

42. *Івасюк*, робітник, арештований 1972 р. на Івано-Франківщині за релігійні переконання.

43. *Кендзьор Ярослав*, профспілковий працівник, арештований взимку 1972 р. у Львові.

44. *Коваленко Федор*, учитель, арештований 12. 1. 1972 р. на Київщині.

45. *Кончинський І.*, арештований в березні 1972 р. в Рівному (Волинь).

46. *Маховик Степан*, арештований у серпні 1972 р. в Чернігові.

47. *Міняйло Григорій*, працівник інституту, арештований у січні 1972 р. у Києві.

48. *Лісовий Василь*, науковець, арештований в 1972 р. у Києві.

50. *Попадюк Любов*, викладач в університеті, арештований взимку 1972 р. у Львові.

51. *Пронюк Євген*, науковець, арештований 6. 7. 1972 р. в Києві.

52. *Смішко М. Ю.*, археолог, арештований взимку 1972 р. у Львові.

53. *Тимчук Леонід*, матрос, арештований 1972 р. в Одесі.

54. *Тимчук Христина*, працівник АН УРСР, арештована 1972 р. в Києві.

55. *Чорновіл*, брат Вячеслава Чорновола, в січні 1972 р. пропав безслідно (мабуть, пірваний кагебістами).

56. *Ювченко*, арештований в 1972 р. в Києві.

Згідно з різними джерелами інформації з України, почавши із січня 1972 р. органи КГБ арештували щонайменше 300 українських патріотів.

Процеси над засудженими відбуваються закрито, крадькома, приховано від української громадськості, щоб сторонні люди, навіть члени родини суджених, не були живими свідками безправства й не передали народові та вільному світові наочні докази про злочини КГБ й незаконні дії окупантської прокуратури й судів.

Підсудних, переважно, обвинувачують і судять за статтями 62 КК УРСР («за антирадянську пропаганду й агітацію») і 187¹ КК УРСР («поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочить радянський державний і суспільний лад»).

Деяких ув'язнених засуджено і запроторено до кагебівських психіатричних домів, багатьох арештованих уже біля 17 місяців тримають під слідством КГБ, вимагають від них визнання підсунених «провин» та публічного «розкаяння».

Крім довготривалих виснажуючих слідств, КГБ застосовує і «найновіші досягнення науки» у своїх антилюдських слідчих засобах. Насамперед ув'язненого повністю ізолюють від зовнішнього світу і подій у ньому, ступнево виснажують психічно і фізично такою мірою, щоб довести його до крайнього стану, коли людина стає безвільною і байдужою навіть до своєї людської гідності, перестає реагувати на всі підсудані кагебістами сугестії і сама на себе підписує спрепаровані слідчими органами «визнання провини», «покаянні заяви», провокативні «свідчення» проти інших і т. п. Крім психічних, КГБ вживає фізичних тортур. До незламних підсудних підсуває своїх агентів, або заломаних в'язнів, як свідків, які дають фальшиві покази. Однак, як відомо, не зважаючи на всі модерні тортури КГБ, за винятком трьох арештованих, що заломились і підписали спрепаровані «покаянні заяви» і «погодились» давати провокативні свідчення проти інших, всі інші ув'язнені й суджені тримались мужньо, не визнавали за собою вини, а своїми речевими доказами на процесах розкривали жорстокість КГБ, безправство прокуратури і незаконність судових рішень окупантських судів в Україні.

До окремої категорії московський окупант зараховує арештованих і суджених в Україні борців за волю України — членів ОУН-УПА, які

жили легально, замасковані під різними прізвищами в різних частинах СРСР, або перебували в підпіллі аж до наших днів. Ряд націоналістичних підпільників викрито й арештовано в 1972-1973 рр.; їх переважно судили за статтями 48 КК УРСР («зрада батьківщини») і на основі спеціального «Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4. 3. 1965 р.» («про покарання осіб винних, що брали участь у військових антирадянських формаціях»), засуджували до найвищих вимірів покарання, включно з вироками смерті. Між арештованими й судженими, є і такі, що вже відбули покарання за ті самі «провини», але цього окупантські суди не брали до уваги.

Під час слідства кагебісти так жорстоко катують ув'язнених, що багато з них гине від тортур. В січні 1973 р. київська «Правда України», повідомляючи про засуди членів ОУН-УПА П. Ковальчука та І. Чайки, подала, що за минулих 2 роки 30 українців були засуджені на кару смерті за подібні «злочини».

До групи націоналістів-підпільників, що були арештовані й засуджені за минулі два роки, зараховані:

1. *Бойчук Юрій*, колишній чл. ОУН, засуджений 21. 2. 1971 р. в Тернополі на 15 років концтаборів і 5 років заслання.
2. *Дем'ячук Тихон*, кол. чл. ОУН, засуджений 1972 р. на Волині на довічне ув'язнення (термін вироку ще не уточнений).
3. *Кришталь Павло*, кол. чл. ОУН, засуджений в 1972 р. в Луцькому на 12 років концтаборів суворого режиму.
4. *Кухарук Олекса*, кол. чл. ОУН, засуджений в січні 1973 р. на Волині на 15 років концтаборів і 5 років заслання.
5. *Луць Константин*, кол. член ОУН, засуджений між 1970 і 1972 роком на 15 років суворого концтаборів.
6. *Ковальчук Петро*, учасник боротьби УПА, засуджений в січні 1973 р. на Волині на кару смерті, вирок виконано.
7. *Мальчук Василь*, учасник боротьби УПА, арештований в 1972 р. у Луцькому, загинув під тортурами КГБ.
8. *Товкач Іван*, кол. чл. ОУН, засуджений в липні 1972 р. на Волині на 12 років концтаборів суворого режиму.
9. *Целюк Семен*, кол. член ОУН, в 1972 р. поновно засуджений на 15 років концтаборів.
10. *Чайка Іван*, учасник боротьби УПА, арештований 1972 р., засуджений в січні на Волині до кари смерті, вирок виконано.
11. *Ярема Михайло*, арештований в 1972 р. на Закарпатті за те, що від 1945 до 1972 року в своїй хаті переховував двох братів-упівців.
12. *Ярема Микола*, упіст, на Закарпатті ховався 28 років, викритий в 1972 р., дальша його доля невідома.
13. *Ярема Юрій*, упіст, перебував на Закарпатті у підпіллі, викритий 1972 року, дальша його доля невідома.

Почавши з 1972 року, московські окупанти повністю вертаються до сталінських засобів — не тільки до терору, шантажів і репресій, а й до методів публічно-морального знищування тих, що вже відбули довіго-

літні покарання за приналежність до ОУН і УПА та вернулись до своїх сіл і міст, до своїх родин. Так, наприклад, приїзять з району чи області партійні комісари до села чи містечка і з якоїсь нагоди, або й без неї, скликають людей на мітинг, на який примусово викликають і свою жертву — колишнього підпільника. Пропагандист у своїм виступі порушує побіжно події «вітчизняної війни» і пляново нав'язується до дій «банд ОУН-УПА», а потім питає, чи на мітингу є і колишні учасники підпільного націоналістичного руху. Тоді встає один із висулжників, показує пальцем на безборонного «злочинця» і вираховує вчинені ним «злочини». Пропагандист-чекіст каже, щоб «злочинець» устав і розповів про «злочини ОУН-УПА». І з цього починається публічне цькування жертви КГБ, від неї вимагають засудження своїх та оунівських «злочинів», публічного «розкаяння» тощо. Далі починається цькування і переслідування цілої родини «злочинця», усувають з праці, перешкоджають в навчанні дітям, відбирають батькам старечу пенсію. (Дивись, «Молодь України» з 20. 2. 1973 р., а також обласні газети з січня 1973 р. з Волині та Закарпаття).

*

На основі різних джерел стверджено, що за минулих два роки в Україні біля шість тисяч українських науковців, культурних діячів, студентів, священників та людей різних інших професій постійно перебуває під репресіями КГБ. Вони кожної хвилини можуть бути арештовані й суджені за вдумані кагебістами «злочини». Крім цього, кількість репресованих постійно збільшується. Як показують перевірені факти, «вина» тероризованих головно в тому, що вони свідомі українці, шанують свою національну і людську гідність. За це окупантська преса завуальованим і відкритим способом безперервно цькує їх і обвинувачує у різних «ухилах», робить на них публічні доноси, а КГБ проводить обшуки в їхніх хатах, викликає на «розмови», себто на допити, переслідує і шантажує. На доручення КГБ таких людей звільняють з праці, студентів викидають із шкіл, письменникам перестають друкувати їхні твори, а вченим і мистцям наукові праці. Навіть пенсіонерам та інвалідам із «вітчизняної війни» перестають виплачувати пенсії і «знімають» їх із списків пенсіонерів та інвалідів. Таким чином московські окупанти позбавляють всіх тих людей матеріальних засобів на життя, а потім, звільнених із праці, притягають за «туніядство» до відповідальності.

Тут подамо деяких науковців і культурних діячів України, які разом із своїми родинами постійно перебувають під терором КГБ і ніколи не певні за свій завтрашній день:

Письменник Адріяшик Роман, письменник Бердник Олесь (усунений із СПУ за «антигромадські вчинки»), науковець Довгар, письменник-прозаїк Захарченко Василь, літературознавець Іванисенко Віктор, син історика Криг'якевич Роман, учителька Лисак Агрепина, професор Пронюк Євген, композитор Сисятель Вадим, учитель Ювченко Володимир, художник Гончар Іван, прозаїк Чендей Іван, інженер Лобко

Василь, поет і перекладач Тельнюк Станислав, історик, старший науковий співробітник інституту АН УРСР Брайчевський Михайло, д-р історичних наук Компан Олена, кандидат історичних наук Дзира Я., член-кореспондент АН УРСР Шевченко Ф., письменник і перекладач Антоненко-Давидович Борис, кандидат історичних наук Апанович Олена, працівник інституту філософії АН УРСР Кириченко Світлана, бібліотекар АН УРСР Цимбал Віктор, композитор Яценко Леопольд, поетеса Жиленко Ірина, письменник і педагог Малик Володимир, науковець-етнограф Скрипка Василь, мистецтвознавець Горинь Богдан, журналіст Чемерис Павло, викладач мови і літератури Литвинчук Емма, поет Кордун В., журналіст і письменник Данилейко Володимир, агроном сільсько-господарської академії Лищенко Ніна, письменник Білик Іван, поет і філолог Скунець Петро, студентка Шереметьєва Людмила, мистець-поет Чубай Григорій, письменник і перекладач закордонної літератури Кочур Григорій, Мешко Оксана і багато-багато інших. Їм закидають «ухили від принципів партійности в літературі», «відхід від класової оцінки минулого», просування в науку, літературу і мистецтво «буржуазно-націоналістичних теорій», «ідеалізацію минувшини України», «архаїзацію української мови» і подібні «гріхи».

Під пресією КГБ і партійно-адміністративним батоном фактично опинились цілі інституції, наукові заклади, культурно-мистецькі спілки, товариства і колективи, пресові органи і видавництва. Тут слід згадати постійну нагінку на АН УРСР, яка вже й так жалюгідно зрусіфікована, на інститути археології і філософії АН УРСР, на всесоюзний науково-дослідний і проектно-конструктивний інститут, на республіканське музично-хорове й театральне товариство, на ряд обласних театрів, на товариство охорони пам'яток історії і культури. В Інституті мовознавства вже «об'єднано» два відділи діалектології та історії української мови, а за їх рахунок відкрито два нові відділи: російської мови і культури мови. Розгромлено київський етнографічний ансамбль «Гомін». Врешті під обстрілом опинились фільмові корпорації, радіопередавання і телевізійні програми. Львівські телевізійні програми ще більше обмежено, натомість збільшено в Україні телевізійні програми з Москви, очевидно московською мовою. Всюди окупанти бачать «ідейне відхилення», «пропихання національної відособленості», «антирадянську агітацію» тощо.

Такою самою мірою спрямований наступ окупантів і на українське колгоспне селянство та робітництво, точніше, на цілий український нарід. Ведеться той наступ під кличами: «Боротьба з національними і релігійними пережитками в свідомості людей», «за перевиховання трудящих в інтернаціональному і матеріалістичному дусі», «за торжество ленінських заповітів» і т. д.

Про теперішній московський терор і погроми українського національного життя група громадян з України в своєму листі, поміщеному в **«Хроніці біжучих подій»** (випуск 25, травень 1972 р.), пише таке:

»Придушення національної свідомості, численні арешти визначних представників української інтелігенції, погрози, шантажі, переслідування та безперервні масові обшуки — все це грізно нагадує, що 1937 рік почався в 1933 році репресіями проти діячів національної культури. В тому полягає наша пересторога...»

Але тут виявляється також і те, що після 50-літнього існування московсько-большевицької імперії, національне питання в ній і сьогодні є пляцдармом найбільшої в світі національної боротьби, а ЦК КПСС далі «розв'язує» національне питання з допомогою жорстоких терористичних органів КГБ. Вже кожному ясно, що т. зв. СРСР має перед собою давню імперіялістичну мету: зліквідувати будь-які опозиційні течії та волелюбні національні сили, які домагаються рівних прав з москалями, брутальною силою і терором змусити поневолені народи і волелюбних людей до тотальної мовчанки, як це було у февдальній Росії і за сталінської ери.

Розгорнений неосталінський терор в Україні ще раз підтвердив, що будь-яке сподівання на т. зв. лібералізацію і гуманізацію советської системи, в якій упривілейоване становище мають москалі, стало не тільки безцільне, а й шкідливе. Москва далі обмежує вже й так жалюгідно куці права т. зв. національних республік СРСР і вперто прямує до «злиття націй».

Явно імперіялістичні пляни Москви супроти поневолених народів підтверджують, між іншим, такі факти: В Україні права поодиноких «міністерств» все більше обмежують, а деякі «республіканські» міністерства просто перетворюють на «всесоюзні». В журналі «Вопросы экономики» за грудень 1972 р. появилася стаття В. Кістонова, в якій висунена пропозиція ревідувати кордони національних республік, пристосовавши їх до економічних потреб московської імперії. У Москві в «компетентних колах» імперського ханату дискутують над питанням про скасування поділу СРСР на окремі національні республіки, що означає ліквідацію навіть зовнішніх ознак окремішності поневолених в СРСР націй. Але тут треба підкреслити, що Москві вже не вдасться зреалізувати своїх імперіялістичних народовбивчих плянів навіть поворотним неосталінським терором. Це вже передсмертний шал московської тиранії, яка бачить і відчуває смертельну загрозу від визвольних рухів поневолених нею народів. Навіть борці в концтаборах і тюрмах для московської імперії не менш небезпечні ніж на волі, що яскраво показали штрайки і повстання в большевицьких концтаборах в 1953-1956 роках.

Москва заповідає зміцнення терору в Україні

16-го березня 1973 р. відбулися незвичайні збори активу Київської обласної і міської партійних організацій, у яких брали участь і члени Політбюро ЦК КПУ. Головну доповідь мав московський лакей В. Щербицький. Він заявив, що партія далі буде застосовувати терор

до тих, що робитимуть »будь-які спроби стримувати процес зближення націй«, тих, що намагаються »закріплювати національну самобутність« і виступають проти русифікації, боронять прав рідної мови, культури і взагалі національних прав України. Признався, що Кремль незадоволений »з проробленої роботи партійними кадрами« в Україні. Тому, згідно з дорученням Москви, закликав »рішуче боротися проти ворожої ідеології, ревізіонізму, опортунізму, українського буржуазного націоналізму« і т. п. Подав перелік тих наукових установ, товариств, спілок, включно з партійними, у яких треба провести тотальну чистку, заявивши, що »багато тут можуть і повинні зробити адміністративні органи«, очевидно, з допомогою КГБ. Подібні наради відбулися по всіх областях України, на яких московські окупанти та їх вислужники давали такі самі вказівки для партійних кадрів. (»Радянська Україна« з 17. 3. 1973 р. і наступні числа).

На наслідки довго не прийшлося чекати. 23-го березня 1973 р. в Києві відбувся IV пленум правління Спілки Письменників України, на якому знято з посту голови СПУ Ю. Смолича, а на його місце призначено колишнього партизана-смершівця з Кіровоградщини, а тепер комісара від справ літератури, В. Козаченка. Цей пленум, за вказівками з Москви, мав розправитись із »неблагонадійними« письменниками України. Московський вислужник Козаченко сильно заатакував письменників І. Білика, Р. Андріяшика, Ірину Жиленко, Г. Кочура, О. Бердника, В. Зарембу та ряд інших. »Перестеріг« письменників, що партія не буде толерувати навіть найменших »ухилів« від визначеної Москвою »партійної лінії«, просування в літературу ідей »відособленості української нації і її культури« або »ідеалізації української минувшини«. Зобов'язав українських письменників »вести непримиренну боротьбу проти українського буржуазного націоналізму« (а чому не проти російського націоналізму-шовінізму?). Як видно з підсовєтської україномовної преси, цей пленум проходив шабляново, сіро, а накинені з Москви »вказівки« письменники сприймали більш ніж холодно, трактуючи їх, як черговий замах на рештки індивідуального вияву творчості в національному дусі. Подібні »пленуми« відбулися в усіх обласних письменницьких організаціях.

Ще більш звироднілою кампанією проти сил національної України виявився цьогорічний квітневий пленум ЦК КП України. У ньому брали участь і »товариші« з Москви, щоб особисто переконатись, як окупаційні і вислужницькі сили в Україні виконують їхні накази. Тому В. Щербицький в своїй промові намагався перевиконати всі дотеперішні норми московського вислужника. Він заатакував партійні комітети, окремі міністерства і відомства, радянські профспілки, комсомольські комітети, наукові установи, мистецькі і культурні спілки, теле- і радіопередавання та ряд інших організацій, які »не справляються з дорученою їм ділянкою роботи, порушують партійну і державну дисципліну, не реагують на прояви ідейної нечіткості, допускаються

помилки в ідеологічній роботі, а вчені слабо зосереджуються над процесами зближення соціалістичних націй, на розвінчуванні ідеології антикомунізму, ревізйонізму, українського буржуазного націоналізму, сіонізму». Письменників лаяв за «прояви національної обмеженості», засмічування української мови «архаїзмами» та «штучними» зворотами (за русицизмами ні словечка!), за «ідеалізацію минувшини»... Далі казик Щербицький хвалився, що «партійні комітети суворо покарали тих, хто, нехтуючи вимогами статуту партії і радянських законів, своєю поведінкою порочив звання члена партії...» Тут він мав на думці тих, що за оборону прав українського народу вже опинилися за ґратами або репресовані катєбістами.

Ширина наступу Москви на національну Україну нічим не поступається перед подібним наступом за Сталіна. З другого боку, це доказ, що національні процеси в Україні охопили всі ділянки життя і вони значно глибші й потужніші, ніж дехто на чужині може їх збагнути й оцінити.

Погром т. зв. комуністичної партії України

Безприкладно жорстокі й лицемірні московські ватажки почали справжній погром і т. зв. комуністичної партії України. Запроваджують терором свої «порядки», не рахуючись із жодною думкою не тільки української громадськості, а навіть і своїх вислужників, партійних кадрів, що їх уважають тільки за типових безвольних апаратчиків, які можуть рухатися лише на кивок пальця з Москви, бо інакше горе їм буде...

Почався той погром з коротенького повідомлення «Радянської України» (21. 5. 1972 р.) про те, що 19. 5. 1972 р. Президія Верховної Ради СРСР постановила: «призначити тов. Шелеста П. Ю. заступником голови Ради Міністрів СРСР», і крапка. Це була безсумнівна ознака, що дні 1-го секретаря ЦК КПУ Шелеста пораховані. І справді, за вказівкою з Москви 25. 5. 1972 р. у Києві скликано пленум ЦК КПУ, на якому Шелеста «звільнено» з посту першого секретаря ЦК КПУ і тимчасово перенесено до Москви, а на його місце призначено прихильника кліки Л. Брежнєва, ще більшого вислужника і русифікатора, В. В. Щербицького.

Про причини усунення П. Шелеста советська преса не подала ні слова, але довкола його особи розвинулась дискусія у західній пресі, в тому й українській, еміграційній, що сугерувала різні причини усунення Шелеста. Наприклад: «за те, що Шелест переконав ЦК КПСР про потребу мілітарного вторгнення в Чехо-Словаччину в 1968 р.». Недоречність такого твердження очевидна, коли бачимо, що така поголоска вийшла з самої Москви, щоб таким способом виправдати представника голого московського імперіялізму Л. Брежнєва. Далі: «Шелест спротивлявся відвідинам Р. Ніксоном Києва в 1972 р.», «обстоював тверду

лінію зовнішньої політики партії», «спротивлявся проєктам економічної реформи Косигіна», «почував себе рівним з Брежнєвим, а навіть намагався сісти на його стілець», «співчував українським націоналістам» і т. п.

Навіть у випадку усунення Шелеста і розгрому компартії в Україні, не треба забувати, що московські імперіялісти-шовіністи ретельно при-держуються успадкованих від білих царів традицій: не вільно довіряти навіть найвірнішим своїм вислужникам в Україні, а зокрема тим, що перебувають довгі роки на найвищих постах. Друге, боротьба за впливи в Кремлі завжди пожирала партійні жертви, головню в Україні, бо з приходом до влади нового божка, 1-го секретаря ЦК КПСС, він насамперед забезпечував себе «своїми людьми», тому усував або винищував людей свого попередника.

Теперішнє «перетрушування» т. зв. комуністичної партії України тісно пов'язане також із тим, що Москва дуже затривожена і незадоволена витвореною ситуацією в Україні, де національно-визвольні процеси охопили всі ділянки життя, почали променювати на інші поневолені народи та здобувати у вільному світі прихильників їх визвольної боротьби. Москва вже давно робить нагінку навіть на т. зв. комуністичну партію в Україні за те, що вона виявилась неспроможною припинити розвиток національно-визвольних процесів і не здійснила русифікаційного курсу в Україні такою мірою, щоб кремлівське керівництво мало розв'язані руки з постійно актуальним національним питанням і без більшого опору реалізувало свої божевільні плани ліквідації окремих «республік» та цілковитого перетворення СРСР на єдину російську імперію, тільки з поділом на економічні райони.

Замість завершення русифікації в Україні, т. зв. міністер вищої і середньої освіти УРСР Ю. М. Даденков під тиском громадськості мусів звернутися до ЦК КПСС з пропозицією затвердити проєкт українізації вищого шкільництва в Україні. Очевидно, шовіністична Москва проєкту міністра «суверенної УРСР» не прийняла і не могла дарувати своїм вислужникам такої «малоросійської зухвалості». Але, щоб лицемірно вести далі свою пропаганду про «гуманність, демократію, ідеальне розв'язання національного питання» в СРСР, вона не виступила відверто, а зайшла українських партійних лакеїв з флангу і почала їх громити.

Отак Москва всіх тих партійців в Україні, яких підозріває у будь-яких, навіть уявних «ухилах», усуває з керівних посад, а на їх місце призначає ще більш безвільних вислужників і русифікаторів типу Маланчука, Козаченка, Грушецького, Щербицького, Кондаленка, Танчера та їм подібних, які на кивок Москви готові рідну матір продати. Яка доля яничарів Москви, найкраще показує такий факт: з усіх дотеперішніх 14-ти «перших секретарів» ЦК КПУ тільки один, Микола Подгорний, покищо, безвільно доживає свого віку на гієрархічній драбині.

»Комуніст України« (ч. 4, квітень 1973 р.) надрукував редакційну критичну статтю п. з. »Про серйозні недоліки та помилки однієї книги«, — мова про книжку П. Шелеста »Україно наша Радянська«, яка появилась у 1970 р. тиражем 100.000 примірників. Тепер Шелеста громлять за те, що його книга »стала критерієм тлумачення окремих подій минулого та сучасного (України) для вчених, мистців, пропагандистів«, а насправді в ній »ряд ідейних помилок і серйозних недоліків історичного підходу до окремих явищ, відсутність чітких клясово-партійних критеріїв«. Далі: Шелест нібито »ідеалізує українське козацтво і Запорізьку Січ«, а »про возз'єднання України з Росією (1654 р.) говорить, як про рядовий звичайний факт«, ні словом у книжці »не сказано про те, що завдяки цьому актові український народ був врятований від іноземного поневолення, вступивши до єдиної централізованої Російської держави«. Тут уже відверто підкреслено, що ні історія, ні культура, ні література, ані інші ділянки життя України не можуть розглядатись окремо, відірвано від життя російського, бо на них мала »свій благородний вплив передова Росія«. Як бачимо, голий московський шовінізм переходить всі межі можливого. Адже більшого тотального рабства і поневолення, що їх зазнала Україна від Москви після Переяславського договору, на світі ще не було і, мабуть, не буде. Власне цією критичною статтею в »Комуністі України« проти Шелеста за його »ухили« від генеральної лінії партії в ділянці національної політики, остаточно припечатано його долю.

Нарешті, 27-го квітня 1973 року в Москві відбувся Пленум ЦК КПСС, на якому »увільнено тов. П. Ю. Шелеста від обов'язків члена Політбюро ЦК КПСС у зв'язку з відходом на пенсію«. І що з того, що Шелест був, якщо не ліпшим, то напевно не гіршим комуністом, соціалістом, інтернаціоналістом і марксистом-леніністом ніж Л. Брежнев. Він не міг рівнятися з московським шовіністом-імперіялістом Брежневом, тому не тільки програв бій із ним, а й опинився на смітнику »рідної партії«.

Усунувши Шелеста, на доручення ЦК КПСС, під наглядом прибулих комісарів з Москви, в Україні почалась чистка цілої партії. Так із провідних становищ вже усунено кандидата у члени Політбюро і секретаря по ідеологічних справах ЦК КПУ Федора Овчаренка, а на його місце призначено В. Маланчука, що одночасно має бути »оком і вухом« Москви біля Щербицького. Усунено 1-го секретаря Херсонського обкому партії Антона Кочубея, 1-го секретаря Полтавського обкому партії О. Лужницького, голову приймальної комісії СПУ П. Панча, звільнено з роботи начальника управління кадрами в міністерстві промислового будівництва УРСР, опинився під обстрілом Ворошиловградський обком партії, піддані критиці за »серйозні порушення партійних принципів« партійні організації і господарські органи Одеської, Херсонської, Полтавської, Чернівецької областей. Почалась нагінка на Стрийський райком партії, усунено ряд відповідальних редакторів видавництва та журналів, працівників наукових закладів, навіть голову »Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном« А. Кисіля, а на його місце

призначено О. Підсуху. Усунено головного редактора журналу «Комуніст України» В. М. Терлецького, а на його місце прийшов В. Ф. Сукаренко, який в 1969 р. робив наклепи на Дніпропетрівську групу молоді. Захиталось і становище Никифора Кальченка, а ще раніше післили на пенсію члена Політбюра ЦК КПУ Миколу Соболя. Під обстрілом опинилися ряд партійних клітин, комсомольських комітетів, функціонерів адміністративного апарату. Під сильним пресом опинилась т. зв. Спілка Письменників України.

Так Москва розправляється з українцями, натомість москалів, які живуть в Україні й творять одну третю членських кадрів партії, навіть не рухають, їм вільно всюди відверто декларувати свій московський шовінізм, бож належать до тих окупаційних сил, що поневолюють Україну.

Розгром т. зв. комуністичної партії України в розгарі, він щойно набирає широких розмірів, про що свідчить така заява московського вислужника В. Щербиського: «Треба підвищити вимогливість до комуністів, які порушують партійну і державну дисципліну, звільнитися від людей, що випадково опинились у партії. Жодний партійний квиток не повинен потрапити в руки тих, хто недостойний носити високе звання комуніста» («Робітнича Газета», 17. 3. 1973 р.). Іншими словами, партія буде прочищена від тих, хто ще не став бездушним знаряддям і глорифікатором московського імперіялізму-шовінізму.

Треба підкреслити ще й такий багатомовний факт: в корінній Росії відверто проявляється московський націоналізм, там уже прославляють фєвдальних царів, московську минувшину і т. д., але нікого не арештують за порушення «інтернаціональних» засад комунізму.

Сьогоднішня комуністична партія в ССРСР — це велика зграя злочинців, кар'єристів, підлабузників нижчих рангою перед вищими, в ній буйно процвітають корупція, гін до особистої наживи, цілковитий занепад моралі та ідейності.

Так зв. ССРСР фактично ще тримається з допомогою огидної брехні, брутальної сили і відживленого московського імперіяльного шовінізму. Інтернаціоналізм і комунізм, як зфабриковані теорії, служать московським імперіялістам-шовіністам тільки для прикриття правдивої суті своєї імперії.

Висунена Брежневом нова доктрина про «мирне співіснування ССРСР з державами, що мають інший соціальний і політичний лад», є нічим іншим (пише «Сандей Телеграф» з 13. 5. ц. р.), як заходами рятувати себе з допомогою капіталістів від господарсько-економічної кризи, яка веде імперію до катастрофи, забезпечити собі плечі у випадку конфлікту з червоним Китаєм, а одночасно мати вільну руку у придушуванні відосередніх сил, що напевно для імперії є проблемою ч. 1.

Я. ВІЛЬШЕНКО

З НЕПОКОРЕНОЇ УКРАЇНИ

Євген СВЕРСТЮК

ЧИМ ГЛИБШЕ В ЗЕМЛЮ, ТИМ ВИЩЕ В НЕБО

Так казав мені старий дідусь, який усе життя насаджував молоді дуби і корчував старі дубові пні. Ця глибока філософія життя звучала в його устах так просто і звичайно, як спів птаха і шум діброви. Чи думав він при цьому про людей? Ми спершу не розмовляли про людей, але коли зайшла мова про них, старий догаз:

— Авжеж, кажу, — що глибше в землю, то вище в небо, бо скрізь воно так є...

— В людей воно не все так, — кажу. — Часом і не дуже глибоко тримається в землі, а от вгору...

— Е, — перебиває мене дід, — тим воно все й приножується до вітру, що не має свого кореня. Дуби — не те: дуби стоять твердо своїм корінням на своїм ґрунті...

Як же вони врастають у ґрунт? Люди врастають з дитинства зі словом і пісню матері, врастають всіма почуттями, помислами. А коли їм бракує соків зростання — любові, що лежить в основі всіх почуттів і всього духовного життя, то кажуть: людина черства. Або — вироджується... Але й у такої людини буде якась удавана любов — не можна вже зовсім без неї...

Чим же живиться справжня »всетворяща любов«?

Всім у природі, що народ визнає мудрим, добрим, красивим. Всім, у чому він виспівав свою душу і передавав нащадкам кращу частку її. Високим народним мистецтвом, покликаним ушляхетнювати наші почуття, вчити розпрямлюватись в усмішці і поглядати в блакить неба. З цієї високої народної творчості розвинулись найрізноманітніші види сучасного мистецтва — того мистецтва, що формує наш художній смак, великою мірою визначає наше обличчя і, може, навіть нашу людську вартість... Бо справді — чого тих дубів, що пустили глибоко коріння в землю, так нестримно тягне у високу блакить неба?

Дехто може здивовано запитати: невже це так потрібно?

Все життя — до того ж довге — деякі люди прожили без музики, картин і віршів — і залишили по собі добру згадку.

Найважче доводити аксіоми, які доводяться щохвилини життям — треба тільки вміти спостерігати. Без музики, пісні, художнього слова, картини не жила жодна людина не тільки в наш час, а й в минулі віки. Візьмемо хоча б побут минулих часів — народне мистецтво оточувало людину на кожному кроці. Обрядовість і всі види фолкльору, декоративне і прикладне мистецтво, церковна архітектура і живопис, не кажучи вже про природу, — все це завжди було естетичною стихією

народного життя. Змінюються форми мистецтва і смаки, але само мистецтво вічне і вічна його суть — кристалізувати духовне життя людини.

Справжнє мистецтво не вмирає — до нього знову і знову повертаються художники, які в пошуках джерел сили натрапляють на якийсь час забуті витвори краси і використовують досягнення минулого, пробираючись у майбутнє. Згадаймо, якою популярністю не так давно користувалася в Києві виставка народної художниці Марії Приймаченко. Приблизне уявлення про її твори, вільні від заштампованих правил і канонів, дають репродукції її картин у наших журналах. В репродукціях, правда, немає тієї гри живих барв, які буквально схвилювали кожного, хто бачив цю поезію в декоративному живописі. Це враження чимось нагадує повернення «в країну дитячих років» і тих днів, коли ще були дитинно свіжими всі враження життя.

Характерно те, що коли в суспільстві притуплюється інтерес до мистецтва і взагалі понижується тонус культурного життя, то це відбивається передусім на ставленні до народного мистецтва. Довгий час у нас його якось наче не помічали, хоча народні майстри не переставали творити, будучи справжніми художниками. Канонізований смак просто не визнавав їхнього недипломованого мистецтва або чемно складав їхню роботу в музеї.

Останнім часом ніби наново відкрили народну кераміку, якою славились українські майстри з давніх-давен. Вона широко входить у побут, і хто зараз тільки не чув про «Афіни української кераміки» Опішню, що не раз здобувала срібні і золоті медалі на всесоюзних і міжнародних виставках?

Може, тільки не чули ті школярі, що не виходять за рамки шкільної програми. «Глечики в Опішні» загубилися, звичайно, в ряській мозаїці «Енеїди» Котляревського. Зараз про це пишуться статті й монографії. Скромне творче мистецтво опішнянських майстрів спонукає знавців говорити на поетичний лад. Ось які враження навіяло це неповторне мистецтво З. Фініцькій, авторів книги «Люди і речі»: «В цій юрбі керамічного посуду було щось фантастичне, щось з легенди, з народної казки — чарівне, звабливе, що важко передати, незбагненне. Може, загальне відчуття, що викликає в свідомості довгий ланцюг образів — асоціацій, картин і видінь, схожих на ті сни, що приходили в дитинстві ночами після байки, розказаної бабусею.

Марились добрі, мудрі і всесильні звірі, що розмовляють людським голосом і завжди приходять людям на допомогу в важкі хвилини. Вони певно схожі ось на цих «баранчиків» і «левів», керамічних кентаврів — напівзвірі, напівпосуд. В них такі ж округлені, привітливі очі, у яких захована лукава доброчинність, а стрункі сильні тіла вкриті кучерявою шерстю з найтонших глиняних ниток. Адже це казка!»

Народ безпосередньо сприймає і милується своїм мистецтвом, сприймає його як пісню, що стала щоденною стихією його життя. Знавці і художники відкривають його для себе кожен раз по-новому. Мати

розвинений художній смак, значить відкривати з першої зустрічі — ще до того, як відкриють і висловлять своє захоплення знавці.

Людині треба вміти відкривати самій поезію життя — у явищах природи, в людському житті, в змаганнях, вчинках і думках. Треба навчитись відкривати, треба виробити в собі засоби, щоб заглиблюватися власними силами.

Уже в гомінкій школярській юрбі проглядають характери різної глибини: ще не викінчені, але вже визначені. Ось змагаються двоє:

— А я не збираюсь бути ні поетом, ні художником...

— А ти вчись так — для розвитку...

— Знаю, для якого розвитку ти так стараєшся...

— Ну ось ти підіймаєш гантелі — щось тобі від цього залишається?

— З гантелями я просто роблю зарядку.

— Ти розвиваєш себе — розумієш?.. Біцепси... А в навчанні розвивається мозок, мистецтво розвиває духовно, — це завжди здається...

Коли навчання пробудило людину до активного життя — значить воно дало їй найбільше. Вивчене може й забутись, але вироблені навички спостерігати, слухати, схоплювати, психологічна готовність до засвоєння знань — це залишається завжди з нами. Воно стає активною основою для самоосвіти, яка триватиме все життя. І навпаки, бур'ян байдужості і лінивої пасивності не дасть ніколи нічому путньому вирости. Виросте Митрофанушка, який оборонятиметься: «Все то, чого я не знаю — все то вздор!»

Тут теж є «активність», але безплідно спрямована. Людина, що не йде в глибину, як плуг, що вискочив з борозни: зовнішня схожість з оранкою є, а оранки — ніякої.

Смисл навчання полягає у тому, щоб виробити здатність працювати на глибині. Серед школярів дуже поширена схильність до поверховості. Мені згадується сцена у виставочному залі. Експонуються дуже великі і яскраві картини художника Б. І ось впливається гурт підлітків — мабуть, екскурсія. Найповерховіша активність спливає одразу. Ось гурт дівчаток, блискавично оглянувши всі стіни і простінки, енергійно стали розшукувати книгу вражень. Замість книги на цей раз була скринька, із вмістом якої аж ніяк не можна було ознайомитися, але можна було опустити туди своє «враження». Це трохи охолодило запал школярів, але вони не розгубилися, знайшли аркушик і стали комбінувати «враження».

— А що ви будете записувати? — поцікавився хтось із відвідувачів.

— Подяку художникові...

— Та ви ж ще й не оглянули картин...

— Як же не оглянули — ми й зараз оглядаємо!

— А що ж вам сподобалось?

— Все сподобалось — все зрозуміло й гарно.

Більше нічого було допитуватись: вони сказали по суті все. На найпримітивнішій стадії художнього розвитку твір вважають гарним і зрозумілим тоді, коли впізнають тему...

Вчитель зібрав їх перед однією картиною і вчив вдивлятися, бачити крізь деталі і барви смисл цілого. Він говорив про наповненість картини, про те, що вдихає в неї життя і робить її привабливою, те, що впливає на нас і збуджує відгук. Саме це потрібно в картині знаходити, або допитуватися, чому в ній цього немає... Коли цього справді немає, значить художник, як казав Гете, намалював собаку точнісінько такого, якого бачив, і стало на одного собаку більше... Чи не простіше нам було б побачити згаданого собаку в оригіналі або на фотографії?

Чи дуже вплинула бесіда вчителя на дівчаток, що так яскраво продемонстрували своє діяльне неучство? Мабуть, не дуже: художній смак починається там, де закінчується впізнання картини і розкривається художнє відкриття автора, дихання твору, інтимна нитка, що в'яже автора з глядачем. В душі глядача мусить прокинутися художник. Гете радив: »Кожен день треба послухати хоча б одну пісеньку, подивитись на гарну картину і, коли можна, прочитати хоч якийсь афоризм«.

Отже, треба постійно займатись самоосвітою. Проходячи школу життя, кожна людина здобуває більшу чи меншу освіту. І це можна побачити при першій зустрічі — по її мові, по вмінню триматись, по тому, як вона вміє спостерігати, слухати. Але, чи не найкращим показником рівня її розвитку і досягнень є її художній смак, який виявляється в розумінні та вибіркового ставленні до краси, створеної людиною. З цього ставлення ми часто судимо про змістовність і повноту внутрішнього життя.

Звичайно, обізнаність із визнаними авторами та їхніми мистецькими творами й уміння впізнавати схожі до них ще зовсім не свідчать про високий художній смак. Є чимало людей, які багато знають, читають, навіть пишуть книжки про літературу й мистецтво, але високим художнім смаком не відзначаються: знання їхні статичні, сприймання поверхове і сковане консервативною звичкою. І, навпаки, є люди інколи і без систематичної та широкої освіти, але обдаровані тонкою організацією натури, гострою спостережливістю, здатністю схоплювати нюанси, що розмежовують мистецтво і підробку. Їхнє чуття істини, чуття краси, розумова активність виявляються, до речі, не тільки в ставленні до мистецтва. Ось чому часто говорять, що смак — це людина, і пов'язують із художнім смаком не тільки сприймання мистецтва, а й інтелігентність у взаєминах і взагалі уміння красиво думати, почувати, жити.

Звичайно, гострота органів відчуттів та інші особливості нервової системи, пов'язана з цим емоційна вразливість, тонкість психічної організації — все це йде від індивідуальних задатків. Але не будемо говорити про задатки, яких ми ніколи не побачимо в чистому вигляді, а тільки судитимемо про них за результатами їх розвитку, а розвиток цей щохвилиний і безпосередньому спостереженню не піддається.

Фактом залишається те, що розвиток художнього смаку починається з раннього дитинства — з перших вражень від материного обличчя, слова і пісні, від краси природи і предметів, що оточують дитину і носять на собі певний відбиток мистецтва. Естетичне виховання в сім'ї

в дошкільному і шкільному віці — це чинник, значення якого переоцінити не можна, так само як значення школи.

На школу завжди покладались і покладатимуться найбільші надії: в ній проходять ті безповоротні роки, в які взагалі все найгостріше сприймається, найкраще запам'ятовується, коли найбільше відчувається потреба росту, жадоба пізнання. »Чого Івась не навчиться, того й Іван не буде знати«, — говорить народна приказка. В шкільні роки читаються основні твори, до яких небагатьом трапляється нагода повертатися знову. Після цих років, як правило, пізнувато вже братися за музику чи живопис, коли для цього раніше не закладено належних основ. З цими роками минає час, так би мовити, первісного нагромадження духовних багатств.

Але нас зараз цікавить передусім практичне питання самоосвіти: як Іванові треба заповнювати прогалини, які з важливих причин зробив Івась. Доведеться тільки констатувати, що школа практично — і в силу широкої, складної програми, і в силу постановки навчання літератури, співів, малювання — не дає випускникам ґрунтовної естетичної освіти, якщо її не дає сім'я. Вже пізніше, за сприятливих умов, вони глибше знайомляться з різними видами мистецтва. Оскільки вузівське навчання у нас багато в чому продовжує стиль шкільного, то навіть гуманітарний факультет не забезпечує вироблення художніх смаків. Робітник, що попадає в культурне середовище, яке живе мистецькими інтересами, може мати незрівнянно вищий естетичний розвиток, ніж інший випускник гуманітарного вишу. Про це говорять дискусії з питань мистецтва на сторінках газет. Пригадується, один кандидат історичних наук домагався через »Литературную газету« знищення »Мухи-цоко-тухи« за те, що там прославляється »гидка комаха«. Немає сумніву, що він так само рішуче ставиться і до інших творів, і не без того, щоб він не знаходив у своєму середовищі співчуваючих.

Отже, питання самоосвіти стоїть на всіх рівнях розвитку. Чим вищий розвиток, тим гостріше воно відчувається — і саме в плані активізації своїх внутрішніх сил і засобів.

Незацікавлене і пасивне сприймання взагалі не сприяє розвитку. Тут справді узвичаєний спосіб уявлень стає критерієм естетичної оцінки: все незвичне — погане. Чим більше людина чула чи бачила, тим більш компетентною вона вважає себе в справах мистецтва. Але, це далеко не завжди так. Часто судження її зовсім не естетичні, а вузько практичні. Не уявляючи собі, як інші можуть відчувати і глибоко переживати твір, вона у відповідності до своїх фрагментарних знань про визнані авторитети і визнані твори судить про інші за аналогією. Не можна сказати, що вона цілком не розуміє узагальненості й умовності мистецтва, бо навіть прямолінійне сприймання твору включає в себе моменти узагальненості. Але від естетичного сприймання воно відрізняється так, як лінійка від пера за байкою Ф. Кривіна: »Линейка говорит перу: ты, братец, не хитри; уж если надо что сказать, так прямо говори...«

Справжнє мистецтво завжди багатогранне, багатоплянове. Приваблює його не в самому об'єкті зображення, а в художницькому осмисленні об'єкту, в узагальнюючому підтексті, який треба відкрити в акті сприймання. Чим більше «прихованої» сконцентрованої в творі краси і думки, тим більше він дає нам і тим частіше хочеться повертатись до нього. Не можна ставитись до справжнього твору як до практично потрібної ілюстрації. Вже за самою своєю суттю твір — це духовний перегук автора з публікою. Навіть найгеніальніший твір оживає лише в нас самих, збуджуючи в нас думки і почуття, аналогічні до тих, що закладені в ньому. Кожен мистець, захоплений своєю ідеєю, шукає стежки до серця інших людей, і він розуміє тривогу скульптора Річарда з драми Лесі Українки «У пущі»:

Щоб до душі душею промовляти,
То треба, щоб ті душі поріднилились.

Отже, мистецтво ставить високі вимоги не тільки до мистця, а й до тих, хто сприйматиме твір. Йдеться не тільки про культуру, про обізнаність з мовою даного мистецтва, а й про внутрішню активність читача, слухача чи глядача, про готовність активізувати свої уявлення і осмислити в творі те, що не лежить на поверхні. Твір дає насолоду, але вимагає певних зусиль.

Вироблений художній смак зменшує, зводить до мінімуму ті зусилля, і це приносить насолоду. Але що залишається людині з невиробленими художніми смаками при сприйманні складного твору? Залишається або підноситись, а це не одразу приносить насолоду, або заощаджувати енергію, йдучи за прикладом хитрої лисиці, яка оголосила, що виноград зелений і кислий...

Творчість — це тривання на високому. Вона кличе і тягне до себе, але з допомогою наших же зусиль. Очевидно, консерватизм смаків іде від браку цих зусиль.

В історії мистецтва є безліч прикладів заперечення того, що не вкладається в систему усталених смаків, і це заперечення найкатегоричніше, особливо в музиці. «Ці твори не можуть відповідати музичній потребі здорової людської природи», — оборонялись рецензенти перед наступом нового. І не інакше, як від імені самої людської природи.

В своїй книзі «Естетика в популярному викладі» Л. Саккетті наводить безліч прикладів «конфлікту смаків». «Квартети Моцарта, що здаються нам такими милозвучними, простими, такими природними в гармонійному і мелодійному відношенні, вражали сучасників композитора дивацтвом, оригінальностями і різкістю... В кращому разі, це вважалося «описками і недоглядом». Бетговену ще менше щастило: другу симфонію його називали «музичною потворою». Про самого автора писав один з музикознавців: «Бетговенові не вистачає музичної освіти, у нього не розвинене чуття прекрасного».

Важко запідозрити в цих присудах нещирість, хоча заздрість може й причаїлась, як прихований мотив. Але тут ми бачимо доказ того, що смак любить утверджуватись і заперечувати інші, смак канонізується.

Хто ж сприймав і підтримував геніїв, де вони знаходили відгук? Було б спрощенням сказати, що це була просто молодь. Скільки було завжди «молодих старичків» — консерваторів і педантів! Вони дуже несприйнятливі... Вони в принципі відмежовані від переднього краю. Геніїв приймали люди, що зберегли молодість душі, дитинну безпосередність сприймання і жвавий відгук на свіжі мелодії життя.

Великий енциклопедист Дідро, людина рідкісної обізнаності з мистецтвом та його історією, а також з мистцями, дуже обережно ставився до оцінки таланту («Не досить мати талант, потрібен ще, на додаток, і смак», або «чи можна мати вірний смак, коли серце розбещене?»).

Але Дідро гаряче підтримував пульс життя всякого мистецтва — його розвиток, оновлення і сміливе новаторство: «Немає майже жодного правила, якого б не міг з успіхом переступити геній. Правда, юрба рабів зарепетує про святотатство, але не зможе стримати свого захоплення».

Тут можна посперечатися з великим мислителем: вона зможе стримати своє захоплення... Та й чи є в неї справжнє захоплення? Адже були в історії приклади, що твором захоплювались доти, доки вважали, що він належить прославленому авторові, але як тільки з'ясовувалось, що автор «без імені», про його твір одразу ж забували. З цього приводу говорив з усмішкою Бетговен: дайте їм ім'я їхнього улюбленця, і більше їм нічого не треба. Аналогічних прикладів недовго шукати й зараз. Один рецензент газети «Обсервер» зауважує, що сучасне суспільство «здатне серйозно поставитись до будь-якої найнісенітнішої підробки, якщо вона буде досить голосно репетувати про себе в пресі або в фарбах». Не диво, що до здобутків абстрактного живопису на Заході, буває, відносять і жартома виготовлені нісенітниці.

Мода виробляється реклямою, а пасивний «художній смак» задовольняється модою. Він приймає все на віру і цікавиться більше шумовинням твору, ніж власним враженням від твору. Саме по собі мистецтво, його дух, закладена в ньому виховна сила для нього байдужа. В основі такого смаку лежить неучтво і невиробленість самостійної думки.

У всякому вихованні, а в естетичному особливо, — школа дає тільки початок. В мистецтві, як і в науці, той, хто не йде вперед, той іде назад: життя не стоїть на одному місці. Пасивних і байдужих воно якщо й тягне вперед, то тільки в обозі. Лише власна праця й зусилля можуть підносити людину, і все, чого вона домагається сама, за власною волею і бажанням, те найміцніше засвоюється і стає найактивнішим чинником розвитку. Недаром так багато справжніх творців приходять в літературу і мистецтво з інших галузів життя, і багато найцікавіших письменників і художників — самоуки.

М. О. Рубакін, великий ерудит і книголюб, людинознавець, залишив нам свій досвід, який живитиме ще довгі покоління юних і сильних духом. Ось деякі його думки із виданої книги «Як займатись самоосвітою»:

»Прагнення проникнути в глибину своєї спеціальності виводить людину за межі її... Ті, що прагнуть світла, вже самі вирішують, чи далеко вони зможуть просунутись у напрямку до його джерела, — це вже питання особистих сил, енергії і наполегливості в досягненні своїх цілей. Але перше, що необхідно зробити, — це почати йти і потім йти, не зупиняючись».

Далекий від естетства і від будь-яких вузько професіональних інтересів взагалі, М. О. Рубакін все ж таки виходив з того, що «белетристика й інші мистецтва, а також і етика не тільки повинні входити в загальну систему самоосвіти, а й лежать в основі її». Вони, так би мовити, створюють чуттєвий фундамент і гуманітарну основу освіченості, жива суть якої полягає в тому впливові, в тій творчій силі, яку здобуває освічена людина для перетворення навколишнього життя.

Люди давно відкрили радість взаємного спілкування, але вся справа в тому, на якому ґрунті це спілкування. Діапазон його неосяжний — від вузько практичного і випадкового, що допомагає «вбити час», до активно-творчого взаємозбагачення, що підносить людину, розширює її обрії і допомагає їй відчутти себе живим організмом, в якому схрещуються, як у фокусі, великі пошуки, тривоги й поривання народу й людства.

Мову мистецтва, покликану зближувати людей і народи, розвивати їхню самосвідомість, самоповагу і взаємоповагу — цю мову повинна вивчати людина все життя, якщо вона хоче бути культурною і освіченою.

М. О. Рубакін виводить поняття освіченості не з суми знань, а з того, які людські якості виростили з тих знань:

»Освіченою і інтелігентною людиною можна назвати лише того, хто наскрізь такий і проявляє свою освіченість та інтелігентність і в великому, і в дрібницях, і в буденщині, і в плині всього свого життя. І хто навіть не може чинити і виявляти себе по-іншому. Треба не тільки зробитись освіченим та інтелігентним, треба ще звикнути до своєї освіченості й інтелігентності. І це особливо важливо. Адже звичка — друга натура».

Коли ми говоримо про розвиток художніх смаків, то весь час мислимо їх лише як важливий, характерний, але все ж лише елемент інтелігентності, як одну з прикмет виразності людського обличчя, як один з чинників активного, діяльного ставлення до життя. Тільки в цьому контексті існують розвинені художні смаки і, очевидно, тільки в такому контексті вони можуть зацікавити людину і збудити в неї прагнення робити і карбувати себе.

Про самоосвіту в плані естетичного виховання ми тут говоримо передусім як про потребу і звичку постійно орати ґрунт і думати про культурний посів. Тільки на такому свіжо зораному ґрунті прищепляться високі художні смаки і взагалі у всіх галузях життя з'являться паростки нового, без чого ми собі не мислимо побудови культурного суспільства. Під лежачий камінь вода не тече. Гостро сприймати, за-

своювати і творити здатні лише ті, що йдуть уперед і підносяться вгору. Ніщо не приходить само і не дається даром. Часом можна почути думку, що мистецтво дає спокій, насолоду, відпочинок. Але це не той відпочинок, що заколисує і присипляє тривогу. До справжнього мистецтва треба підтягуватись. »Живопис безпосередньо дає образ і думку, і по них треба створити в своїй уяві настрій. Поезія слова дає думку, і по ній треба створити образ і настрій, а музика безпосередньо дає настрій, і по ньому треба відтворити думку й образ, а інколи й просто образ«.

Можна сперечатись з Римським-Корсаковим, чи завжди живопис або поезія дає безпосередньо думку, але безсумнівне тут одне: скрізь треба щось створити і до чогось підноситись. Ніде не можна задовольнитись готовим автоматизмом і до жодного справжнього мистецтва не можна ставитись так впевнено, з червоним олівцем, як ставиться вчитель до написаного учнем диктату чи переказу.

Можна було б ненаголошувати цієї аксіоми, коли б не існування людей, для яких звичайний спокій почування і мислення набагато дорожчий за істину, яку треба шукати, яка непокоїть, кличе за собою на передній край життя, де нове прокладає дорогу в суворій боротьбі зі старим. Людина, що замолоду мріє про пенсію, ніколи не збагне цієї діалектики життя. Вона буде зацитовувати її аж до жалюгідного звучання, але коли її тверезо збагнути — вона різким холодним вітром обпалює рожеві щоки філістера і владно нагадує, що життя — це безперервна боротьба, оновлення, розвиток, словом, владна вимога до кожного, хто справді живе — великих зусиль розуму, ініціативи і безперервних шукань нових шляхів у завтрашній день. Інертність і заспокоєння — найбільший ворог життя — саме тому, що він затишно прихований.

Не будемо перераховувати всі фронти, на яких цитатний спосіб думання, інерція звички, душевний комфорт і байдужа слухняність стають гальмом у житті і, прибираючи найсучасніших форм мімікрії, включається в обоз життя нібито як активний чинник його. Щоденно газети наводять десятки прикладів боротьби з цими заторами, які створює розперезане міщанство, громадська байдужість і сонна совість людей, що внутрішньо не приймають природного розвитку життя.

В галузі творчості вони в емоційному всеозброєнні накидаються на критерії, що ставлять їх по той бік мистецтва. Це набагато легше, ніж підвестись до належного ідейно-громадського і художньо-інтелектуального рівня, того рівня, що витворювався сотні років зусиллями найбільших творців культури. Вони пристосовуються до того невибагливого читача, який часом знічев'я розгорне книжку і хоче в ній знайти розмелену дієту, просту й доступну, як вуличний інцидент.

Для десерту цього цілком досить. Але в нас виріє культурний читач. У нас читають книжки, мабуть, більше, ніж в будь-якій іншій країні світу.

Він хоче по-справжньому зайнятись самоосвітою і в книжковому морі знайти ту книжку, яка розвиває високий художній смак. Багато

таких книжок, але не менше таких, що їх заглушують, »нейтралізують«. І в магазині художніх виробів, і на завжди відкритій вулиці — »виставці« архітектури — є чимало невродливих витворів, що привчають до терпимості і невибагливості.

Отже »смаки« мовчазно, але напружено сперечаються між собою і на вулиці, і в кіоску, і на виставці. Треба тільки вміти спостерігати їхню боротьбу. А для цього потрібно самому виробити в собі вміння чути їх мову. Треба виробити активний художній смак, гострий погляд. Тоді все навколо вас оживе. Будинки дихатимуть прохолодою весняного вітру і в найхмарніший день даватимуть відчуття блакиті високого неба. Інші інтригуватимуть котячим затишком. Інші віятимуть на вас прянощами кондеторської виставки. Під грайливий настрій ви зможете зупинитись перед сірим втіленням недоступної солідності. Їх обминає сонце, і тому вони створюють враження сердитої безпорадності. Камінь надзвичайно промовистий. Згадайте »Замок Броуді« Кроніна: роман тільки наповнює те, що дають сторінки опису цього оригінального замка. Архітектор вгадав заповітну думку хазяїна і створив його архітектурний портрет...

Мова архітектури дуже промовиста — камінний літопис епохи. Речі страшенно багато розповідають. Шерлок Голмс умів розповідати їхні захоплюючі біографії.

Спостережливість і вдумливість виробляється в процесі читання книги життя. В кожного є більші чи менші прогалини в цій начитаності, але нікому не вдається заховати свого невміння самостійно читати її. »Крий, ховай погане, а воно ж таки гляне«, — говорить народна приказка. Людині треба піднятися так високо, щоб зусилля її йшли не на приховування поганого, а виключно на те, щоб стати озброєною і сильною, не зважаючи ні на що, творити добро.

Прискіпливому читачеві, може, захочеться, нарешті, поставити питання: »То як би там сказати точно, що таке добрий і поганий художній смак, високий і низький, і як все-таки розвинути свої художні смаки?«

Це питання чимось нагадує споконвічне питання деяких людей, які хочуть »набратись« освіти і знайти »таку книжку«, яка дала б »основне« і одразу познайомила з усім, »що потрібно знати«. Нічого й говорити, що таких книжок не буває. Можна запропонувати енциклопедію, але це буде скидатись на жарт: енциклопедія служить довідником для тих, хто знає, чого шукає. Енциклопедія не дає енциклопедичних знань, бо вони органічно виростають тільки з ґрунтовної обізнаності з науковими працями, мистецькими творами, історичними подіями тощо.

Художні смаки теж органічно виростають разом з усією системою світосприймання. Вони є своєрідним показником загального культурного розвитку людини — і естетичного, і морально-етичного, не кажучи вже про її громадську свідомість.

У нашому суспільстві питанню художніх смаків надається великої ваги, бо вони — вікна, крізь які входять в людину кращі чи гірші надбання людства, те, що живить її душевні сили і будить поривання або те, що підтримує душевну дрімоту й інертність. Ми не говоримо

про ті підробки під мистецтво, які стимулюють злочинність і морально розтлівають молодь.

Однак треба в повному обсязі усвідомити поняття душевної дрімоти, пасивності й інертності. Це те болото, в якому чорти водяться. Ми ніколи не можемо вгадати, в що виллється байдужість і пасивність, коли вона вийде з пасивного стану. Вона не оформлена, не скристалізована, не має внутрішніх твердих законів. Вона суспільно небезпечна.

Говорячи про вплив високого мистецтва на культуру людини, ми маємо на увазі не лише здатність його підносити, запалювати і окрилювати. Не менш важливий вплив його на формування гармонійного душевного стану, шляхетних душевних рухів, чуття міри, що винятково важливо у спілкуванні з людьми. Певний естетичний розвиток нерозривно зв'язаний з певною духовною організацією, з межами розуміння людей і з межами дозволеного щодо них. Знаючи цей розвиток, ми можемо інколи точно визначити, чого дана людина не дозволить собі і чого від неї можна чекати за певних умов.

Порівняно з характером і світоглядом це, звичайно, тільки нюанси, але що таке нюанси у внутрішньому житті людини? Це те, що робить людей в межах одного світогляду цілком різними, навіть протилежними за характером їхнього впливу на життя. Один просто і природно розуміє цінність людини, здобутки її праці, її культури і відповідно керується в житті цим розумінням, інший знає всі слова, всі великі істини, що не стали часткою його ества, а керується тільки актуальними для нього егоїстичними потребами, вносить у життя байдужість та сіє навколо себе мертвоту.

Мистецтво мусить увійти в життя людини, як творче начало, як зерно вічного неспокою, як прагнення діяльно ставитись до життя і невпинно перетворювати його. А всяке перетворення неодмінно починається з »перероблення себе зсередини«, з вироблення внутрішньої культури, з карбування тих нюансів, що визначають дієвість або формальність принципів.

В одній стародавній легенді розповідається про те, як виснажене і зневірене військо напередодні останнього бою звернулось за допомогою до сусіда. Добрі сусіди, що не любили нічєї залежності, прислали втомленому війську одну людину — старого співця. Звичайно, найбільш легкодухі зустріли його гіркими насмішками. Але співець заспівав свою пісню, і на невиразних, втомлених обличчях стали виступати ознаки енергії і волі до життя, почали випростовуватись похилі спини. Пісня окрилила людей і повернула їм втрачене самовладання. Співвідношення сил на полі бою змінила пісня...

Так еднається в житті краса і сила. Найбільша допомога, яку можна дати людині, полягає в тому, щоб допомогти їй відкрити і розвинути в собі те найкраще, що дала їй природа, і зробити для неї доступним найвище, чого досяг людський геній.

Іван ДЗЮБА

»СЕКС«, »СЕКС«... І ТРОХИ »АНТИСЕКСУ«

(Жіночий ідеал у поезії)

»Якщо поезія зреклася політики,
релігії та еротизму, то чим вона буде
живитися?«

Тадеуш Ружевич

В середньовічних католицьких (церквах)* були скульптурні постаті мудрих дів з піднесеними світичами та дів нерозважних — з перевернутими. Це, либонь, одне з минулих фігуральних окреслень вічних полюсів тієї проблеми, що її пізніше, доведений до розпачу чоловічий раціоналізм, визначив як »кляте жіноче питання«. Увага поетів споконвіку борсалася між духовною ідеальністю перших та чуттєвою тайною других. І якщо в поважнім громадському торунку їм присвічували діви мудрі, то в хвилини відпруження чи пустотливості вони були не від того, щоб інтересно підсипатися до дів неосяйних. Однак в минулому, ще навіть у недавньому, такі солодкі заблукання чесно визнавалися за духовну капітуляцію чи остаркувату незагонистість, і сам Бельмонт, що шугав у »клятому питанні«, як птиця в оболоках, перше ніж дати клясичну формулу чоловічого самозречення:

И вот теперь, когда мне тяжело,
Я к ней одной иду искать привета —
Не потому, что от нее светло,
А потому, что с ней не надо света, —

перше цього віддавав юнацькому максималізові данину зажуреного спогаду: »Когда-то в юности, в созвездии светил ты для меня одна была звездой...«

Проте останнім часом кон'юнктура інтимних вартостей змінилася, принаймні в поезії. Диви з перевернутими світичами навалюно реваншують. Вони не хочуть бути лиш одним з обертонів у мотиві жіночості, лиш присмакою у пісному вареві доброзвичайності, лиш однією з безодень для містики чоловічої недолугості та однією з дошкул для повноти чоловічого самопочування. Свідомі своєї гідності й стайности, вони гордо струшують принишклих і поплошалих розумниць із запліснявілих г'єдесталів та вмощуються на них самі. Вони вимагають не принагідних навідин, а ревного служіння, яке було б справою чести, а не гріховної хибливості, і не духовної капітуляції та остаріння, але максималізму й молодості духу. Одне слово, йде процес остаточної емансипації біблійного гріховпаду, а водночас процес заміни зрутинілого кохання динамічним »партнерством«, а старосвітської плохути еросу — модерним нахрапою »сексом«.

Посильний внесок до цієї богумилої справи починає вносити і наша рідна українська поезія, як в особі прагнувших інтелектуалів, котрі

*) В оригіналі пропущене слово.

безстрашно скеровують свою філософствующу громохкість у невідомі метафізичні глибини перелюбу, так і в особі спраглих інтелектуалок, котрі погрожують світові незглибимою дикістю своїх очей або просто-душно закликають обізнаних на своїй справі варягів прийти володіти й княжити.

Вже і в нас виробляють собі права не тільки добромисна поетична «еротика», а й сам — його модерна вельможність — «секс»; дехто тупіє із нього у тяжкому всеозброєнні ходячої мудрости «електронної доби»; дехто копається навколо нього і поспішає епатувати ним читача як відсталого провінціяла — з нетерплячістю провінціяла ж, якому кортить вибитися в «столичні штучки» — і ми, мовляв, не з лопуцька. Потроху стає модним, з боку невгомонників обох статей, велемовствувати на публіку про свою нібито неабияку «сексуальність» і носитися з нею, як з писаною торбою. Можна зрозуміти цю своєрідну браваду і можна лише вітати звуження сфери різних табу. Ще кілька років тому неможливою з причин нелітературних була б поява, наприклад, відомих балад про романтику конячого парування та різні орангутангівські пікантнощі. Проте при всій цінності виробленого, нарешті, права підносити свої витіснені комплекси й голоси плотських кривд до рівня «жорстокого», мовляв, інтелектуалізму, права запросто і з хлоп'ячою згордою смакувати в поезії те, про що в побуті елементарна мужська дисципліна не дозволить багато розводитись, — при всій вазі цих велезнадних громадянських здобутків слід усе ж нагадати, що не тільки й світа, що у вікні; що пожаданий «секс» далеко не вичерпує собою навіть «сучасної» любови; що ця остання охоплює собою так чи інакше і всю сферу людської духовности. Інша річ, що на ній не могли не позначитися ті духовні кризи, зміни світо- і самопочування, ба навіть суспільного побуту, які переходить людство.

Давно вже зауважено, що ні в чім так не виявляється міра людського в людині, як у ставленні до жінки, в найінтимнішій сфері кохання, і, мабуть, душевний склад поета найочевидніше і найприродніше постає саме в тому, як він любить і як говорить про свою любов. А це визначається так само поетовою індивідуальністю, як і духовним кліматом суспільства. Отож вічна тема жінки, найособистіший мотив любови здебільше є водночас і чимось парадоксально узалежненим від духовного злободення, від масових психічних імпульсів; може бути точним діагнозом актуального душевного стану суспільства.

Впродовж тривалого часу ряд специфічних проблем нашої доби (наприклад, демографічні або пов'язані з машинізацією та автоматизацією, витратою природних ресурсів чи неощадним поводженням із природою; моральні кризи і колізії, зокрема, розгубленість частини молоді перед загрозою ядерної війни, «відчуження» людини в сучасній цивілізації тощо) ми схильні були переадресовувати лиш на чужий рахунок і тільки тепер починаємо визнавати, що вони зачіпають і нас як частину людства, хоч і набувають у нас відмінного характеру.

В дискусії на світовому літературному конгресі в 1965 році Леонід Леонов говорив: «Наука здійснила величні відкриття, проте ще водночас збільшуються грізні небезпеки — поступ народонаселення, спотво-

рення природи, зростання злочинності... і, зрештою, та велична потуга техніки, що її посідаємо, також сповнена небезпек. Ми залишимо наших дітей у замінованому світі. Шукаю образу, який міг би це відтворити, і знаходжу тільки одне визначення: спробували уподібнитися до богів, але результатом цієї спроби виявилася мавпа».

Схожа на цю тривога поймає багатьох визначних мислителів нашої доби, і нерозумно бачити в ній консерватизм, незичливість супроти поступу. Поступ діалектичний, він несе з собою не лише здобутки, а й позбутки, його досягнення пов'язані з втратами, одне в нім удосконалюється, а друге переводиться: тим-то мислитель, мистець, поет правомочний співставляти одне з другим, а не вдовольнятися уривками ідеалістичних уявлень про поступ раціоналістів XVIII століття.

Опосідається в нас звір кібернетичний,
Правує нами закон великих цифр...

В печері нашої душі все грізніший сморід моральний, —

— пише сучасний польський поет Збігнев Стржаловський в своєму »Усвідомлення факту історичного«. Російський поет Андрій Вознесенський висловлює свою тривогу набагато стриманіше і звичніше: »Усі прогеси реакційні, якщо людина занепадає« (»Все прогресы реакционны, если рушится человек... В жизни главное человечность — хорошо ль вам? Красиво ль? Грустно?«). Зі всієї своєї нібито розпливчастоти ця формула досить точно визначає незмінну і плідну гуманістичну позицію демократичної літератури в усі часи, незмінно проголошувану нею вірність людині як джерелу й міриву всіх цінностей. (Інша річ, що поет, котрий зачіпає цю тему, а тим паче (бере)* її за свій лаятмотив, має пам'ятати про досвід і Руссо, і Шіллера — філософа й естетика, і Раскіна, і Карляйля, і Толстого і Достоевського, і Брехта, перед розмахом критики цивілізації і потужним трагізмом яких часом жалюгідним здається квапливий, викрутний, миготливий трагізм естрадних ієреміяд).

Людина, людяність — це найменш нове, що можна запропонувати заблуканому, але зверненому вперед світові, і водночас це вічно, кожного разу первісно нове, а часом — прикро нове, протистовно й викривально нове. Воно завжди давало й даватиме неперебутну й достатньо широку тверджу серед вихорів сучасності, серед будь-яких суспільних заморок і при будь-яких перецінуваннях вартостей. А одним з осередків його і виявлення, і випробування (а інколи і останнім його придулом) є сфера інтимна, цей найпотаємніший, але й найчутливіший резонатор до всіх інших сфер. А в поезії, яка за своєю істотою є мистецтвом еротичним в античному значенні цього слова, ця сфера часом просто втягує в себе всі інші чи розпросторюється на них, стисло устосовується з ними. І поетична мова про пошукуваний інтимний ідеал стає поетичним судом над світом і собою, »кляте« жіноче питання переростає в питання світового болю. Тема любови стає темою духов-

*) В оригіналі пропущене слово.

ности і соціяльності взагалі, тема жінки стає темою життя, світового життя. Особливо це стосується поетів, чие психологічне ставлення до світу інтенсивно «фемінізуюче». Такими в сучасній поезії мені здаються у нас є Микола Вінграновський та Іван Драч, а в російській — Андрій Вознесенський, частково Євгеній Євтушенко.

Тема жінки може поставати в поезії і як об'єктивна у відтворенні її (жінки) життєвого обличчя та її реального становища в суспільстві, і як суб'єктивна — в переживанні своїх інтимних почувань, у пошукуванні власного духовного ідеалу.

Щодо першого, то поезія Андрія Вознесенського взагалі мало об'єктивуюча, широтою засягу не відзначається. Так, принаймні, виглядає зовні. Неминуче звернеш увагу на досить одноманітну запосілість різного роду заблуканих дів. Однак для поета тут не просто бентежна пікантність. В істоті, нескінченні «пропащі дівчатка» («потеранные девчонки») та «незнайди» («ненайденши») у А. Вознесенського — один з найлюдяніших мотивів його поезії, притому, всупереч певній дозі мелодраматизму і навіть бульварщини, до яких так і кортить поставитися іронічно — мотив поважний і складний.

Тут, поперше, постає тема людської «неприкаяности» взагалі, тема людини, що не знаходить себе, тема загубленості людини в житті, тобто тема, що десь прилягає до вічного питання про сенс життя, але не в абстрактній його постановці, а як емоційне переживання, як гостра, навіть вульгарна драма окремої людини. Щоправда, мотив цей істотно звужується в А. Вознесенського тим, що його «незнайди», власне, не багато чого в житті шукають. Як правило, берег їхніх марень — кіноекран, життєва спонuka — будь-якою ціною вибитися в кінозірки і відтак стати об'єктом масового забагу. На цім вислизливім шляху і спобігають їх знані оказії. Не ставши предметом загального платонічного пожадання, стають офірою цілком конкретних зазіхань. Тобто, тут не любов, а марнолюбство; в їхній драмі більше марнославства, ніж серця, постає вона з несумірності претенсій і спромоги, з небажання обмежувати свої споживацькі потреби, з прагнення до «красивого», а часом, зрештою, і легкого життя. Психологічно в чомусь це схоже з психологією графоманії, а поширене ще більше.

І ось ця поширеність і надає явищу, попри його пародійні прикмети, значення суспільної проблеми, висуває питання про його походження й причини, вписує його в ширше коло молодіжних клопотів. Там, де можна було б відбутися іронією, А. Вознесенський вбачає гуманістичну проблему, хоч водночас не забуває і про свій власний романтичний зиск: спочуття спочуттям, а воно й собі цікаво доповнити «дактилоскопю» запізнилої трамвайної попутниці...

Мені здається, ключ до розуміння теми «незнайд» у Вознесенського дає поезія «Хто ми — фішки чи великі?»; тут почуття трагічної вини, породжене нездатністю чи неможливістю дати людині те тепло, якого вона потребує, відповідь на її німий пошук, — таких, у чий, мовляв, розкутості оголеніше виявляється невпокійне людське ество; недарма поет порівнює себе з ними за ознакою неприкаяности.

З другого боку, схожа тема береться і на трохи вищому рівні, в більше духовному, ніж соціальному, розтині. Споконвічна в поезії тема трагічності таланту часом постає у А. Вознесенського як мотив власної винятковості, котра солідаризується з усякого роду обдарованостями, проголошує якусь кругову поруку їх, якусь »світову змову« таланту, сили, краси, всього знеслого над буденну міру — супроти того, що уявляється самовдоволеною пересічністю і тиранічною нездарністю, прокрустовою нормативністю. Тут і виникають у нього модерно-романтизовані образи жінок, своєю незбагненою красою приречених на неприйняття стереотипів буденного існування та вічний пошук здимливих вищостей. Тут є і невловності людської істоти, її загадковості, її невідладності зовнішнім умовам буття, її уникливості з-під влади, контролю та розуміння іншої людини (здавалося б: спіймане, окреслене, приведене в дотямність, ясно, мовляв — і раптом — знову »ти далеко«; знову »з нами вона й нема її«; знову): споконвічні таємниці »гріха« й »нещоти«, з якими так часто пов'язується краса саме через свою нікому невідладність, через те, що в неї вкинене щось без кінця вислизаче від привласнення і тим уразливе для людської гордині, для людського потягу замістити в собі йому неналежне — тут навіть дрібниці можуть бути сповнені дражливого смислу, згадаймо Бунінове зауваження в »Житті Арсенєва« про кохану дівчину: »...зачіска висока, як у світської красуні, і в цьому щось особливо звабливе, проте немовби вже готове до свободи від мене, до зради мені і, навіть, неначебто до потаємної нещоти«.

Певна річ, у всьому цьому могла б бути смішна претенсія й тривіальність, якби не те, що краса у Вознесенського не так зарозуміла, як страждальна. »Оздобленість« таланту й краси супроти пересічності має в нього не »агресивний«, а швидше захисний характер — тому вона правомірна й гуманістична. Вона безпосередньо прилягає до глибшого і всеоб'ємнішого мотиву оборони людського в людині від автоматизму, стандарту, »понижуючого тону«, бездушності масових рутинних існувань. Тема страждальності краси й таланту зростається в нього і з темою відчуження, темою нереалізованих можливостей людини, темою, сказати б, несправдженій, непосталій людини...

Його багатоманітні й взаємопроникальні »антисвіти«, його »назворітна країна« (»наоборотная страна«) — це одна з таких гострих і парадоксальних, фантазмагорійно-гротесткових форм уявлення наростаючої суперечності поміж безмежною, здавалося б, спромогою людства і нездатністю забезпечити елементарно людяний побут, поміж страшенно збільшеною технічною потугою суспільства та їхнім духовним оскудненням, поміж масштабами людської історії та червінням особистості, поміж природністю людського ества і все більше спотворливим характером великоміської цивілізації... і крізь усе це болісним криком проривається людська тривога, бунт природного ества, довічна туга за справжнім людським щастям (яка також набирає часом спотвореного чи трагікомічного характеру, аж до »антикошашництва« — »антибукашкінства«).

І тут у Вознесенського тема жінки все більше постає як заперечення механічності, предметності й викінченості буття, автоматизму й бездуховності, плотської чи машинної самодостатності та самовдоволеності світу: все більше переростає в тему невловності й невідчужності людської суті, непотлумності духовного начала в людині. Особливо це видно в поемі «Оза», яка водночас є шуканням азилю, мандрівкою духу за цілющою водою, тужінням за абсолютним жіночим ідеалом, і в тім глибоко особистім ідеалі за характерною для Вознесенського романтичною суперіндустріальною антуражу й піжонкувато-інтелектуалістським жаргоном уже можна вбачати щось від неодмінної клясичної суті дантівського кохання, хай і далеко не в тім цілосвітнім масштабі, хай і далеко не у такім усеохопнім і всевладнім пориванні, та все ж із знаком тієї нескоренної світлості й опромінності... «Оза» Вознесенського цікава ще й як свідчення того, що сучасний поет, хоч би який сприкливо-скептичний та лихоманний він був, зрештою починає відчувати потребу звести в своїй душі вівтар жінці. Утвердження свого духовного «я» невіддільне від виболювання абсолютного жіночого ідеалу.

Це особливо стосується поетів, сказати б, «програмного» ладу, самозобов'язаної масштабності, і тому очевидна незацікавленість сьогоднішнього Івана Драча в плеканні глибоко суб'єктивного ідеалу жіночої духовності, його сугуба заклопотаність плотськими вимірами проблеми як самодостатністю — здається певною неповнотою самого духовного «я». Її починаєш відчувати з прикрістю саме тоді, коли збагнеш усю силу Драча як поета любовної пристрасти. Ця сторона — чи, слушніше було б сказати: це осереддя — його творчості в нас дивним чином досі не зауважені і не оцінені. Історично склалося так, що ім'я цього поета в нас асоціюється з іншою проблематикою і йому віддається належне за інші заслуги, але в міру того, як цей Драч потроху відходить у минуле (для себе, звісно, не для читача), відчутніше проступають ті грані його поезії, які раніше менше впадали в око.

Так от, якщо з цього погляду переглянути його збірки, неважко буде побачити, що любовна лірика з самого початку була одним з найпритаманніших і найнаснаженіших мотивів його творчості. За клекотом темпераменту і гордовитою звагою мужського забагу, за лютою пластикою пристрасти він не має собі рівних в українській поезії. Причому в цій вичерпальній «фізіології» пристрасти він весь час крутішав і міцнішав. Однак сама собою чуттєва ярість не може бути надійним і саможивним джерелом поетичного натхнення, не може довгий час підтримувати всебічну активність поетової істоти в авторів та забезпечувати її незмінно інтересний розвиток. Це все-таки вузька й одноманітна матерія: і лише в міру збудження цим первісним похопом усе ширших сфер людської суспільно закоріненої душі відкривається можливість і щоразу обновлювання тривання самої ж такої поезії пристрасти. А в Драча останніми роками відбувався у чімсь протилежний процес. Природно переростаючи певну наївність на юнацьку риторику своїх перших речей, він, на жаль — що стосується інтимної лірики, — втрачав її ентузіастичний духовний максималізм, високий

ідеальний приціл; зрештою, втрачав її суспільницькі обертони та й просто відчуття того вічно зовущого образу, який зринав і в Солонії («На дні місячної криниці»; річ ця хоч і видрукувана щойно в останній Драчевій книжці, написана давно, як і ряд інших творів у збірці «Баляди буднів»), і в Оксані («Смерть Шевченка»), і в мотивах «Спраги» і «Ножі в сонці» та ін. Поезія пристрасти все більше видокремлюється в особну сферу спеціальних мудрувань, стає розумуватою фізіологією плотського поживання. Жінка все більше виступає як абстрактна сексуальна живина, як книжний екстрат статевости.

Певна річ, Драчева сила лишається при тім, і не раз у нього знаходимо незрівняну за натхненністю і снагою поетичну »філософію« чоловічого та жіночого начал, — проте чи їхнє тремкітне протистояння і »пекельне« взаєвимордовування створюють той метафоричний образ екзистенційної драми життя, образ внутрішньої проблематичности модерного світу, на який Драч, певно, важив, судячи з багатьох його натяків та декларацій? Це він ще має довести (якщо й далі лишатиметься на цім, якщо це не стане для нього незабаром перейденим етапом). Покищо голосна Драчева установка на інтелектуально-сексуальний демонізм не сповняє своїх обіцянок; демонізм цей має переважно декларативно-епітетний характер, самоназивання переважає над саморозкриттям; отже вправне награвання своєї »жорстокости« (ой як Драчеві хочеться здаватися патетично »жорстоким«!) і »чорноти«, і »солоности«, »пекельности«, »іронізму« і т. п. трохи узвичнюється і десь починає здаватися чоловічою кокетерією; часом так і хочеться попросити поета не лякати нас дарма цим платонічним садизмом. Гра в »інтересну« сексуальну біографію приводить до того, що в поезії з'являються позначені несмаком ситуації, які відгонять сексуальною хлестаковщиною. А всі оті шикарні жінчини з тридцятьма трьома котами, всі оті »волоскі томні Юнни«, котрі дбають про пікантне тло для вихилясів поетової »чорної мудрости« — хоч вони і почитують Агату Крісті і хоч їхні високопородні коліна та рожеві нігті пристосовані до вистукування на них »фуги Баха до мінор« — навряд чи спроможні проте дати справжній вихід у духовний світ, бо тут потрібен не зовнішній, реєстраційний, а внутрішній вихід у духовність.

Чи не є ця »сексуальна« криза відбиттям ширшої кризи поета? На мій погляд — є, якщо кризу розуміти не як щось безумовно негативне, але як етап у народженні нової якості (і в цьому сенсі весь творчий шлях справжнього мистця може бути безперервним рядом безперервно подолуваних криз). Пригадаймо як прийшли в українську поезію ті, кого чи то напівжартома, чи то не зовсім вдало назвали »шестидесятниками«. Все це були дуже різні поети, та спільним у них були — потреба говорити про докорінні проблеми буття, свого й народного, відпад від рутинного світопочування й пошуку нового, більш особливого й дійового самоусвідомлення себе в світі; вироблення нових форм поетичного виразу та модерної поетичної мови, виґрунтоване, з одного боку, на засвоєнні доглибинних, незужитих пластів національної культури та фолкльору. З-поміж своїх різносильних і різноликих ровесників най-

швидше вирізнилося, крім Василя Симоненка, двоє: Микола Вінграновський — своєю органічністю й спонтанністю, пластичністю, глибоким і дивно перемінливим диханням почуття, фантазією невсипущою й вишуканою, цютливою інтимністю і якимось природженим аристизмом; та Іван Драч — напругою волі й темпераменту, розмахом думки, непогамовністю шукацтва, підкресленістю ерудиції, багатством мотивів, велевзірністю замірів та спробунків в опануванні зовсім нового для української літератури матеріалу.

Тим часом змінювався характер нашої життєвої та літературної ситуації, змінювався наявний поетичний потенціал та курс поетичних валют, змінювалися безпосередні читацькі потреби й смаки. Деяко з того, що тоді здавалося нечуваним та відчайдушним і доводило до хрипоти штатних та позаштатних церберів добропорядку, сьогодні є фактом масового поетичного вжитку, а часом і улюбленою поживою епігонів. Поезія так званих «шестидесятників» якісь свої функції вичерпала, а перед якимись спасувала, не встигши їх по-справжньому розвинути. Давалася взнаки ілюзія пересиченості, яка з'являється тоді, коли слабенький смак і дитяча хапливість наб'є першу оскому на забороненому овочі. Постає і реальні нові потреби, нові завдання.

Прийшли молоді поети, які оговталися від першого гіпнотичного впливу Драча і Вінграновського та почали шукати і знаходити свої власні шляхи, виразно промовляти своє творчо незалежне, а часто й полемічне слово. Усе це незвично ускладнило й драматизувало позицію недавніх кумирів молоді поетичної хвилі, поставило їх перед необхідністю тотальної духовної відмобілізованості, яка б дала сили для нової відповіді на новий запит життя, для непослабної ініціативи, що забезпечує потрібний «запас випередження». Гостре й амбітне усвідомлення цієї ситуації характерне для І. Драча, звідки його вольове самопрограмування на безупинну зміну, відчайдушний і виснажливий пошук, розраховано-безжалісне переступання через самого себе і тим більше через усе, що в'яже до вже зексплуатованого душевного сентименту й заважає новим орієнтаціям.

За енергією шукань, розгоном випереджування і садизмом самозміни, що часом межує із самозрадою, Іван Драч явище небувале в усій українській поезії. Він увесь — скмітлива душевна незакінченість, моторошна невіднайденість, постійно поновлювана незгармонізованість, при чому обсяг недостаючого зростає в міру зростання обсягу опанованого чи спробованого, і таким чином та, що жене його, духовна само-нестача виявляється нескоротною. Остання збірка І. Драча «Баляди буднів» знову це підтвердила. Щоправда, в ній є твори різних років, і тільки знаючи час та обставини їх написання, можна скласти уявлення про тенденцію розвитку поета. Якщо в період видання «Протуберанців серця» І. Драчеві були особливо властиві «космічні» претенсії та спроби вибрати понятійний арсенал сучасної науки, що, втім, часом мало досить зовнішній, поверховний та показливий характер (цей етап і зараз ще не вижитий), то в «Балядах буднів» виразно проступає вже інший напрямок шукань: спроба виразити метафізичну глибину люд-

ських буднів, корінну проблематичність буття. Це ніби раціоналістична романтизація буднів сучасності — не за рахунок специфічного сентименту, поетичного благодушенства та суб'єктивного захвату, а за рахунок розкриття чи спроби розкриття їхньої внутрішньої чуттєвої наповненості, таємничості і часом незбагненності, їхньої влучності в космічне життя. І. Драч прагне охопити найширший та найрізноманітніший матеріал — від натуральності льокального побуту до повсякденних складнот духовного самовизначення. Вихитрена »інтелектуалістська« установочність і високий вольовий навал часто знаходять вихід у своєрідному напруженому »плетінні словес« — в якомусь модерному барокко, розкішному та сухуватому водночас, поетичному й холодноуватому, багатоцвітному й часом прикрасованому.

І ось у творенні цього нового, ще не зовсім для себе певного поетичного світу, І. Драч, здається, і »вхопився« трохи гарячково за спасенний »секс«. Він мав би і становити один з головних внутрішніх нервів отих людських буднів, крізь нього хотілося б узріти й відчутти проблематику людської екзистенції; він би й мав компенсувати певну нестачу чуттєвої безпосередності в реакціях на інші сфери буття; він, нарешті, мав би й підсилювати внутрішню інтригу поезії, оскільки без пікантних присмак цього разу в ній не було певності. Якщо такими були свідомі чи несвідомі розрахунки, то слід сказати, що вони оправдалися лише частково. Хоч би як везезначно і сильно карбував І. Драч перебіг »дикого шалу«, хоч би як яро віддавав голос плоті, це ще — при всякій поетичній цінності цих одкровень, при певнім їхнім значенні для внутрішнього вивільнення й »почеснішання« поезії — не створить образу сучасної людської любови, образу люблячої людини в повнім і ціліснім сенсі слова, а без цього яка може бути одухотворена картина сучасного світу (якщо вже на неї числять)?

У Драча ще немає своєї Ози. Власне, немає її і у Вознесенського, однак Вознесенський її вже шукає. Йдеться не про те, щоб досвід одного поета зобов'язував іншого. Ні. Поети ці чимось споріднені (І. Драч не раз підкреслював свій інтерес до Вознесенського, своє захоплення ним: їх справді зближує »конструктивістське« начало самопрограмування на інтелектуалістський максималізм, часом, на жаль, тільки уявний; трохи раціоналістичний корінь шаленства темпераменту), а чимось глибоко відмінні, а то й прямо протилежні (скажімо, тоді як Вознесенський зі свого великоміського безґрунтя і неприкаянності тікає до землі, шукає сталості, хоче вивільнитися зі своїх урбаністичних комплексів та модерної складності задля простих правд життя, — Драч, який стома відкоренками сидить у землі, виборсується зі свого ґрунту, гнаний жагою всепізнання, здобуває гіркої безпритульності заради біблійних спокус духовного мандру по світі). Та кожен поет рано чи пізно мусить відчутти потребу в своїй Беатріче. Кому це знати, як не тому, хто ще недавно так зацікавлено й пристрасно тлумачив Данте. Коли поетове почуття не вдовольняється окресленою даністю, коли воно зроджує в нім тугу за духовним ідеалом, яка стає цілосвітнім болем, — тоді, і тільки тоді поетова любов стає духовною кардіограмою людства.

ПОЕЗІЇ З УКРАЇНИ

*Подаємо нашим Читачам заохайвні поезії
невідомого поета з України. Тому умовно
називемо його — Остапом НЕВІДОМИМ.*

Ред. »Визвольного Шляху«

З циклу »ФЛОЯРА МОЛЬФАРА«

1.

Свят-вечір ночі... Мольфара скрик...
П'ють чорні коні неволю гнuzдї.
Черемош вічність плеском прикрив,
По лезі плаю крадеться Див.
Кличе не вмерти, кличе стерти
З уст бартки смагу гнuzдї,
І затерплі в терпінні нестерпнім
У вертепах свищуть вужі і дрозди.
Бо вечір, бо з хвиль ревучих
Мертві встають, свої і чужі,
Бо дядько Мольфар розгойдує тучу —
Колиску безсмертних блисків-ножів:
»Гострю, Мольфарю
Я, злий дух.
На світ дуфаю
Й на все навкруг.
А мольфарю я так:
Чорний рак, чорний мак —
На старий байрак.
Заміс жовтої глини —
Ліплю, як Бог, людину.
Потім — печі червона черінь, —
І з печі виходить червона тінь,
Червона тінь у кожусі із диму —
Гіркоминуща, немов людина.
І тут прилітає мій білий кінь:
»О як болять мене вудила!«
Регоче дико черінь:
»Людина з вогню ожила.
Людина із глини, вогню і води,

Людина із диму і піде у дим...«
І знову свят-вечір, і знов чути крик,
Рвуть коні червоні неволю гнuzдї«...
І глумно Мольфар виставляє язик:
»Все з диму — і піде у дим«.

2. ВІДЬМИ

За Черемошем крешуться відьми, —
Чи на гаразди, чи на війни.
Щось, би щезло, блиска під віями:
»Мой, Мольфаре, кого ми підвіємо?«
А Мольфар недочув — чинить злюб:
»Ти, галане, випив мед з її губ!
Тепер другої хочеш?
А ти меду там не вточиш,
Хоч би пек-осина.
Хто пугар надпив —
Той доп'є його до дна...«
»Ой не зіп'є, Мольфарику, —
Закресали відьми. —
А як зіп'є, то ми його
підвієм-завієм;
І не кліпне —
як осліпне:
Дев'ять веретен,
Дев'ять дір з верети
Та ще дев'ять сучків з віника, —
Так йому, переміннику!
А їй — скрипку із липки,
Струни із барвінку,
Ще й горілки берівку«.
І скресали знову відьми:
»А ми сиві відьми,
Лиш одні ми в світі вільні.
Вільні спервовіку —
і довіку.
І тому нас проклинають люди,
Що вольними,
Як ми, відьми, не будуть.
Мой, Мольфаре,
й ти із нами скрепись!«...
За Черемошем — синій блиск.
Вічний блиск.

3. КАНЯ

І рече Мольфар до птаства:

»Кожна птиця

Нехай вичистить свою криницю.

Хай винесе шумовиння налітнє,

Хай слимаччя видзьобе приліпнє».

А в твоїй криниці, кане, є руда змія.

Яко птахолюбєць — повеліваю я:

Чи змія червона, чорна, а чи бура —

У твоїй криниці не повинна бути.

Ти схопи змію ту в дзьоб

І — щоб...

Бо ніхто тобі її не вийме з криниці.

А щоб не було гадюк — на те ти птиця»...

Але каня, як велика паня:

»Ге, киги-киги-киги,

В мене жовті чобітки,

А кутас червоний,

Не ступлю в намул липкий —

Не ворона.

Я до журавля придобрюся

І з його криниченьки нап'юся...»

І розгнівався Мольфар на каню,

Перед канею замкнув усі криниці:

»Будеш пити тільки із дощу-грози,

фудульна пані...»

І стоїть вона з тих пір — грози чекає.

А грози немає.

А грози — немає!

4.

А воно, каже, все від отчого світла.

А воно, каже, тоді кінець світа,

Кінець покруча-світу,

І світла, і роду,

Як з-під чужого каменя

Питимуть воду.

Як перестануть грати в мою флюяру

Та перестануть жито сіяти яре —

Свое! — на сорок зелених вітрів,

На сорок білих каменів

й синіх морів.

А воно тоді, каже, світу кончіна,

Коли віддається за чорного

Біла дівчина,
І питиме чорну воду
З чужого броду,
А не свою, синю,
Щоб очі сині
У сина.

5. МОЛЬФАР ПЕРЕД КНЯЗЕМ ВОЛОДИМИРОМ:

Що чиниш, князю? Навщо хрестиш їх?
Оцих язичників — поган своїх?
Гадаєш ти: вони помоляться одному Богу,
Благословивши Русь перстом любові?
О ні, мій князю! Як ти міг забути:
Без ідолів не можуть смерди бути.
Сьогодні дерев'яним моляться божкам,
А завтра —
На кам'яного божка перехреститься рука.
Одні — на каменистих стежах
Ломлять голови за Бога,
А інші — з їх костей мостять собі дорогу.
Ось і Олега, твого брата, кров
На Ярополковім мечі,
І на твій щит сичать не лиш чужі,
А й свої сичі.
Так вічно! Й не кажи: За згоду я борюсь...
О князю мій,
Яка багата — і яка нещасна Русь!
Ми ратоборствуємо вічно,
А що утішного?
Ще й досі за мужами плачуть жони по ночах.
Майбутнє ж знов висить на вістрі тяжкого меча.
То ж не хрести їх, Володимире...
А втім, хрести.
Всмиряй же Русь — хай самопливом не тече:
Де не допоможе хрест — там справишся мечем.
Тож дій, мій князю, гордий і всесильний,
Перечити твоїм діянням не берусь. —
Хрести ж поганську Русь!

6. ВЕЛІННЯ МОЛЬФАРА

О Чугайстре, бережи Писаний Камінь.
Не дай висікати на нім
Імена заблукалам.
Хай кожен із свого каменя п'є.

Там має бути тільки ім'я
Дажбога, моє і твоє
Та ще зозулі, що в клітці про небо кує.
Ой навіює холодом жовтим
Та багряним морозом набурює,
Щоб ти задубів, до Каменя не дійшов
Та не оженився на святій бурі.
А ти йди по ночах безсмертя,
По очах безсмертників йди,
Щоб не посміли яничари
Імена наші стерти,
Та не обтяли крила Каменя й Стрім-води.
Бережи Писаний Камінь
Ім'ям колоска житнього,
Не дай заснути йому під чужими зірками...
А вже крізь глум, крізь мох
І нагаї двожильні —
Собором писаним
Височить мій Камінь
Над могилами і віками.

7. ЧЕРВОНИЙ ЧОЛОВІК

Зі стромовін Червоний Чоловік виходить:
»Я єсть — Червоний Чоловік. Живу в Говерлі.
Під стелею мою риба золота не ходить,
Бо риба золота умерла. Й ви умерли.
Рибину золота, твоє украли море,
Лишився лиш пісок у синьо-жовтій мушлі
Й на глиняних губах людей — безмов'я мови,
А на губах барвінку — дух сивушний...«
І божеволіє цариця гір і звірів:
»Ой ти непростений стрільче-самовільче,
Нащо губиш-убиваєш сарн моєї віри
І порохом випалюєш моїм отарам вічі?...«
А Червоний Чоловік те слухає із боєм:
— Розбрелись отари. Море висхло.
Став огнем ганьби я — Вогонь Любові.
Й ти, царице, продала купцям стамбульським
емальтове намисто...

А цариця:

»Чи стамбульським,
Чи московським —
Не біда.
Бо вдова я, удовиця
Молода.
Як ягода, як зоря,

Бо ще треба мені, треба ще царя:
Чи стамбульський, чи московський —
Тільки б цар.
А най всіх вас лихо скосить...«
І розсердився Червоний Чоловік,
І у гніві чорному прорік:
»Ви всі — раби.
Цар віри вашої — звірюка.
Знай: трон сліпої віри знищу вщент я.
Ви хочете, щоб перед вами впав я у пилюку?
Не діждете цього ви, нехристи хрещені!
Я — із вогню, ви — з глини і розпуки.
І я вас випалю, немов гончар.
Глевким дам гарт, беззвуким звуки,
Сліпим посію зорі ув очах...«
І зник Червоний Чоловік в Говерлі.
Ображено цариця стиснула уста...
А вже навколо — воскресають вмерлі,
І сплеснула у небі риба золота.

8. ЛІТАВІЦЯ

І говорить мені доля-Літавіця:
Чи ти бачиш, як змію плекає молодиця?
Білі груди, наче великодні гладунці,
А змія в рубіновім вінці,
Молодицю з ніг до голови обвила,
Щоб не вирости у молодиці крила.
Ну, а біс із чортом у шинок забігли,
І шинкарці крутять фіглі-міглі.
Біс собі завів одної: »Сіда-ріда-дана,
Кобись була, шинкарочко, іще не віддана...«
А чорт своєї:
»Ой шинкуй, шинкуй, шинкарко,
Світ — шинок, шинкують всі...«
А над молодичею багрянні круки каркають
По росі й не по росі...

* * *

Знов мене тривожить доля-Літавіця:
Що воно, Мольфаре, чи кінець, а чи початок?
Виросла із твого братика червона пшениця.
Як же з крові брата будеш їсти калача ти?
Що воно, Мольфаре,

Що не пізнає брат брата,
Що сини не знають, де їх мати?
Чи таке безріддя, чи таке поріддя,
Чи така щіпка я, доля-Літавиця,
Що всі птиці чистять гнізда рідні,
А твоя поганить своє гніздо птиця?!

9. БАЛАДА ПРО МОЛЬФАРЕНКІВ

Що ж то ви, мольфаренки, подорожуєте
Та мою мольфарівну тяжко журите?
Може тому в капличці і плакала
На Зелені свята Богородиця дерев'яна,
Що ви розсіялись по світочку
Дробен маком,
А ваш городчик
Зальотне насіння забур'янює:
Чуже, непрошене,
Чортами ношене,
Крізь нашу кровію сіяне,
Вітромором із-за стіни зубчастої віяне.

Дерев'яна Богородиця плакала,
З дерев'яних очей перли капали.
Усім перлів по пригорщі досталося,
А мені, — із-за вас, —
Те, що від нічого, зосталося:
Насіння сіре,
Крізь решета залізні сіяне,
По чужому коцкає,
По чужому гуцкає,
Пахне глиняним сонцем
І лопуцьками.

А вас дідько у дірявих бесагах носить.
А у вашому городі хто не сіяв — косить.
Я вам зробив постолята писані,
А ви гадалис-те, що вам чужа курка
Знесе писанку.

А вона знесла яйце:
це — не це,
бо це — є це:
біле — чорне, чорне — біле,
а в червоному — задубіли,
а у синім — паслись свині,
а у жовтій — стали жорна,

Що ми ними жорнували навпрісядки:
Кому гріб, кому хліб, а нам висівки.
А із кожної житнини кров текла.
А сидів залізний ідол
Край залізного стола.
І кричав на мене люто: »Мой, Мольфаре,
Підставляй свій писаний коверець. —
То не кров...«
А з-під стола сміялася зелена вовчиця:

»Любов!..
То червоний перець
Жениться на червоній перчиці...«

І від жаху впала дерев'яна Богородиця
На сині роси —
І воскресла.

І її, воскреслу,
Волочили гунни
За плакучі коси.
Волочили —
Поки кості не сточили.
А в каплиці
Замість Богородиці юної
Поставили для християн гунна.
І стоїть гунн
Віки.
А їсть гунн
Дитячі язики.
А п'є гунн
З віника сухого сік.
Стоїть гунн,
Хоч би, клятий, сів.

Сів, розсівся та розсіявсь,
Чи пішов на тристенну до дідька.
В того якраз золоте весілля.
Поз'їжджалось чортів
І звідки, і нізвідки,
Гуляють, бешкетують, п'ють,
В барабани з цапиної шкіри б'ють,
Та жеруть цапині туші,
Запивають смолою чорною,
Та у наших жорнах —
Мелють наші душі.
А вас нагла ляцтя носить
На ноги озутих, на голову босих...
Ой візьму я чоботи залізні

Та й подамся по шляхах сталевих,
Бо іще не рано, бо іще не пізно...
Сини мої, де ви?!

10. ВІНО

Градобій, градобій, градобій...
Вона ж гола, розпущені коси,
Біле тіло — черлений біль.
Біле тіло, мов скрипка голосить:
»Дика сило!
Я вже чую під серцем сина.
А чи ж я тебе не просила?
А чи ж я часник за окрайкою не носила,
Щоб не грубнути, не звестися.
Та й Івась перед тим хрестився.
Дика сило, — Боже, Мольфаре, відьми, —
Не дає мені мати віна.
»Він носив тобі, — каже, — солодкі яблўчка,
А другій на пальчик надіне обручку.
У другої буде золотом пальчик цвістї,
А в тебе, гзице, буде байстрюк ростї«...
Ябка солодкі, та стали ви квасно-винні...
Не треба, ненько, мені твого віна,
Не треба віна мені твого, мамо, —
Не на те я часник ув окрайці тримала...
Градобій, градобій, січе мос тіло
Не за те, що до любка голубка летїла,
Не за те, що не буду я мати віна, —
А за те, що не винна я, мамо,
Не винна!..«

11. ЧУЖІ КОНІ

І привели йому коня чорного:
»Не норовись, Мольфаре, сідай і їдь«.
А він подививсь на коня святим чортом
І не поцілував на вуздечці чужу мідь.
І привели йому коня зеленого —
Не великоднього і не різдвяного.
А він подививсь — і стали коні
Листатими кленами,
І на кленах його солов'ї зів'янули.
І привели йому коня червоного.
І кїнь усміхнувся — »Всі коні згинуть,
Лиш я — вічний вогонь...«
І Мольфар прокляв себе — і став гілкою хвої,

І крикнув: »Доки ж мені — на чужих?!
Дайте коня мого!
Дайте мені мого кониченька,
Щоб підкови, а не окови,
І на сілці — моя зоря...«
А червоний кінь гнуздою ценькає
над онуками Мольфаря.

12. ДУХ КАМПАНЕЛЛИ

*(З'являється Мольфарові перед
міражним »Містом Сонця«):*

Я — Кампанелла,
Чом, Мольфаре, плаче твоя фрела?
То не горе,
Як ще маєш гори.
Грім гірський не стане на коліна —
Вдарить в стовбур — заіскрить коріння,
Час ножицями
На нас сунеться.
Множмося, множмося
Й множмо сумніви.
Червоне вино і тісто прісне —
Проскура — не кров Христа.
Од цього ярмо не трісне
Ні на волах,
Ні на наших устах.
Не тільки вальденсам гордим
Ножі перерізали, як вівцям, горло.
Мольфаре,
поки билась жаба із мишпою,
Коршун шугнув — обох зібгав у живіт.
(Перетнули горло — на сто чи на тисячу літ?)
Не шукайте гостини
У вовка, вівці.
Он вже на ватрі
горять калабрійці
і попеліє
Джордано Бруно.
(Кров Христа —
пекуча, густа...)
Проходим крізь мури,
Тортури і кримінали,

Проходим, немов крізь костри, —
Крізь чужі прапори.
Покірного завжди топчуть
Чужі і свої вандали.
На непокірного —
завжди знайдуться
Диби й костри.
Годі!
Множмося нині й вовіки.
Коли не врятують сумніви нас, —
Хай скреснуть червонії ріки,
Хай воскресне червона весна!

Мольфар (*входячи в «Місто Сонця»*):

— Хай!

Вони здіймали до неба руки,
Вони благали на нього муки.
А флюяра його семибарвно грала
І зацвітали від звуків
Зів'ялі граби.
Вони благали:
»Мольфара, скарай Всемогучий!«
А він одвертав од них гради та тучі,
Аби пшениця не падала на коліна,
Аби їх, хрещених, голова не боліла.
Вони благали:
»Покорч йому, Господи, руки!«
А він гнав на пущі від них
Вбронів-круків:
Аби могилами не зацвітали
Степи та луки,
Аби моголами не росли
їх онуки.
Вони на нього в церкві
свічки святили,
Аби скапався він
наче свічка́ воско́ва.
А він прибивав на поріг їм
золоті підкови,
Аби їх чужі хрести
не христили.
Вони здіймають до неба руки...

ЗИМÓЗЕЛЕНЬ

Українцям у Канаді, Франції, Бразилії, Аргентині, США та в інших країнах, — присвячую.

»Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю. —
Він живе, ще не вмер!

Іван Франко

* * *

Кришталева чарка — схожа на нарцис,
Переходить з рук у руки,
З губ у губи, наче жінка промітна.
І нічого чарці — тільки лий,
За стрічання, за розлуки —
Лий та пий,
Й знов гукай: Вина!..
Пий і пий...
Будеш нерозумний, то дурний, —
Пий —
До дна!..
Кришталева чарка, срібна креш —
Всіх не перелюбиш, все не переп'єш...
Кришталева чарка — схожа на нарцис.
А нехай же оцій чарці —
І вино, і біс!..

ПРОВÓДИНИ

Провóдини, провóдини, —
Син в армію іде.
Ще по одній вгородимо, —
Й хай буде що буде.
А пийте, гості милі,
П'єте ж не кров — вино.
А нашу кров не пило
Яке лише лайно?
А пийте, кумцю-любцю,
Аби нам жив ваш кум,
Щоб бігав Рудко прудко —
Іще по порцаку.

Проводини, проводини,
Ану ще по одній.
А син блищить, як орден,
Здобутий на війні.

Пусте! війни не буде,
Й ти, братку, перестань...
Пне молодиця груди,
Звива змією стан.
Ех, цю б мені, та цю б мені!..
Що — гріх! Коли горіх!
Таж всі ми закоцюбнемо, —
Раз-два — і в лускоріх...
Війни ж не буде, браття, —
А втім, хтозна, хтозна...
Та що там!.. Раз вмирати!
Як жити так...

Е, ні, до дна,
До дѐнця, кумцю.
Ой до дѐнця, любцю!..
До дѐнця, до дѐнця
Та най же нам від'їдає
Журоньку від серця.
Журо ж моя, журо,
То-с мня зажурила,
Цілий рік в колгоспі
Задурно робила...
Бо-с була пуста!..
Тс-с! Перестаньте!
Ха-ха!

— У
кол-
госпі
Доб-
ре
жить,
один
ро-
бить,
сім
ле-
жить...

— Віддавали, синку, ой і віддавали!
Німець був по той бік, а ми з цього...
Обіцяли нам... Ой же обіцяли...
А що з того?!..

Проводини, проводини,
Анумо ще по одній...
А син блищить, як орден,
Здобутий на війні.

* * *

Мрія на полі битви —
Не та, що на полі пшеничному.
На першому — тільки б вижити,
На другому — жити б, жити!
Хоч і жити неможливо вічно.

На полі битви хутко падуть від куль.
На пшеничному — довго косарять.
Доле, іди до людей
У пшеничнім вінку, —
Вбиті ж — воскресають.

* * *

Війна, яка судьба невблаганна й химерна
Гуцулів, мов тичинки, по землі порознісила.
І ті, що умерли, і ті, що не вмерли,
Сьогодні ідуть звідусюди до Косова.
Ідуть здорові. Ідуть однорукі.
Ідуть спопелілі в німецьких печач.
Ідуть навпростець — на сонце руське,
Що стікає сльозою по вістрі меча.
Ідуть, щоб навік не zostатись безбатченками,
Не прирости до вітчизн чужих, —
А бодай прирости маками гарячими
На твоїй, Україно, терновій межі.
Ідуть, хоч і знають: не всі будуть прийняті.
Ідуть, хоч право мають іти не усі.
Ідуть — хто людиною, а хто — кривавим приви́дом,
Щоб совість умити в материнській росі.

* * *

Ми все розумієм,
Тільки не все словам довіряємо:
Краще довірити думкам, ніж словам.
Ми правду життя
Життям провіряємо,
І неправду теж провіряєм життям.
Ми, прикладами биті,
Концтаборами прасовані,
Знаємо, як дорого коштує слово
І дешево як — життя.
Кості, зариті в снігах
Під червоними соснами,
Ще й досі ворущать боляче
Наші рани й чуття.

Ночі тривожні не вибити з пам'яті
Гроном оркестрів, буднями не приспять...
Ішли не тільки на ворога
По пояс у за́меті —
Йшли ворогами між друзями,
Наказами зв'язані туго,
Як перевеслами жито в снопах.
Нас ждали жінки.
Відрікались — і ждали.
Сини забували батьківські імена.
А на комусь блищали
Злотом черленим медалі,
Дані за конвоїрство
І за зневагу до нас.
Ми ішли,
Щоб, не вернувшись, вернутись,
І по одному верталися,
Звідки тисячі не прийшли.
Ми усе розуміємо, —
Тільки важко заснути,
Коли спить у червоних снігах
село.

ГОРЛИЦІ

Коли на Діл присяде ніч, як птаха,
Не вірте, що в селі моєму сплять усі —
Не спить чорнява горлиця під дахом,
Жде голуба, що десь на інший дах присів.

Чекає горлиця й чекатиме ще довго,
Вони, голубки, вміють ждати, як жінки.
Вони чекали всіх, хто не прийшов додому
З-за Єнісею, Вісли і Дунай-ріки.

Ой синій Дунаю,
Милого немає,
Десь мій милий певно
Іншу кохає...

Не кохає!..

А горлиці чекають ще і досі
Всіх, хто за Дунаєм
Та за рідним краєм.
Всіх, хто топче роси на чужих покосах,
Топче чужі роси — своє серце крає.

Чекають горлиці, чекають, як дівчата,
Чекають навіть тих,

Хто материну пісню загубив
(Всі врешті-решт повернуться до матері).

Чекають тих, що у цю ніч на чатах
(Ще ж буде кров, і біль, і бій!),
Чекають горлиці, воркуючи печально,
Бо не завжди під рідний дах
Вертались голуби.

* * *

Пив я воду з сорока криниць.
Грівся світлом сорока зірниць.
То були криниці і чужі, і братні,
То були зірниці — грона виноградні.

То були криниці — мов столітні віна,
Із землі — з самої серцевини.

Дякую криницям та ще й тому роду,
Де у червону спеку пив я синю воду.

Пив я синю воду, синю і прозору,
Тільки в кожній бачив косівської зорі.
Пив я синю воду із криниць глибинних,
А мені здавалось — вдома з-під калини.

* * *

По дорогах іду. Кониченька веду.
По евшані віків. Повз могили батьків.
Упаду — й не дійду. І дійду — упаду...
Сиротина мій кінь. Заридає мій кінь,
Якщо син мій в краю,
В своїм ріднім краю,
Не знайде для коня
Ні дзвінків, ні підків.

* * *

Чорний лист опадá —
Не біда, не біда.
Лист односить вода —
Не біда, не біда.
Хтось гілля обрубá —
І це теж не біда.
Була б рідна земля —
Буде лист і гілля!

ЗЕЛЕНИЙ КОЛІР

Весілля рути — вельмож безсилля,
Зелена мова дерев і трав.
В ім'я мого земного сина
Цвіте в козацькім степу катран.
Я звідти, звідти, де мирт зелений,
Чужий полин тут не проросте.
Я не без роду, я не без племені —
Святий Євшан мій і слово святе.
На сильних сила нездоланна,
Сила насильника — до пори.
Втіка з полону моя Роксоляна,
А з нею зелені мої вітри.
Не був я гунном, ні яничаром,
Тому спізнав лиш полин і полон,
Тому мене з недругом вічно вінчають
І моїх ластів'ят
Чуже вигріває крило.
Та сила загарбника стане безсиллям,
Сила насильника — до пори.
Ще буде у рути моєї весілля
Й на нім погуляють козацькі вітри!

* * *

Коли вітри калину пружать,
Неначе скіфську тятиву,
І пахне сум, як дика ружа, —
Людина каже: »Я — живу!»

Коли в жорстокому двобої
Впаде людина на траву
Іще жива, — крізь муки болю
Вона всміхається ще: — Живу!

Коли ж людину запакують
В труну соснову, горьову, —
Промовлять люди: »Є ще кулі!«
Трава ж промовить: — Я живу!

* * *

Сніг іде — замітає сліди,
Щоб не видно, хто йшов по землі.
Так тепер. І було так завжди
В цьому світі зими й журавлів.

Замело мого діда і батька,
Щоб за плугом вони не ішли,
Щоб різьблену нескорену бартку
Не святили россою вільшин.

Замело мого друга шкільного,
Замело його в розквіті літ.
Замело... А вишнева дорога
Знов іскристо біжить по землі...

СОНЕТИ

- 1 -

Як віриться мені щасливо у прийдешнє,
Як віриться в любов і рідні небеса.
Велика доля білу жде черешню,
Яка підтримує гіллям свій сад.

Тримай, черешне, і тримайсь за узбережжя,
З котрого пливе у твій цвіт краса,
І сяйво щли деревам нетутешнім
У синіх грозах і пташиних голосах.

Цвіти, черешне! Цвіт — владар усього:
Бджоли, пташини і нічних кохань.
Цвіти! Де білий цвіт — там перемога,
Там дівчина згоряє від бажань,
Там чоловік про вірність не забуде
Й вогнем гріховним не спажнуть жіночі груди.

- 2 -

Вогнем гріховним не спажнуть жіночі груди,
Бо жінка — мати вірності й чекань —
Без неї світ не світ — марá, заблúда,
А з нею пісня й праця — мов любов дзвінка.

Я славлю жінку — зірку сірих буднів,
Снаги криницю в січах і труді.
Без неї світ давно б спалили бурі,
Тим паче в час, де більше куль, аніж надій.

Вона все гасить, лип любов розпалює
Таким вогнем, який не погасить.
Коли ж хтось боязко втече від полум'я —

Вона сама у тім вогні згорить.
Згорить, як білим полум'ям у травні вишня.
Згорить, хоча б могла нагріти іншого.

- 3 -

Згорить, хоча б могла нагріти іншого.
Згорить сама — лише б любов цвіла
І світ, немов рушник гуцульський вишитий,
Стелився вдаль — й назад до рідного села.

Щоб син ставав щораз все вищим,
Дочка у цноті і незрадності росла,
А на землі — красі було тепліше,
Щоб вільно дихала й рослиночка мала.

Щоб знав сусід сусіда, а брат брата
По сизій пісні плуга, плуга — і меча,
Щоб кожен мав не тільки білу хату,
А щоб беріг і край свій, і звичай —
Для сина, для дочки, що стане жінкою
Й пролине по землі веселою сніжинкою.

- 4 -

Пролине по землі веселою сніжинкою...
Якби то просто так пролинати в житті!
А то сплітаються невдачі жур — ожиною
І градом б'ють тривоги часу у путі.

Я не про ті тривоги, що нелад з дружиною,
Що, розкохавши, хтось до когось утік.
А я про ті, що нам судилось пережити,
А майже й не судилось — хмари надто вже густі.

Світ добре знає, що ті хмари носять,
І не носить не можуть у цей час.
А люди жнуть, а люди вірять, люди косять,
А люди гасять працею й вином печаль,
І дівчина в любистку мие русі коси —
Жага кохання грає в голубих очах.

- 5 -

Жага кохання грає в голубих очах,
І буде грати, доки є дівочість.
І тут безсила світова печаль, —
Любов ніхто не вб'є і не відстробить.

Любов своє візьме всякчас, —
Покиль є сонце, ружі й ночі.
І навіть у війні, в нещасті із нещасть —
Любов не дасть себе наврочить.

Впадé журба — журбу розвіє впрах.
Загине світ — вона його відродить.
Любов горіла на усіх вогнях,
Та донесла до нас весну і вроду.
І ось — крізь всі трагедії й негоди
Летить до нас любов — свавільний птах.

- 6 -

Летить до нас любов — свавільний птах,
Несе вогонь чуттів і рук стискання, —
І розкриваються навстріч устам уста,
І від троянди утіка смеркання.

Стріляє брунька — мовкне сталь,
Прибитий подорожник снить зірками
І дух, що ще ні разу не повстав,
Рве пута і гартує меч покари.

І даль світліє, й сонце молодіє,
І йде людина всупір усьому вперед.
Коли нема удачі — є надія,
Вечірня зірка й золотий ренет,
І вишня, наче дівчина, радіє,
Що віддає бджолі, немов кохання, мед.

- 7 -

Що віддає бджолі, немов кохання, мед...
У цій віддачі — віра солов'їна,
Що охолоне тóчений багнет
Й палати вічно буде тільки жар калини —

В ім'я пісень, пташат, планет,
В ім'я борні і творчості людини.
Тож не схитнися, зоряний намет,
У цю, тривогами прострелену, годину.

І ти, людино, будь серед людей,
І променись любов'ю, мов світання,
І піснею, і працею озорюй день,
І не зроби цей день останнім:
Он чорнобрива дівчина іде —
Хай і вона спізнає мед кохання.

З КОНЦТАБІРНИХ ВІРШІВ

НЕВІДОМОГО АВТОРА

СІЧНЕВА БАЛАДА

Перезимується.
Не такі ще були сніжища!
Від України — до Мурманська,
Від Воркути — і вище.

Перезимується!
Людина — не камінь: усе витерпить!
(Запахло з Вкраїни
пшеничними скиртами).
Хай в сто чортів небо хмуриється —
Даремні витрати.
(Запахло з Вкраїни
пшеничними скиртами) ...
Ще Баба-Яга подобріє
І Дід-Мороз пустить сльозу ...
І нас ще з тобою, Маріє,
Лелич крилом укрис,
Щоб не бачили ми, як лозу
Підмовляє вербовий котик сірий.

Ой лєлич, лєлич,
Твоя буслиха
Замерзла в білім,
У білім снігу.
А з ким печально
І біло-тихо
Ти клекотітимеш на стогу?
Лети у небо
За білі хмари —
І там востанне
Крила склади:
Немає пари —
Й тебе не треба,
Було завжди так,
Було завжди.

Чи це з дитинства,
Чи це із мрії,
Чи це з далеких теплих країв —
Такий бузковий вітер повіяв,
Що перетворились
Ці рядки в солов'їв.
Перетворились — і тут же замерзли,
Як ми замерзали в ті наші роки.
Схилилась над ними
В зажурі Поезія —
Та не дотягне до них руки.
Нічого, Поезіє, нічого, люба, —
Перезимуєм, переб'ємось...
А в неї уже
Скаменіли губи
І скрижаніли очі —
Убив мороз.

* * *

Гудуть наді мною собори,
Гудуть золоті наді мною.
І крешуть червоні підбори,
І дихає старовиною.

І я стаю на коліна,
І я молюся соборам.
Й до мене іде Україна,
І крешуть червоні підбори.

* * *

Ночами скриплять у палацах паркети —
Вибулькують кров.
Білі ведмеді Багнети
Ідуть у колоні вкраїнські поети
Крок вліво Крок вправо
Замети
. Кров
Це вам не пейзажі
Рокуелла Кента!..
Ідуть, Україно, твої поети
Туди,
Звідки ніхто не прийшов.

* * *

Великі знали завчасно,
Що їх жде ешафот.
Великі без бою не йшли
На ешафот.

Великі спокійно не ждали
На шию п'єтлі —
Її заробляли трудом,
Наче хліб, на землі.

* * *

Забувається — мов убивається,
Писане списками на кістках.
А то — все кане, усе розвалиться,
Лиш кості житимуть у віках,

І будуть вставати во плоті і духу,
І ворухити могили й моря,
Як віщій вітер з лиману подує
І кане у хвилі кривава зоря.

Ой кане — не кане, й не раз ще устане —
І буде затемнення степу й могил.
О земле світання, прийми увостанне
Кістки мої, очі і з ніг моїх пил!

1. КОЗАЧИЙ КВИЛЬ

Ой степе-лимане, а вже ж то ти п'яний
Од крівці батенька, слізоньок матінки.
Брешуть лиси на щити твої полум'яні,
Що долі, лимане, ніколи не матимеш,

Що хвиля твоя мою чайку поглине —
І мені не видати ніколи Босфору,
Що наді мною Лада не посадить калину,
Щоб од воріженьків лихих не було поговору.

Не вірю, лимане, що ти такий п'яний,
Що крівці моєї не вип'єш й краплину,
Що в осоружнім гаремі пестячи, хана,
Моя Лада забула мене і Вкраїну.

2. ПІСНЯ ЛАДИ

Ой де ж ти, де ж ти, вольний вітре з лиману?
Осуши мої сльози, на крила візьми.
Нема в мене батенька, нема в мене мами,
Лиш як милий згадає — заллється слізьми.

Гей хане-султане, бридкий бусурмане,
Моє тіло біленьке навек ти зганьбив...
А вольного вітру не чути з лиману,
Лиш хвилі із моря, як чорні гроби.

Повій з України, мій вітре буйненький,
Хоч пелюстку з калини сюди занеси,
З тієї калини, де батько та ненька...
До пелюстки торкнуся — тьохне раз соловейко,
Удруге торкнуся — ізгадає миленький,
А втретє —
зійду на калині сонцятком роси.

* * *

»... Ще один є будинок червоний
в ще одній дротяній загорожі...«
Чорних воронків симфонія,
Сміх секретарки — наложниці.
Вугілля тонна
Коштує 25 карбованців
(Дві місячних колгоспних пенсії)...
А вже в бриндушок фіолетові плеса
Занурились руки дитячі —
Білими веслами.
Білим веслам — весело.
Білим веслам гребтись в далечінь...
(На папір лягають накреслення
Державних діячів:
Думки живлюща волога...
Золота дорога —
Від порога до козерога:
Ми — меч! ми щит!)
Спини, тріщить!
Уста, мовчить!
Воронки чорні —
Сьогодні, завтра, учора
Стережуть
Ще один будинок червоний
В дротяній загорожоньці,

Думку вологу, трибун амвони
І секретарку — наложницю.

* * *

Дальні предки,
Ви над водами схилили
Темні лиця.
Сині води...
Жовті Води...
хміль та Хміль,
та Остряниця.
Хміль...
Та біль
На темних лицах.

Хміль цвів біло,
Хміль цвів біло,
Наварили з хмелю пива —
Наробили собі дива.
Темні лиця,
Темні лиця,
В темні води
Вам дивиться.
Сині води...
Жовті броди...
Біль... та Хміль...
Та Остряниця.

* * *

Не снісь мені, кривавий сон,
Не сніться рани і руїни...
Мені не треба десять сонць, —
Живу тобою, Україно.

Садів у мене і пшениць,
Як срібла-злота на всім світі.
За сто чужинецьких зоряниць
Я не віддам й вишневу віту.

* * *

Альбіноси.
Альбіноси кинулись на дзвін монет.
Що скажуть рбси?
Що скаже золотий ранет,

Коли в твоїй, ромашко косівська, росині
Шукають і знайти хотіли б
Росію?

Як замість тебе, ластівко дністрова,
у гніздечку синім,
побачити б хотіли ластівку з Росії?
І ув очах твого, подолянка, сина
Шукають і знайти хотіли би Росію?
Лише Росію!

Шукають — і знаходять часто.
А не знаходять — ненавидять і клянуть
Ту землю, що їм білим рясом
До України стеле путь.

Альбіноси.
Альбіноси — дзвін монет.
Меркнуть роси.
Впав ранет.

* * *

Різнобарвне шатро з листя...
А я забув крик птахів.
Крик синій, червоний, імлистий —
Залежно від того,
Які квіти пахли.
Як пахли сальви червоні,
Крик був: — Огонь!..
Материнські долоні
Торкалися доччиних скронь.
Як дзвіночки дзвеніли сині —
Крик був голубий.
Я ніс в синій вітер сина,
Сина, котрого любив.

Далеко...
Тут пахнуть лише жаркі,
З моїх земляків пророслі.
Я знаю: в землі цій кістки
Тих, що мантачили коси
На Україні.
Я знаю: тут ще віки
Ворухитися будуть
Земля і росо:
Вбиті — були невинні.
Я знаю: від цієї ріки

До Чукотки
Ніч гуде,
Як віко домовини.
Я знаю: вбивцям простили
А я — не прощаю.
Березові хрести
Не знають пощади.

Не прощаю: нас гнали в колонах
Не німці — фашисти »свої«.
З того дня — сніг червоний,
Червоні берези і солов'ї.
Не прощаю:
На морозах 40-градусних
Обливали водою.
За таку радість
Заплатіть любов'ю, вдоби.

Різнобарвне шатро з листя.
А я забув птахів крик.
Спокійно вмирили
Під дзвін осик.
Спокійно осипались
На сніг чистий
(Від трахання куль)
Криваві шматки кори.

* * *

Чи змило жахливі сліди тієї пори
(33-й... 37-й... 41-й... 53-й...)?!
Сосни Сибіру!
України явори!
Вам не дано було умерти,
Не дано, щоб свідками стали ви,
Нікими свідками в німуванні часу...
Явори!
Ви здивились у сліз стави.
Сосни! Під вами —
Озёра крові з нещасних.

З ТЮРЕМНИХ ВІРШІВ НЕВІДОМОГО АВТОРА

* * *

Над тюрмою зранку рев літаків,
Мабуть, десь близько аеродром —
Не знаю, чи сонце ще є,
Не знаю, чи небо ще є,
Не знаю, чи є іще світ.
Знаю тільки, що є тюрма,

У всьому есесері тільки тюрма.
І я в кам'яній тій тюрмі,
Замкнутий не менше, ніж на десять замків.
Тому так рве нерви рев літаків
У світі, де сонця нема,
У світі, де неба дастьбі,
У світі, де тільки тюрма,
І очі мої голубі.

* * *

Не дає вже розради жодна поезія.
Жодні слова не зворушують душу.
Навідайсь, прийди, синьоока березо,
Прилинь, білокрила батьківська грушо!
І вже відчинилися брами
(Яке ж ти нездале, залізо!)
А на мої роз'юшені рани
Цілющу росу хтось бризнув.

Ой розлука, пане-брате, розлука, розлука,
А ти підеш поза ґрати, а я поза буки...
Здавалося б, що в тій співанці
Лиш тільки того, що рідна.
А причулась в неволі уранці
Й душа схаменулась: ні, я не бідна!

* * *

Перша ніч.
Перша вільна ніч.
Перша вільна ніч у тюрмі.
Що ти робиш, тюремний каменю,
У п'ятьмі?

Що ти робиш, вінчастий місяцю,
Над цим кременним муром?
Що ти робиш зі мною,
Подумай?

Що ти робиш, хай тобі грець?!
А вже холодний камінь
Торкнувся серця
І серце торкнулося каменя.

Тюрма, червень 1972 р.

ЛИСТ УКРАЇНИ

- 1 -

Я ще ніколи не писав сльозами,
А це пишу... в сльозах... немов дитина.
Можливо, я не доживу до завтра, —
Пишу тобі сьогодні, Україно.

Не знаю, звідки цей неспокій дивний
І звідки це гірке передчуття,
Та перш, ніж попрощатись, — хай людина
Повернеться ще раз до життя.

Чи то на мене вплинула так сумно
Про Сухомлинського* у »Юносте« стаття;
Мов не над ним ридають — наді мною — сурми
Й на цвинтар в Павлиші несуть мое життя.

Його слова (це про дружину): »У застінку
У Віри народився син...«
І — сина... Вбив... німецький... офіцер...
А жінку
(Була вона незвичної краси)
Повісили...

Я ще ніколи не писав сльозами,
А це пишу. У думі про людину.

*) Василь Олександрович Сухомлинський — визначний сучасний український поет.

Нехай, нехай не доживу до завтра, —
Але і після мене буде Україна.

Ні це не крик (бо не кричать в тюрмі), —
Це те, що не вмира віками.
Ви чуєте: »Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними нитками«.

Гнатюк якраз по радіо співає,
А написав Павличко — »наш« поет.
Й мені Стопчатів пригадався... І Лючка...
Любий краю!
Ти одлетів од мене й згас, мов зорелет.

І я zostавсь сам у сірих стінах,
Де хоч кричи, хоч плач, хоч розірвись, —
Ніхто не зглянеться... Вкраїно!.. Україно!!..
Ні — ні... Нічого... Я... Прости...
То просто брязк заліз...

Я... помиливсь, либонь... Я схибив... Може бути
Перед тобою покутую свою вину.
Мене забула ти, а я тебе забути
Не можу і не зможу, доки не засну.

Засну?! Якби-то отак просто засиналось!
А то намучишся і душу розірвеш...
І всоте проклянеш прокляті нари,
Де мертвий ти, хоча іще живеш.

Живий мертвець... Спасибі тобі, доле,
за цю твою прещедру доброту,
Лише одне мені скажи: чи довго
Мені отак?! Скажи, а там ізнов вартуй

Мене на жовтій вишці з автоматом,
Вартуй у камері крізь голубий »глазок«.
Вартуй! Щоб жоден промінь, жоден атом
Живого світу — не пробив пісок,

Цемент і щебінь цього муру —
У метр чи й більше завтовшки...
Вартуй! У нім, мабуть, премудрість
Твоєї справедливої руки.

Вартуй!.. Я ще ніколи не писав сльозами,
А це пишу... в сльозах... немов дитина.
А ти прости мене за непокірність, мамо,
Прости мене за те, що я живу, Вкраїно!

Тюрма, липень 1972 р.

З циклу »Шевченко, 1972«

* * *

Травневі йдуть. Із гучномовця
В тюрму »Калінка« долина.
Рубай »Калінку«, комсомольці,
Хоч, далебі, не новина!
Були й цвітки, і ягідочки
Й чого в нас тільки не булб. —
А як полляла огірочки —
То пів-України сплигло
В сльозах горючих за Тобою,
А пів — самі втопили в кров.
В ім'я »Вітчизни любові«,
В ім'я неволі над Дніпром.
Отак умієм ми, нащадки
Нечая, Хмеля і Ганджі
Сатрапів вінчаних прощати,
А на братів точить ножі.
Де єдність та?! Де дума славна
Про волю, що жила віки.
Ви в себе вдома — на засланні,
В своєму ж плоді — хробаки.
Сточила плід несита шашель,
І підпливла багном душа.
Й справля бенкет по волі нашій
Не цареградський — »свій« паша.
Та — тсс! Тюрма — не царська дура,
Не довго дано в ній вішатъ.
Передаю вітрам бандуру —
І сам кажу собі: Прощай!

Тюрма, квітень 1972 р.

* * *

Під вікном бренькоче на гітарі
О десятій ночі особіст-солдат,
І бентежать душу зорі карі,
Не підвладні владі жодних ґрат.
Місто тихне, місто хоче спати.
Байдуже, що в ньому є тюрма,
Що на в'язня дивиться крізь ґрати
Автоматно-каторжна п'їтьма.
Місту байдуже. Воно стомилось

Від любові праці і суєт.
Місту байдуже, що моя мила
Не мені себе в цю хвилино віддає.
І нехай! Я буду без претенсій,
Затаю образи й гіркоту
І пробачу сумно й нетверезо
Всю жіночу вірність несвяту.
Все пробачу — і в душі заплачу,
І чолом на ґрати обіпрусь,
Всоте проклену життя собаче
І з прокляття сили наберу.
Сили наберуся, аби жити, —
Аби повернутися з-за ґрат.
До волошок голубих у житі,
Голубого сонця і Карпат.
А за тим життя само покаже,
І підкаже, як нам далі жить,
І яку нам ткати в світі пряжу
Під червоним маком на межі.

* * *

Над дахами тужить дикий голуб.
Цвірінчать бузково горобці.
Вихилясом злива пройшла гола
З проліском блакитним у руці.
Ой яка ти, зливонько, із ночі!
Ти вітай нас проліском ясным,
Дай мені упасти в Твої очі
Синьою краплиною весни.
Дай мені побачити минуле,
Прихили майбутнє до вікна,
Дай почути кування зозулі
Не з-за ґрат і не тюремних нар.
А тюремні сні — вони химерні
І непевні, як дівочий сміх.
Вже ніхто, ніхто мені не верне
Волошки з калинових доріг.

* * *

Звільни себе від страху та надії,
Не віддавай нікому тайни, що все — ГРА.
Нехай волошка в Твоїм серці голубіє,
Що крізь дроті прийшла із синього Дніпра.

Живи, живи, якщо ще можеш жити,
Й якщо не можеш — все одно живи,
Твій чорний день і хліб твій чорний житній
Нехай в ганьбі не схилить голови.

Живи життям на грані божевілля,
На грані відчаю і забуття,
Покіль Пилат з грудей твоїх не вирве
Останню краплю сонця і життя.

* * *

У стороні у жайвориній —
Там золоте литво хлібів...
Україно,
Я Тебе любив.

... Той день снігами хуртовинив...
Одхуртовинив. Одійшов.
Й лишилась винною невинна
Моя любов.

У стороні у жайвориній
Вишень веселе зачаття.
Я не кажу: »Прощай, Вкраїно«, —
Я ще повернусь до життя!

* * *

Надійне тільки сьогодніня!
Упийся ним! А ні — загинь.
Та не для мене, не для мене
Цей медом скроплений полин.

Бо чим упитися?.. Тюрмою?!
Чужою волею з-за ґрат?!
А втім яка про волю мова
од Сахаліна до Карпат?!

Мовчи, терпи, корися, кайся —
чи власне серце розточи.
Тут судді — всі і всі — начальство
І кожен вишкробок — вже чин.

І біль і гнів — тут ні до чого,
Сліпа покора — над усе!
Моя печеронько — Печоро,
Скільки в тобі згасає серцець?!

Твое надійне сьогодніня,
Впивайся ним — і в нас впивайсь!
Та десь ромашка на Введення,
Цвіте й для нас! Цвіте для нас!

* * *

Нема, нема у мене друзів —
лиш є десь ті, з ким пив вино,
Але й за ними я у тузі
За цим засніженим вікном.

Товариші мої веселі,
З вас жоден в стінах цих не був
І серцем не дививсь крізь стелю —
Не в небо! — У свою журбу.

А це так просто, так звичайно,
Хоч стеля і не голуба,
Хоч ходить усмішка печально,
як джміль без крилець, погібá.

А це так просто, як в пустині
Кричать: Люди!.. Люди!.. Де ви?! Ге-ей!
Води! Хоч краплю!.. Хоть росину!..
Хоч знаєш, що нема людей!..
Нема води!.. Лиш мертві д'юни,
А горло корчиться від спазм
І сонце молотом чавунним
Б'є у виски за разом раз.
Б'є, вибива до решти силу,
Висушує в живому кров.

І ось — вже кола біло-сині...
Сліпучий зблиск!.. Останній крок!
Товариші мої веселі,
З вас жоден в стінах цих не був.
Ні, то не зблиск... То не пустеля —
То просить пити моя любов!

Тюрма, ніч, 1972 р.

Сьогодні після обіду познайомився з
обвинувальним висновком. Розстроївся.
Ну й накатав же слідчий.

Микола СИВИЦЬКИЙ

У ДОСВІДКУ ХРИСТИЯНСТВА В УКРАЇНІ

Тисячолітньою мрякою вкрилася знаменна доба, коли в неосяжних просторах української землі загибало навек ідолопоклонство, а на зміну йому приходила християнська віра. Кристалізувалися в цій добі два цілком різні фактори: суспільно-політичне і духовне життя наших предків. Взаємно сплітаючись, вони створили з окремих племен один суцільний народ. Завдяки християнській вірі, народ цей відразу ж зайняв почесне місце між культурними державами світу, а нова віра допомогла йому пережити важкі історичні періоди, яких доля Україні не пожаліла.

Коли на Україні з'явилися перші християни — про це історія не в силі сказати, хоч відповіді на це питання шукало багато дослідників, особливо XIX й першої половини XX століть. В гущі народу збереглися тільки перекази, що проповідь християнства започаткував в Україні ще св. Апостол Андрій Первозванний, якого Ісус Христос першим покликав на апостольське служіння. З проповіддю нової віри св. Андрій прийшов, кажуть, до Корсуня над Чорним морем і побачив там недалеко гирло широкого Дніпра. Потягнула мандрівника цікавість: а що ж там далі? Сів з учнями в човен та й поплив угору Дніпром, гребучи веслами. Пливли вони довго, доки не зупинилися, вражені красою гір, що виринули на березі з-поміж степової тирси. Вийшли на гору. Св. Андрій глянув довкола і сказав учням: — »Чи бачите ці гори? На них засяє Божа благодать і повстане тут місто велике, в якому Бог воздвигне багато церков«.

Переказ — не документ, але без доказу не можна й сказати, що не криється в ньому зерно правди. З другого ж боку можна поставити тезу, що в часах св. Андрія київські гори були вже заселені. Як відомо з античних джерел, ще в дохристиянській ері на широких просторах чорноморських, каспійських та казахських степів жила велика сім'я індоєвропейських народів, серед яких була група *балтослов'янська*. Згодом ця група поділилася на *балтів* і *слов'ян*, перша з них зайняла побережжя Балтицького моря, а слов'яни розселилися від Дніпра до Одри. Дослідники вважають, що було це десь у середині другого тисячоліття перед Христом. Під кінець останнього тисячоліття перед Христом слов'яни, розкинені на такій великій території, розбилися на дві групи: східню і західню. Про їх дальшу долю докладніше розповідає вже збережена спадщина римських письменників і картографів з I та II віків нашої ери: Плінія Старшого, Таціта і Птолемея, які спочатку називають слов'ян *венетами*, а далі вже вирізняють дві групи — *антів*

і *склавівів*. Творили вони певні осередки, про що свідчать знахідки римських монет, викопані з землі. Один такий осередок створився у верхів'ях Дністра понад його лівими допливами — Збручем і Серетом, де розташувалися склавіни — предки балканських слов'ян. Другий східнослов'янський осередок був над середньою течією Дніпра між Києвом і Россю, себто в центрі східнослов'янських земель. Таке положення вказує, що це був головний державний осередок східних слов'ян, може не так в значенні підпорядкування найближчих сусідів, як під оглядом ранішого створення. Знову ж таки нумізматичні знахідки доводять існування в той час ще третього значного слов'янського скупчення на Волині.

В кінці II або на початку III століть східня слов'янщина почала відчувати натиск германського племені *готів*, що жили на півночі між Одрою і Вислою. Український історик Дмитро Дорошенко пише, що в III стол. готи перейшли Полісся та розселилися на півдні України від Дністра до Дунаю й до Карпат, а центром їхньої держави стало місто Данапарштад над Дніпром, в якому дехто хоче бачити наш Київ. Важливий для нас факт, на який вказує Дорошенко, що в IV столітті готи прийняли християнську віру, отже з тієї пори можна було б уже виводити початки християнства в Україні. Не здаючись лише на віру, а посилаючись на Йордана — готського історика з VI віку, такий погляд підтверджує сучасний польський історик з Кракова Антоні Подраза в «Нарисі історії України» (див. «Україна. Теразнейшосьць і пшеш-лосьць». Краків, 1970, стор. 215). Подраза вказує, що королеві Германрикові, творцеві великої, хоч короткотривалої «готської імперії», підлягали всі частини слов'ян — венеди, анти і склавіни, хоч анти боролися з готами весь час. Коло 370 року готів розбило плем'я гунів, яке прийшло зі Сходу і витиснуло готів за Дунай. Все ж певна кількість готів залишилася, особливо в Криму і Тамані. Правдоподібно, готи заснували місто Таматарху, — пізнішу українську колонію Тмутарокань. І коли згадку про «красних дів готських» знаходимо ще в «Слові о полку Ігоря» під кінець XII століття, то подібно могла тут протривати до сприятливішого моменту й християнська віра.

В середині V століття відійшли з України гунни, пересунулись сюди болгари, за ними авари, натомість вдержалися, розрослися і розійшлися по широких просторах слов'янські племена, яких вже стало чимало: словени, кривичі, древліани, поляни, сіверяни, тіверці, уличі, хорвати, дуліби або волиняни. На думку російського історика Шахматова, а також інших дослідників, словени, в'ятичі, частина кривичів та інших східних степових племен були основою пізнішого російського народу; дреговичі, радимичі, частина кривичів та інших східних степових племен формували білоруський народ, а до української групи відносять полян, сіверян, древліан, волинян, уличів, дулібів і хорватів.

Проблема формування державного життя тих племен — це одна з найспірніших проблем історії Східної Європи, яка й досі ще не діжда-

лася остаточного вирішення. Має вона за собою півторасталитню історію та величезну літературу. Проте всі науковці згідно приділяють дуже важливу роллю в цьому процесі *варягам*, чи інакше *норманам*, батьківщиною яких була Скандинавія, а точніше — Швеція. Це войовниче плем'я, вирощене серед морської стихії, почувало себе чудово й на річкових водах. Коло 800 року пробирається воно Волгою до Каспійського моря, а далі відкриває по Дніпру знаменитий шлях «із варяг у греки», себто до Чорного моря, де на північних берегах ще в VI віці перед Христом з'явилися грецькі колонії, а згодом вирости багаті міста: Тіра (тепер Білгород-Дністровський), Ольвія (інакше Бористен), Херсонес (біля теперішнього Севастополя), Феодосія, Фанагорія, Пантікапей (тепер — Керч). Далі ж була славна Візантія з багатющим Константинополем, з якими варто було варягам втримувати передусім торговельні зв'язки. При нагоді живилися вони й коштом сусідів, як про це писав літописець під 859 роком: «Приходили з-за моря варяги і брали дань од чуді, слован, мерян, весі й кривичів» (чудь, меря і весь — фінські племена, що жили близько від Новгороду). Під роком 862 той же літописець пише, що слов'яни «ізгнаша варяги за море і не даша їм дані, і почаша сами в собі володіти, і не бі в них правди, і воста род на род; і биша усобиці в них, і воевати сами на ся почаша і ркоша: поїщем сами в собі князя, іже би володіл нами і рядил по ряду. — Ідоша за море к варягом, к Руси, аще бо звахуть ті варяги Русь, яко се друзії зуться Свее, друзії же Урмани, Англьяне, інії і Готе; тако і сі. Ркоша Руси чудь, словені, кривичі і всі: земля наша велика і обильна, а наряда в ней ніт; да пойдете княжить і володіть нами. І ізбраша три брата с роди своїми і пояша по собі всю Русь і придоша к словенам первіс. І срубиша город Ладогу і сіде старійший в Ладозі Рюрик, а другий Синеус на Білоозері, а третій Трувор в Ізборьсці. І от тіх варяг прозвася Руская Земля».

Отже, на думку літописця, слово «Русь» було назвою скандинавського племені, яке поселилося зі своїми князями в східній слов'янщині і накинуло їй свою назву. Не вдаючись у розгляд цікавої, проте окремої проблеми, варто згадати, що в історіографії зформувалася ціла так звана антинорманська школа, яка старалася довести помилковість літописної згадки. Цю теорію підтримували й українські історики — Костомаров, Антонович, Грушевський, Багалій та інші, які вважали, що це назва місцевого походження.

Варяги розбрелися по Русі невеличкими колоніями, оселяючись переважно в торговельних центрах, покидали місцевих племінних вождів, завоювали племена під владу своїх конунгів, зформували з тих племен порівняно велику державу, залишили її під династією Рюриків і — буди тільки невеличкою меншістю — розтопилися в слов'янському морі. Наступники Рюрика далі збивають разом руські землі. Важливу роботу провів перший з них — князь Олег, що князував від 879 року до 914, який об'єднав під своєю владою найважливіші центри — Київ і Новгород. Буди добрим стратегом, він зосередився на орга-

нізації мілітарної сили, завдяки чому і сусідні племена приєднував, і примушував Константинополь рахуватися з новою державою.

Як уже було згадано, християнство в Україну занесли ще готи в IV столітті, під їх владою перебували всі східньослов'янські племена, між якими запускала свої паростки нова віра. Могла вона мати підтримку із згадуваних уже грецьких колоній, якими вкрите було північне побережжя Чорного моря. Відомо, що в дев'ятому столітті проповідували християнську віру на українських землях святі брати Кирило і Методій, послані коло 860 року грецьким імператором Михаїлом до царства Хозарів, що жили по річці Дон. Відомо також, що войовничі варяги, які наводили страх на всю Європу та бували в різних країнах, значною мірою були християнами. Вниз по Дніпру плвли «із варяг у греки» шкіри та соболі, а вгору — інші матеріальні блага, ще й з додатком духовних, присвоєних навіть мимоволі в культурній Візантії. Є всі підстави здогадуватися, що ті купці у власному ж інтересі втримували зв'язки з наддніпрянськими слов'янами, плвучи в обидві сторони, вели з ними товарообмін, а купці-християни ділилися й новою вірою. Підстави до таких міркувань зустрічаємо в зафіксованих літописцями народних переказах про перших київських князів.

Є два перекази про походження тих князів. Один з них каже, що Київ збудували три брати з полянського племені: Кий, Щек та Хорив, а місто названо від імені старшого брата. Пізнішими володарями міста були потомки Кия, Аскольд і Дир. В іншому переказі говориться, що Аскольд і Дир — це варяги, звані норманами. Вислані Рюриком у 862 році до Царгороду, вони по дорозі опанували Київ і всю полянську землю, керували походами варязько-полянських дружин на Царгород, доки, врешті, не загинули від руки Олега. Так було, чи інакше, нащадки зараховували обох князів до християн; Дир похований біля церкви св. Ірини в Києві, на могилі Аскольда на схилах Дніпра збудовано церкву дерев'яну, на початку XIX стол. — муровану (в 1937 р. перебудовано її в павільйон), стягаються сюди й тепер тисячі відвідувачів.

Про те, скільки разів Олег ходив походом на Візантію за 35 років свого князювання — історія даних не залишила, знаємо тільки, що походи були успішні. Доказують це перші русько-грецькі договори з 907 і 911 рр., у яких Візантія мусила визнати молодій державі ряд привілеїв: виплату контрибуції, право торгівлі без мита, право шестимісячного перебування руських купців у Царгороді, дозвіл на службу руських воїнів у імператорському війську. Згадаймо, що було їх там чимало; в записках візантійського імператора Константина Порфирородного збереглися рахунки про виплату грошей руському полкові в складі 700 воїнів, що брав участь у морському поході Візантії на арабів у 910 році. Договір встановлював правила торговельних зв'язків між Руссю й Візантією, загальні основи судових процесів між греками й русами, долю спадщини руських купців у випадку смерті на грецькій території та інші — як бачимо — конкретні справи. Говорилося навіть про те, що для мешкання руських купців призначається монастир

св. Мамми на передмісті Царгороду. Все це сприяло поширенню християнства. Вже у договорі з 911 року є згадка про «работающих во грецех Руси у хрестыанскаго царя».

Наступник Олега — князь Ігор (914—945) довів до повної консолідації Київської держави. Під його владою зібралося коло 20 «світлич князів руських». Придворна знать (намісники, бояри, воєводи, воєначальники, найстарші купці та міщани) складалася з найбільш досвідчених та бувалих людей, а саме таких найбільше постачало християнське середовище. В тому оточенні прийняла християнську віру дружина Ігоря — княгиня Ольга, що після смерті чоловіка сама зайняла великокняжий престол.

В 944 році, при укладенні нового договору з греками, чітко виступають у складі княжої дружини дві групи — поганська та християнська, при чому остання виступає активніше, говорить про себе в першій особі і, начебто, дає накази поганській. Приречення обов'язку зберігати мир дається в договорі від імені християн: «иже помыслит от страны руския разкрушити такую любовь, и елико их крещенье пріяли суть, да примутъ мечь от Бога Вседержителя, осужденье на погибель и в сій вік и в будущий, и елико их не охрещено есть, да не имутъ помощи от Бога, ни от Перуна...» В кінці договору це саме зобов'язання повторюється з боку частини охрещеної — за себе і за частину неохрещену: «а иже преступит ее от страны нашей или князь или ин кто ли крещен или некрещен, да не имутъ помощи от Бога и да будутъ рабы в сій вік и в будущий». Далі подібно формулюється й зобов'язання частини неохрещеної: «аще ли же кто от князь или от людій руских ли хрестыан или нехрестыан, преступит се, еже есть писано на харатьи сей, (да) будет достоин своим оружьем умерети, и да будет клят от Бога и от Перуна, яко преступи свою клятву». Після договору руси складали ще присягу, яка в акті записана так: «мы же (посли руські), елико нас хрестилися есьмы, кляхомся церковью святого Ильи в сборней церкви, предлежащим честным крестом и харатьею сею, хранить все, еже ест написано в ней...; а некрещеная Русь, да полагают щиты своя и мечи своя наги и обручи свои и прочая оружьи, и да кленутся о всем, яже суть написана на харатьи сей». — Взявши до уваги, що сам князь присягав за поганським текстом, доходимо до висновку, що християнська група мала вже тоді значну перевагу на княжому дворі. В літописі говориться також, що після повороту до Києва християни присягали окремо: «а хрестеянную русь водиша роте в церкви святого Ильи, яже есть над ручаєм... се бо есть сборная церкви, мнози бо бша варязи хрестыяны».

Згадка в договорі та літописі про існування церкви св. Іллі в Києві насуває ще додаткові висновки. Тут і там вона згадується з прикметником «сборная». Як би не тлумачити цей термін — чи як головну, крім якої були ще в Києві інші церкви, чи як парафіяльну церкву, — це не має особливого значення. Важливий факт, що в першій половині X століття була вже в Києві церква, призначена для мас. Історики вказують,

що був також якийсь зв'язок між християнською пошаною до пам'яті пророка Іллі та поганським культом Перуна. Можливо тому церква була й посвячена ім'ям св. Іллі, щоб таким чином дати їй опертя на національних поганських традиціях.

Складалася небезпечна обстановка. З одного боку розвивався процес централізації, завоювання розрізнених племен і споєння їх в одній сильній державі, з другого ж боку — розвиток християнства загрожував розбиттям на два окремі релігійні табори. Наставала пекуча необхідність ліквідувати цю загрозу, треба було вибирати щось одне. Члени княжої дружини, яка виконувала функції, приблизно, теперішньої державної ради, бачили добре, що поганська релігія ніяк не дорівнює християнській. Наші предки поклонялися силам видимої природи, уособлювали їх та уявляли, як особливі божества. Найголовнішим був Дажбог, себто бог сонця, якого вважали джерелом тепла, світла і всіх благ. Другим був Перун — бог блискавки і грому. Сварога вважали богом неба і батьком сонця. Бог землі називався Матір-Земля Сирая. Було ще декілька інших, менших богів. Не могло бути ясної, широко розвиненої науки про богів, дуже слабо стояв зовнішній культ — не було храмів, ані жерців, лише в деяких місцях ставили ідолів, поклонялися їм та приносили жертви. Та ще був культ предків; обожнювали давно померлого родоначальника, вважали його покровителем нащадків, вірили, що він серед тих нащадків живе та що взагалі душі всіх людей живуть після смерті, тиняючись по землі, полях, лісах і водах. Дні, святковані з давніх-давен, в'язалися з почитанням природи і померлих предків. Не було, натомість, жодного народу з-поміж поган, що міг би похвалитися актуальним культурним доробком, який мала християнська Візантія.

Помилковою була б думка, що не добачав цього князь Ігор, не розмовляв про це зі своєю жінкою — прихильницею християнства, з придворною дружиною, залишаючись поганином хіба що тільки з фанатизму. Проблема була складніша. Могутня Візантія поширювала християнство серед поганських народів не так для самої ідеї, як з метою політичного підпорядкування новоприєднаних християн. Саме такі тенденції виявила Візантія й по відношенні до Русі. Перейти офіційно на християнську віру — це означало прийняти зверхництво царгородського патріарха, за яким стояв імператор. У середньовіччі, як знаємо, церкві фактично підлягало все культурне, громадське і політичне життя народу. Запоруку незалежності могла б дати лише власна ієрархія, але годі було в тих умовах про неї думати, тим більше, що в походах на Візантію Ігор не мав такого щастя, як Олег, вони кінчалися радше невдачами. Тому, як писав учень академіка Шахматова — М. Присольков, «офіційальне становище (Ігоря) не дозволяло йому перейти на нову віру особисто, поки не було з'ясовано умов, на яких мала бути установлена церковна ієрархія у його державі».

По смерті Ігоря в 945 році київським князем став формально трилітній син Святослав, а фактичною правителькою держави — його

мати, Ольга, про яку літописець заважував, що вона «бі мудра і смислена». Ставлення її до християнства набирає в літописі рис великої прихильності, отже воно мало змогу не тільки поширюватись хоч би силою інерції, а й було посилене прикладом княгині, яка врешті сама стала християнкою.

Нема точних даних, коли, де і в яких обставинах це сталося. Літописець подає, що Ольга охрестилася в 955 році, приїхавши в гості до Царгороду. В записках імператора Костянтина Порфирогенета описується прийняття Ольги на візантійському дворі в 957 році, проте нема даних про саме хрещення. Проф. Олександр Лотоцький доходить до висновку, що Ольга поїхала до Царгороду з пропозицією хрещення Русі під умовою благословення патріарха на висвячення власної, руської, ієрархії. Таке рішення не було на руку імператорові, тому княгиня не мала радії хреститися в чужому місті. Вернувшись з нічим до Києва, княгиня послала в 959 р. посольство до німецького короля (потім — імператора) Оттона I з проханням прислати на Русь єпископа та священників, яких відмовила Візантія.

Оттон I, що також радо йшов до поган із проповіддю християнства та проектами політичного підкорення, делегував місію під керівництвом єпископа Лібуція, але той перед виїздом помер. Поки виїхав його наступник — єпископ Адальберт, пройшло два роки, за той час щось у Києві змінилось, чи для християнства взагалі, чи для місії особливо. Не пояснюючи причини, західні літописці з жалем оповідають, що єп. Адальберт мусив тікати з Києва, а дехто з членів місії навіть за подорож заплатив життям. О. Лотоцький міркує, що княгиня Ольга вихрестилася в Києві потайки, у свого пресвітера, не дочекавшись місії, а коли, врешті, місія прибула, то поводитися вона так впевнено, що кияни її вигнали. Подібна історія була вже раніше з такою ж західною місією в Болгарії. Коли Ольга образилася поведінкою греків, то таке ж могло статися й з латинниками, — тим більше, що на той час відомі були переслідування слов'янської богослужби в Моравії та Панонії.

Тим часом владу взяв у свої руки син Ольги й Ігоря — Святослав, справжній духовий нащадок скандинавських вікінгів, названий пізніше «завойовником». Він підтримував лише те, що допомагало в війні, а християнська релігія миру і любови ніяк не відповідала його характерові. Князь і його дружина не переслідували християн і не перешкоджали хреститися, проте — за словами літописця — «аще кто хотяше креститися не браняху, но ругахуся тому», себто сміялися з них, бо — як пояснює той же літопис — «невірним віра християнська уродьство єсть».

Все ж Святослав мимоволі сприяв поширенню християнства. Військові походи, що кидали дружину в різні краї, знайомили її з різними культурами та народами, приналежними до християнського світу, зокрема в Болгарії знайомилися вони із слов'янською літературою, що пропагувала нові християнські ідеї. Дружинники бачили, що весь

характер життя християнських народів був під кожним оглядом зручніший і кращий. Мусило це якось позначитися навіть на твердій вдачі воїнів Святослава. Врешті, й перед Святославом відкритою залишилась проблема безпеки дворелігійної обстановки. Він цілком закінчив об'єднання східнослов'янських племен в одній державі, — завоював в'ятичів, які досі платили дань, поширив свою владу на фінські племена між верхньою Волгою й Окою, потурбував надволзьких болгарів, зруйнував головні хозарські міста над Доном і при гирлі Волги, відкриваючи вільний торговельний шлях на Схід. Розгромив ще черкесів на Кубані, закріпив своє панування на Тамані (пізніша Тмутарокань), врешті у 968 році розбив дунайських болгарів під Доростолом і опанував східню Болгарію. Згідно з деякими міркуваннями, в останньому факті можна добачати проєкт розв'язки релігійного питання; болгарська церква мала свою незалежну ієрархію, тому приєднання болгарської території давало б Русі й християнського патріарха. Болгарський патріарх Дам'ян жив саме у захопленому Святославом Доростолі, завоюник мав намір сюди перенести й руську столицю. Та таким плянам перешкодила поразка, а незабаром і смерть Святослава.

Зі смертю Святослава не тільки відсунулася на дальший плян проблема запровадження одної релігії, а й стала під загрозою недавно здобута єдність руських земель. Ще за життя Святослав розділив ті землі між своїми синами: Ярополк, як найстарший, отримав у спадщині Київ, у Древлянській землі (північна Київщина й Полісся) став князем Олег, а Володимирові припав Новгород на далекій півночі. Русь фактично розпалася на три волості. Князі були ще малолітні, життям волостей керували опікуни-бояри, почалися між ними свари, а далі виникли бої. Син київського боярина Свенельда вибрався на полювання в древлянські ліси, себто — «на чуже», там його зустрів Олег і вбив. Під намовою Свенельда Ярополк пішов походом на брата і під Овручем розбив його полки. Недобитки, що тікали з поля битви через міст і спихали одні других, зіпхнули й свого князя, там він і загинув, придушений людськими та кінськими трупами. Ще й досі показують люди могилу Олега під Овручем.

Ярополк завоював Древлянську землю, забезпечився допомогою полоцького князя Рогволода, зайняв Новгород і довколишні землі. Тим часом Володимир, що втік від наступу Ярополка до варягів, вернувся із варязькими полками, вигнав Ярополкових воєводів з Новгорода, розгромив полоцького Рогволода, а пізніше зайняв Київ та вбив Ярополка.

Жах душу огортає, коли читаємо в літописах про княжі усобиці, що кінчалися вбивством рідних братів. Та не забуваймо, що це діялося між людьми, які не були ще християнами, не знали євангельської науки любові ближнього. Додаймо: таке діялося не тільки на Русі і не лише між поганами. Стара історія Риму й Візантії та історія Західної Європи — це безконечні приклади двірських інтриг, сімейних усобиць,

часто пов'язаних з тисячами жертв, де брат убивав брата, жінка — чоловіка, а в пізнішій Росії батьки вбивали синів, як Іван Грозний чи Петро Перший, або ще й пізніші царі та цариці. В основному грала тут роль жадоба влади, почестей, багатства, трактування держави як приватної власності, невгамоване самолюбство, одним словом — низький рівень культури можновладців. Правдоподібно, ці пристрасті керували й Володимиром в перші роки його панування, хоч деякі історики маюють його від самого початку як великого будівничого Української держави. Інша справа, що — незалежно від мотивів ранньої діяльності Володимира — вся вона вийшла на користь побудові держави.

В складі Київської Русі опинилися білоруські землі — тодішні племена кривичів, радимичів і дреговичів, що склалися зі Смоленської та Полоцької волостей. Смоленськ підбив ще Олег у 882 році, а Полоцьк — Володимир під час боротьби з Ярополком. Після вбивства полоцького князя Рогволода, Володимир силоміць оженився з його дочкою — красунею Рогнідою і мав з нею сина Ізяслава. Пізніше Полоцька земля дістала від Володимира автономію під пануванням Ізяслава і цей Володимирів син став основоположником окремої династії полоцьких князів.

Після зайняття київського престолу в 980 році, Володимир став господарем на землях братів, а потім взявся збирати інші. Вже в другому році свого панування він пішов походом на Польщу і повернувшись під свою владу західні українські землі з Перемишлем, Червенем, Белзом та іншими містами. На сході приєднав плем'я в'ятичів, яке по смерті Святослава скинуло з себе київську зверхність. У літописах залишилися вістки тільки про деякі походи Володимира; згадуються там ще походи на волзьких болгар, на хозар, на литовських ятвягів, на Візантію. Наслідком тих війн було заокруглення кордонів Київської Русі, яка тоді охоплювала територію біля 800 000 квадратних кілометрів, з чого четверта частина припадала на українську територію.

Ці великі простори, заселені різними племенами, Володимир старався тісно зв'язати з Києвом. По головних містах садовив намісниками своїх синів, додаючи досвідчених дорадників. В Новгороді сидів його син Ярослав (пізніший великий князь Ярослав Мудрий), у Пскові — Судислав, у Полоцьку — Ізяслав, у Смоленську — Станислав, у Ростові (що виник як слов'янська колонія серед фінів) — Борис, в Муромі — Гліб, в далекій Тмутарокані (Кубань) — Мстислав. Під своєю управою Володимир тримав Наддніпрянську Україну й землю в'ятичів, на Волині посадив сина свого Володимира, а в Турові на Поліссі — Святополка. Поміж князями, а далі й між дружиною та громадянством витворювалося почуття, що всі землі Руської держави — то спільне добро Володимирового роду, що нема тут місця для якихось інших, чужих князів, тільки для Володимирових потомків, що у випадку небезпеки для кого-небудь з братів усі повинні боронити його володіння. Таким чином формувалася династична ідея, яка зв'язувала внутрішнім добровільним зв'язком розрізнені племена в одну державну цілість.

Бувши добрим організатором, великий князь розумів, що в наступних поколіннях слабшатимуть родинні зв'язки і землі, зібрані силою і війнами, можуть розпастися. Виявлялася необхідність знайти інший, триваліший спосіб зв'язку, який би перетривав довгі століття. Це могла бути тільки релігія.

Вихований в оточенні своєї бабки — княгині Ольги — та знавши добре життя сусідніх державних народів, Володимир не міг сумніватися в необхідності вибору християнської релігії. Можна було тільки думати, звідки її переймати: з Візантії, чи з Риму? Формального поділу одної християнської церкви тоді ще не було, але різниця між тими двома світами виступала вже чітко і слід було добре подумати, в яку сферу впливів направити великий народ.

Найлегше і найспокусливіше було прийняти християнство із Заходу. Тут з рук римського єпископа західні правителі отримували разом з вірою підтвердження свого державного маєстату, що зміцнювало перед світом авторитет монарха. Проте ближчою духом видавалася Візантія, znana русичам з торговельних і політичних взаємин. Крім того, Володимир знав, що — не зважаючи на зовнішній блиск — могутність візантійської імперії вже захитана і цей партнер може бути безпечнішим. Крім того, з Візантією був зв'язаний другий слов'янський народ — болгарський, який встиг уже проявити високий культурний рівень та міг і для Русі стати джерелом духовних цінностей.

Є дві теорії про хрещення самого Володимира. Перша з них спирається на даних літопису, який оповідає, що Володимир пішов із військом у Крим, після облоги здобув одну з важливіших грецьких колоній — місто Херсонес чи Корсунь — і звідти послав посольство до візантійських імператорів (Візантією управляло тоді двоє братів — Костянтин і Василь) з домаганням дати за нього заміж їхню сестру. У випадку відмови, загрозив походом на Царгород. На заввагу, що не можуть християни дати сестру за поганина, Володимир згодився охреститися. Тоді до Корсуня прибула делегація з єпископом, відбулося хрещення князя та багатьох членів його дружини, а відразу після цього — і шлюб з грецькою царівною. Таким способом руський володар змусив імператорів дати потрібне хрещення не в формі будь-якої ласки, а крім того споріднився із візантійськими базилевсами, здобуваючи важливі атрибути величності, потрібні великокняжому престолові молодій державі.

Історична критика вважає це місце в літописі відгуком легенди. На думку істориків, Володимир охрестився в Києві потайки, від болгарських або місцевих священників, як давніше, правдоподібно, і його бабка Ольга. На Корсунь пішов уже після охрещення, аж на третій рік, а вертаючись звідти привів священників для хрещення народу, яке відбулося в 988 році.

Літопис та інші писані пам'ятки представляють процес хрещення народу досить просто. Літопис каже, що князь »нача людие на охрещение приводити по всем градом и селом«. В іншій пам'ятці згадується,

що Володимир «крестише и всю землю рускую от коньца до коньца и поганския боги, пожже и биси, Перуна и Хроса и ины многы, попра и сокруши идолы и отверже всю безбожную лєсть». Розуміється, в дійсності справа була складнішою. В більших осередках та ближче до грецьких причорноморських колоній християнство могло поширюватися майже так, як у Києві, але на північ воно просувалося важче. Залишилася тільки одна вістка, що в Новгороді знищено ідолів, вкинуто Перуна в ріку Волхов, але нема даних про масове хрещення народу, як в Києві. Натомість на активний опір вказує записана в літописі приказка, що «Путята (тисяцький Володимирів) хрестив новгородців мечем, а Добриня — огнем». Все ж таки, неорганізоване поганство не могло чинити значного опору накинутій згори вірі і вона поволі охоплювала не тільки слов'янське населення, а й неслов'янські, *недавно приєднані племена*.

Найбільше клопоту було з плем'ям в'ятичів, яке пізніше стало ядром московського народу. Не мало воно природного сполучення з Україною, навпаки — було відокремлене непрохідними лісами, отже не належало до Київської держави впродовж перших ста років її існування, не могло брати участі і в її формуванні. Спроби підбити в'ятичів київським князям не вдавалися довго і лише за шостого походу (в 982 році) Володимир примусив їх визнати владу Києва. Все ж це визнання було тільки формальним, навіть християнство туди не мало доступу. В 1024 році було там велике повстання «волхвів і суздальців», яке ліквідувало київське військо під проводом самого князя Ярослава, а придушувати пізніші повстання «суздальців» ходив ще двічі й Володимир Мономах (1053—1125). Мешканців центру тих земель — Ростова, хрестив святий Леонтій аж у другій половині XI віку, а київські місіонери працювали тут над поширенням християнства в XII віці, майже через 200 літ після хрещення України.

Опізнання московських племен у прийнятті християнської віри посилювало взаємну боротьбу, причинилося навіть до упадку Київської держави. В половині XII століття вони п'ять разів захоплювали Київ. Кияни проганяли наїзників, аж в 1169 році суздальський князь Андрій Боголюбський так зруйнував Київ, що він вже більше не піднісся до давньої величі. Коли в 1240 році прийшла татарська навала, то це вже було звичайне місто, не міцна столиця.

Але вернімось до часів князя Володимира.

Літописці підкреслюють, що з прийняттям Христової віри, цілком змінилася його вдача. Недавній варвар-завойовник почав жити у згоді з сусідами, дбав про внутрішній лад, радився з дружиною, духовенством і старими людьми, як краще оформити нові закони «про устрій земський і устав земський», скоріше і міцніше прицепити народові нову християнську цивілізацію, налагодити потрібні до цього зв'язки. Добрим партнером виявилася тут Болгарія, яка могла подати руській церкві канонічну ієрархію — єпископів та священників. Створена сто років раніше від руської, болгарська церква здобула вже чималі культурні цінності, практичніші для Русі ніж іншомовні грецькі. Звідти й

приходили на Україну богослужбові книги, релігійна література та й «пісцы многи», що перекладали з грецької мови та переписували книги.

Будова могутньої держави немислима без розвитку освіти. Можна додумуватись, що початки освіти знані були тут ще раніше, бо як були в Києві церкви, було духовенство, то не могло обійтися й без грамоти. Та при новому порядку проблема навчання набрала небувалої досі ваги: з рук приватної чи напівприватної ініціативи взяла її у свої руки сама держава. Спеціально запрошеним учителям, що прийшли з ієрархією, князь віддав у науку дітей «нарочитої чади» — людей вищого стану: «нача поимати у нарочитої чади діти и даяти на учение книжное». Розповсюдження освіти мало на меті — за окресленням М. Грушевського — «увести Русь в круг культурних інтересів тодішнього культурного візантійського світу», але звідти виходили також видатні церковні діячі. Першорядним доказом цього була постать високоосвіченого митрополита Іларіона.

Запровадження християнства в Україні стало поштовхом до розвитку церковної архітектури. Незабаром після хрещення Русі Володимир почав будувати в Києві великий кам'яний храм, який мав представляти велич нової віри. Будова тривала п'ять літ і закінчилася в 996 році. Церкву названо Десятинною — від десятої частини княжих прибутків, призначених Володимиром на церковні потреби. Крім того, Володимир поставив ще багато дерев'яних церков, як згадується в літописі: «повеле рубити церкви и поставляти по местам, идеже стояща кумиры». Розмах того будівництва описав німецький монах Тітмар з Мерзебургу, який відвідав Київ відразу після смерті Володимира, що наступила в 1015 році. За даними цього паломника, в Києві було 400 церков, 8 базарів і «незчисленна сила мешканців».

Запровадження християнства стало також поштовхом до незвичайного розвитку Києва. Це місто, що споконвіку було осередком торговельних шляхів зі сходу на захід і з півночі на південь, стало столицею великої держави, релігійним і культурним центром усієї східної слов'янщини, який звідусіль притягав людей. Серед українського населення столиці були цілі колонії варягів, німців, італійців, греків, жидів, вірменів та інших народів. У київських крамницях можна було купити різномірний крам — продукти й вироби Заходу і Сходу.

Споріднення з візантійськими імператорами дало змогу Володимирові вступити в династичні зв'язки інших пануючих домів Європи. Сина Ярослава Володимир оженив з дочкою шведського короля Оляфа, Святополка — з дочкою польського короля Болеслава I, дочку Премиславу віддав за угорського короля Володислава, дочку Добронігу — за польського короля Казимира. Третя дочка, невідома нам з імені, вийшла за німецького маркграфа Бернгарда, а один із синів оженився з дочкою німецького графа Куно з Яннінгену. Ці зв'язки розвинулися ще більше за панування Володимирового сина, Ярослава Мудрого.

Офіційне запровадження християнської віри дало початок церковній ієрархії на Русі. На жаль, згадки про неї дійшли до нас дуже неясні,

а подекуди навіть суперечливі. Відомості про перших митрополитів є в стародавніх рукописах, але вони там дуже сплутані, імена перемішані, в коментуванні історичних обставин зустрічається багато анахронізмів. Літопис згадує тільки раз про це в оповіданні про похід на Корсунь, навівши молитву Володимира під мурами обложеного міста: »Господи Боже, Владыко всіх! Сего у Тебе прошу, даси ми град, да приму и да приведу люди хрестьяны и попы на свою землю, да научать люди (мои) закону хрестьянскому«. Не віриться, щоб літописець міг висловити таким способом думку князя, бо коли б тільки йшло про здобуття проповідників, то можна було б їх здобути й без походу на Корсунь. Більше була потрібна тоді ієрархія для встановлення правил, якими мала керуватися новоформована церква.

Відомо тільки, що при Володимирі єпископи в Києві вже були. Митрополит Іларіон — автор «Слова о законі і благодаті» — свідчить, що князь Володимир радився »со єпископы, новыми отцы нашими, како в человецех сих, новопознавших Господа, закон уставити«, єпископи ж радили князеві: »се умножишася розбойницы, почто не казниши их?«. Оповідючи про пири Володимирові, чернець Яків згадує, що князь у свята Господні ставив три трапези: першу митрополитові та єпископам з духовенством (»первую митрополиту со єпископы и со черноризци и со попы«). В хроніці магідебурзького єпископа (975—1018) Дітмара записано під 1018 роком, що коли до Києва прибув польський король Болеслав, його урочисто вітав архієпископ. Це безперечні докази того, що на Русі був свій єпископат з архієпископами й митрополитами ще за життя Володимира і відразу по його смерті.

В цьому відношенні літописні джерела відзначаються загальним недоліком — переважно не згадують імен. Проте деякі дослідники історії української церкви, послуговуючись скупими даними персонального характеру, знайденими в історичних пам'ятках, нарахували до часу монгольської навали понад двадцять формально визнаних київських митрополитів — зверхників української церкви. Першими митрополитами пам'ятки називають в різному хронологічному порядку імена Михаїла, Леона та Йоана. Дослідники вважають, що першим з них був Леон, присланий з Царгороду в 991 році, а помер після 1004 р.

З самого початку, від хрещення Русі, київського митрополита призначав царгородський патріарх, таким чином українська православна церква формально підлягала візантійській церковній владі. Але ця влада на призначенні митрополита й кінчалася. Інша справа, що навіть така залежність вносила чималі ускладнення. Усі митрополити, призначені патріархом, були греками, більшість їх не знала мови своєї пастви, винятком були тільки митрополити-українці: Іларіон (від 1051 року) і Климент Смолятич (від 1147 р.), вибрані без відома царгородського патріарха.

Л. БУЧИЛО

«ПРИЄДНАННЯ» КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ДО МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

В сучасних українських історичних працях* майже зовсім поминається церковну проблематику, не говорячи вже про те, що історії української православної Церкви за останні десятиліття не присвячено не тільки окремої книжки, а навіть найменшої статті. Не треба великого обізнання з історією України, щоб переконатися в тому, що великі періоди тієї історії не можна всебічно висвітлити без врахування історії православної Церкви в Україні.

Доречним буде покликатися тут на науковий авторитет М. Грушевського, який писав: »Церква — се предмет особливої уваги й опіки української суспільності, заразом — показник її національної сили й значення, пульс (живчик) її національного життя, її діяльної енергії... Буде ясно, чому ми, шукаючи проявів національного життя, будемо шукати їх у сфері релігійного життя, і факти з цієї сфери будуть нам служити симптомом руху культурного і національного«. (М. Грушевський, Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII віці, Київ-Львів, 1912 р., стор. 23).

Приєднання Київської митрополії до московського патріархату у 1685-6 рр. виходить далеко поза межі історії церкви і в свій час було одною з основних подій в історії українського народу, а його наслідки глибоко позначилися як у політичних подіях, так і в розвитку культури на Україні.

Від прийняття християнства кн. Володимиром Великим у 988 р. — Київська митрополія підлягала константинопольським патріархам. Але влада тих патріархів над українською Церквою ставала все меншою, а від часів Хмельниччини звелася по суті до формальної залежності. Після »об'єднання« України з Росією в 1654 р., справа підпорядкування Київської митрополії московському патріархові відразу стала на порядку дня і по суті була тільки справою часу. Тим більше, що деякі єпископи відразу визнали над собою владу московського патріарха: могольовський (1654 р.), смоленський (1656 р.), чернігівський — Лазар Баранович (1657 р.).

Постає питання: чому київські митрополити так довго перед тим боролися, які були причини такої впертої боротьби і чому вдалося понад 30 років захищати напів-автокефальну, як окреслив проф. В. Біднов, українську православну Церкву.

Причини були канонічного і політичного характеру.

Митрополит Сильвестр Косів, що титулувався митрополитом »Київським, Галицьким і усієї Малої Росії«, а заразом »екзархом Константи-

*) Автор має на увазі ССРСР і т. зв. соціалістичні країни, в яких українську церковну проблематику згадується тільки лайкою, — Ред. »В.Ш.«.

нопольського трону», вважав перехід під владу московського патріярха дуже шкідливим для церкви в Україні й просив у царського уряду, щоб він і його паства »от послушенства святейшого патріярха, до которого правом Божиим и крещения и по правилам святых отец належать не были оддалены«. Митрополит С. Косів помер 13.IV. 1657 року.

Богдан Хмельницький, що спочатку був за приєднанням української церкви, уважав вибір нового митрополита внутрішньою справою України і, не повідомляючи Москви, призначив містолюбистелем Київської митрополії чернігівського єпископа Лазаря Барановича. Вибори нового митрополита він назначив на 15.VIII. 1657 р. Але гетьман недочекав тих виборів, помер 27.VII. 1657 року.

Вибори нового митрополита відбулися 6. 12. 1657 р., а митрополитом вибрано луцького єпископа Діонісія Балабана (1657—63), ставленика гетьмана Виговського. Царський уряд не був навіть про це офіційно повідомлений. Коли московський окольничий хитро запропонував Діонісію Балабану звернутися до московського патріярха Никона з проханням про поставлення, той відповів, що від самого хрещення київські митрополити брали благословення від константинопольського патріярха і тому без його дозволу він не може звертатися в тій справі до Никона.

Так же пізніше і Йосиф Тукальський (1663—1675) звернувся до Константинополя за підтвердженням своїх прав на Київську митрополію і був поставлений царгородським патріярхом.

На таку поставу київських митрополитів впливало і те, що київська митрополія була фактично незалежна, а підпорядкування Константинополеві мало характер чисто формальний, тоді коли єпископи і митрополити в Московщині підкорялися абсолютній владі свого патріярха.

Велику роль відігравали також різниці між українським і московським духовенством в культурному відношенні. Православна Церква, після упадку Київської княжої держави, наблизилася до народних мас, розвинула свою здатність творити національну культуру, набрала місцевих громадських і національних українських форм. Завдяки Церкві на Україні процвітало друкарство, розвивалися школи, творилась і поширювалась богословська й полемічна література, росла кількість високо освічених людей. Політична, культурна та ідеологічна роль Церкви, як національної української Церкви, зросла особливо за часів Хмельниччини.

На Московщині православна Церква трималася консервативної правовірності, з підозрінням ставилась до всіх нових течій, боялась усяких ересей, навіть у тих українських церковних діячів, що їх запрошувано на північ.

Свідомість своєї культурної переваги, при звичаєння до великої особистої свободи і свободи в науковій, культурній та громадській діяльності, прив'язання до своїх, вироблених традицією форм церковного життя — все це, дивлячись з боку представників українського церковного проводу, не сприяло організаційному об'єднанню двох церков.

В Москві, зараз же після складення Переяславського договору в 1654 р., приєднання Київської митрополії до московського патріархату почали вважати справою цілком очевидною і царський уряд посилив різні заходи, щоб прискіпати цей факт.

Кращі умови до цього були за життя Хмельницького. Гетьман втримував дружні зв'язки з патріархом Никодимом, який робив йому значні послуги в контактах з царським урядом. Дещо перешкоджав лише митрополит Сильвестр Косів — противник відходу від константинопольського патріарха.

Після смерті Хмельницького ситуація різко змінилася. Його наступники самі були проти політичного узалежнення Козацької держави від царату, а нововибраний митрополит Діонісій Балабан не захотів їхати в Москву на поставлення, хоч царський уряд прислав йому затверджуючу грамоту. За гетьмана Виговського і митрополита Діонісія Балабана в Україні не знайшовся авторитетний церковний діяч, на якого царський уряд міг би опертися. З доручення цього уряду обов'язки блюстителя київської митрополії почав виконувати Л. Баранович.

Тоді на церковну і політичну арену впливає ніжинський протопоп Максим Филипович. На весні 1661 р. його викликають у Москву і для збільшення авторитету в українському суспільстві висвячують на єпископа з іменем Методій, і разом призначають блюстителем київської митрополії на місце єпископа Барановича. М. Филимонович, як єпископ мстиславський Методій, став довіреною особою царя і патріярха. Але кар'єра Филимоновича була коротка. Митрополит Балабан, що проживав у Польщі, скинув його з поста єпископа мстиславського, а на його місце назначив єпископом Йосифа Тукальського. Патріярх Никон виголосив прокляття на митрополита Питирима (1662 р.) за те, що він поставив неправильно вибраного єпископа Методія у чужу єпархію. В свою чергу патріярх константинопольський наклав анатему на Методія за те, що він, з допомогою світської влади, зайняв престол київської митрополії.

Царський уряд був примушений знову пригадати собі Л. Барановича. Його викликали в Москву, надавали подарунків, а присутні там олександрійський і антиохійський патріярхи, разом з московським, возвели в сан архієпископа. Таким чином він знову став очолювати київську митрополію.

Після смерті Діонісія Балабана в 1663 р., вище київське духовенство почало старатися, щоб вибрати митрополитом свою людину, незалежну від царських впливів. На їх боці був також наказний гетьман Сомко. Духовенство звернулося до архієпископа Барановича, щоб він став містоблюстителем Київської митрополії. Але хитрий Баранович відмовився, виправдуючись хворобою, а насправді, обрахувавши реальні відносини. Він навіть не вислав своїх людей на вибори гетьмана, на яких Сомко програв, а гетьманом вибрано за вказівками Филимоновича, себто єп. Методія, його свата, царського ставленика — Брюховецького, кошового запорозького і представника козацького постпільства. Була це

славна »чорна рада« 27-28 червня 1663 р., про яку написав П. Куліш перший в українській літературі історичний роман »Чорна Рада«.

Таким чином вище духовенство, що стояло за Сомка, справу прогало і мусило притихнути. На прохання Москви константинопольський патріарх зняв свою анатему з єп. Методія, а київське духовенство мусило визнати його містоблостителем. Справа однак заплуталась. На Правобережжі вибрано двох митрополитів: єп. Йосифа Тукальського та єп. Антонія Винницького, а король затвердив обох. Таким чином на Україні появилось аж трьох претендентів на Київську митрополію. (Правда, Й. Тукальського польський уряд скоро ув'язнив на два роки — 1664—1666).

Методій почував себе настільки сильним, що давав вказівки навіть гетьманові. Але обидва вони, вислужуючись московській цивільній та духовній владі, посварились та навіть слали доноси один на одного. Розійшлися чутки, що гетьман, будучи в Москві, просив призначити митрополитом до Києва росіянина. До Москви поїхали послы від духовенства просити дозволу на вибори митрополита у Києві. Там відповіли, що справа київського митрополита вирішиться на Соборі, який збирався, щоб судити патріарха Никона.

На Соборі 1666—1667 рр. справа української Церкви не стояла на порядку дня. Вона не могла бути вирішена на цьому Соборі без представника царгородського патріарха. Жмут світла на політику московського патріархату по відношенні до Київської митрополії кинула розглядана на Соборі справа патріарха Никона. Було там зачитано перехопленого листа Никона до константинопольського патріарха, в якому Никон засуджував втручання російської церкви до справ церкви на Україні. В листі вказувалось, наприклад, що призначення єп. Методія було неканонічним.

Включення української Церкви до московського патріархату приєднавши Андрусівський договір, складений між Польщею та Росією в 1667 р. Це був один з найбільш трагічних моментів в історії України: розділено її на дві частини по лінії Дніпра: Лівобережжя залишилося за Росією, Правобережжя відійшло до Польщі. Київ на два роки переходив під владу Росії, а після того мав бути повернутий Польщі. До речі, варто зазначити, що Андрусівською угодою фактично перекреслено Переяславську угоду з 1654 р. І справді — царський уряд вважав її клаптиком безвартісного паперу.

Андрусівський договір дав початок жакливному періодові в історії України, недарма названому »великою руїною«, коли в українські справи втручалися одночасно Росія, Польща, Туреччина, Татарія, коли в самому українському суспільстві було три-чотири орієнтації та кількох гетьманів, які взаємно себе поборювали, а насправді винищували край, будучи фактично знаряддям в руках сусідів для проведення загарбницької політики по відношенні до України.

Безвихідність тодішньої політичної ситуації в Україні спричинилася до того, що визначніші люди кидалися в різні сторони, переходили до протилежних таборів, зазнаючи всюди поразки, зустрічаючи всюди

неприятнь та ворожість до справи самовизначення українського народу. Для ілюстрації візьмімо приклад єпископа Йосифа Нелюбовича-Тукальського. Обраний на Правобережжі митрополитом, був він ув'язнений польським урядом на два роки (1664-1666). Коли в 1668 р. П. Дорошенко став гетьманом цілої України, митрополит Тукальський, який одержав благословення константинопольського патріярха, зайняв своє місце в Києві. Але Дорошенко не вдержався, а разом з ним не вдержався й митрополит Тукальський. Розчарувавшись у Польщі та Росії, Тукальський став одним із тих, що дораджували Дорошкові поєднатись з Туреччиною, яка жакливо спустошила Україну. Невдача союзу з Туреччиною примусила Тукальського і вище київське духовенство шукати захисту в Москві.

Повна руїна, що настала після Андрусівського договору, ускладнила ситуацію української Церкви. Хоч спочатку складний цей період не давав змоги царській владі рішуче почати прилучення української Церкви до московського патріярхату, то все ж він приспівив цей процес, створив сприятливі для того умови.

Після смерті митр. Тукальського, що помер в 1675 р. в Троїцькому чигиринському монастирі, де проживав останні майже 10 років, появилось кількох кандидатів на його місце, але нікого з них не вибрано київським митрополитом. І знову до голосу дійшов невтомний Лазар Баранович, що знову став мистоблюстителем аж до 1685 року.

Гетьман І. Самойлович (1672—1687), що всілякими способами старався догодити цареві та його воеводам в Україні, вирішив закріпити свою владу, позбуваючись втручання в політичні справи вищого духовенства. Він знайшов у Москві спільника в особі патріярха Йоакима. (За професією військовий, на 35 році життя постригся в ченці в Межигірському монастирі під Києвом і дуже швидко почав робити церковну кар'єру, щоб в 1674 р. стати московським патріярхом). Патріярх добачав в Самойловичу помічника в боротьбі проти українського духовенства, за ліквідацію незалежності Київської митрополії.

Перша спроба патріярха назначити архимандрита Печерської лаври після смерті І. Гізеля в 1683 р. — не вдалася. Вільними голосами вибрано Варлаама Ясинського, який не поїхав спочатку за призначенням до Москви, а отримав його від чернігівського архієпископа Барановича. Але наляканий зазіханням на печерську архимандрію з боку львівського архієпископа Йосипа Шумлянського, Ясинський поспішно вислав посольство до патріярха Йоакима із смиреним проханням про благословенство і грамоту на архимандрію. Це був реальний початок у процесі приєднання київської митрополії до московського патріярхату.

В той час знайшовся відповідний кандидат на митрополита в особі луцького єпископа Гedeона Святополка-Четвертинського. За вірність православній Церкві, він був переслідуваний включно до загрози ув'язнення і мусив втікати на схід до Києва. Тут його добре прийняв гетьман Самойлович, який, до речі, був сватом Четвертинського. Четвертинський відповідав і гетьманові, і патріярхові, як »людина добра, тиха, що ніякої влади не бажає«.

Гетьманові наказано в 1685 р. провести вибори митрополита, «а новоизбранного митрополита, для архипастырского поставления, отпустить в Москву». На вибори, що відбулися 8 липня 1685 р., не прибули Лазар Баранович та вище духовенство. Натомість з Батурина прибула велика делегація від гетьмана Самойловича, між іншими, осаул Іван Мазепа та переяславський полковник Леонтій Полуботок. Собор, як передбачувалось, вибрав митрополитом Гедеона Четвертинського, який обрання прийняв і погодився «приняти жезл архипастырский не от кого другого, как от московского патриарха» (Архив. Юго-Зап. России, ч. I, ст. 103).

Українське духовенство зібралося після того на другий собор, на якому різко запротестувало проти вибору Гедеона на митрополита. Дуже гостро виступив проти вибору печерський архимандрит Варлаам Ясинський. В протесті, складеному в листах до гетьмана Самойловича, вказувалось, що собор був незаконний і не мав права вирішати таке важливе питання, як передача української церкви московському патріярхові, бо це справа константинопольського патріярха. Зібрані заявили, що тільки тоді відлучаться від того патріярха, «гды очима нашими обачим и ушима услышим цессию царегородскаго патриарха московскому». (Там же, стор. 71).

Крім закидів формально-юридичних і канонічних, автори протесту вказували на шкідливі наслідки, що можуть з того вийти для православних, які проживали в межах польського королівства. На їх думку, королівський уряд буде мати більше можливостей нахилити православних до унії. «Вказуючи на нас, там можуть сказати: якщо ті добровільно відреклися від залежності од константинопольського патріярха, то чому ви не можете поступити так само?»

В Москві були дуже вдоволені виборами київського митрополита, а патріярх Йоаким написав Гедеону, щоб приїхав до Москви за благословенням.

Урочисте поставлення відбулося 8 листопада 1685 р. в Успенському соборі в присутності царів: братів Івана та Петра і сестри Софії. Митрополит Гедеон склав присягу на вірність московському патріярхові та отримав дві грамоти: від патріярха і від царів. 14-го грудня митрополита відпустили на Україну, куди вертався він в доброму настрої, обдарований коштовними дарунками.

Вдоволений був також гетьман Самойлович, що досягнув свого; до того ж в царській грамоті підкреслювалось, що київські митрополити не мають права включатися до справ військових і цивільних «Малыя России», «понеже то належит подданому нашему, гетману Ивану Самойловичу и впредь по нем будущим гетманам». (Там же, стор. 123). Таким чином вище українське духовенство позбавлено також впливу на політичні справи України.

Через три дні після присяги Гедеона московський патріярх приготував грамоту до патріярха константинопольського, в якій повідомив, що він задовольнив прохання українського народу і посвятив митрополита Гедеона, який не поїхав до Константинополя, щоб не сталося

з ним якогось лиха. Далі московський патріарх просить відпустити Київську митрополію, бож вона знаходиться далеко від Царгороду. Про те саме просили в грамоті царі, додаючи, що посилають дарунки патріярхові золото та соболі.

Патріярх Діонісій зустрів царське посольство непривітливо, бо не погоджувався на відлучення Києва. Тоді царський посол, побачивши, що прямим способом діла не поладить, достався до великого везира і просив, щоб він вплинув на патріярха. Туреччина була саме в скрутному положенні, бо проти неї йшла Польща, Австрія та Венеція (це було кілька років після перемоги короля Собеського над турками під Віднем 1683 р.), отже не хотіла зірвати миру з Росією, і великий везир наказав патріярхові дати згоду на прилучення Київської митрополії до московського патріярхату.

Це сталося в травні 1686 р. В розписці виданій царському послові, що брав цю грамоту, патріярх Діонісій писав: »Приняли есмы милостыню святого вашего царствия от посланного господина вашего Никиты Алексисвича три сорока соболей и двести червонных; податель же благих Господь да будет мздодавец вашему державнейшему царствию«. (Там же, стор. 144).

Царський посол Алексеев віз від патріярха Діонісія кілька грамот: одну про відпущення Київського митрополита під владу московського патріярха, дві грамоти — до царів, одну до московського патріярха, та ще одну — до гетьмана. В тих грамотах він сповіщав, що на єпископському соборі визнано необхідність приєднати Київську митрополію до московського патріярхату і дозволяється наступним митрополитам їздити для хиротонії в Москву.

Ще одну грамоту Діонісій послав Гедеонові Четвертинському, в якій розгрішав його з обвинувачень за те, що він присягаючи при архієрейській хиротонії константинопольському патріярхові, приймав поставлення на митрополита в Москві. В другій грамоті до московського патріярха Діонісій звільняв його з обвинувачень, що, не мавши жодного на те права, призначив Гедеона митрополитом київським.

Ще дві грамоти написав Діонісій до всіх членів української Церкви, в яких оголошував, що відступає Київську митрополію московському патріярхові, і наказував, щоб вони завжди посилали кожного нового митрополита на поставлення в Москву.

Спочатку, за гетьманування Самойловича, влада митрополита Гедеона була велика. Його неприхильники архієпископ чернігівський Лазар Баранович та Києво-печерський архієпископ Варлаам Ясинський внаслідок грамоти царів мусили визнати зверхність митрополита. Також львівський єпископ Йосиф Шумлянський, як і всі православні ієрархи в Польщі, мусили визнати Гедеона своїм зверхником, через те, що події в Київській митрополії збіглися із складенням протигурецького договору між Польщею та Росією в 1686 р. (т. зв. трактат Гжимутовського або «вічний мир»). Одна із статей цього договору зобов'язувала польський уряд забезпечити всіми правами православних, що жили в межах королівства, а вище православне духовенство — визнати своїм зверхником київського митрополита.

Але невдала для Росії війна з турками погубила гетьмана Самойловича. Його арештовано і вивезено на північ, а гетьманом став Іван Мазепа. Позиції митрополита Гедеона захитались. Його не хотіли визнавати ані Л. Баранович, який підпорядкував Чернігівське архиєпископство безпосередньо московському патріярхові, ані В. Ясинський, ані православні ієрархи в Польщі. Незабаром, в квітні 1690 р., він помер, не здобувши собі ніде пошани.

Підпорядкування Київської митрополії московському патріярхові мало вагомі наслідки не тільки для української православної Церкви, а й для української культури взагалі.

Найбільша загроза зависла над українським друкарством. В Росії за патріяршим законом був тільки один «печатный двор» під безпосереднім завідуванням патріярха. В Україні друкарень було багато. Вони почали творитися в другій половині XVI стол. спочатку на західних землях (Львів 1574, Острог 1580), а пізніше на наддніпрянській Україні (Печерська лавра 1615-16). Друкарні відіграли велику роль у зв'язку з церковною полемікою з католицькою та уніятською церквами. Крім цього, кожна друкарня становила собою якби окрему наукову установу; вона гуртувала наукові сили з найважливіших ділянок: теології, філософії, мови, перекладництва. Мало вагу й те, що друкарні давали значні прибутки. Тому-то розвиток друкарень, свобода друкарства мали неабияке значення для церковних і культурних діячів тодішньої України.

Тим часом ситуація українського друкарства після 1685 р. ставала все гіршою, особливо тому, що патріярх Йоаким був завзятим ворогом української книги. В грамоті з 1686 р. до митр. Гедеона патріярх вимагає, щоб той мав нагляд над друкарнею, «да печатаются церковные книги по чину преданию же и мудрованию Восточной Церкви». В 1689 році з приводу видання без згоди патріярха твору св. Дм. Ростовського «Четїї Минеї», Йоаким повчає Дм. Ростовського, що для видрукування книжки, великої чи малої, спершу треба повідомити його, себто патріярха, пізніше прислати рукопис, а тоді «мы разсмотрим благословение подадим на подобающая, а необъявляя и к нам первее не прислав, отнюдь бы вам не дерзати таковых книг новослагаемых печатати, да не казни церковней, запрещением яко прослушницы, подпадете» (За Огієнком, Історія українського друкарства, Львів, 1925, т. I, стор. 209).

Спочатку в Києві не рахувалися з тими наказами і друкували книги без патріярхової цензури. Цьому сприяв факт, що в 1690 р. помер патріярх Йоаким, а в 1700-1720 рр. головою російської православної церкви був Стефан Яворський. Однак за часів Петра Першого, особливо після Полтавської битви 1709 р., почалося різке обмеження прав української Церкви, а разом і української культури.

Як відомо, Петро I проводив у Росії широкі реформи. Більшість російського духовенства протиставилась тим реформам і тому цар вирішив підпорядкувати собі церкву. Після смерті патріярха Адріяна в 1700 р., невдоволеного царськими реформами, Петро не дозволяв вибрати наступника протягом 20 років. В той час найближчими дорадни-

ками царя були Стефан Яворський та Теофан Прокопович. Останньому цар доручив опрацювати новий статут російської церкви. Прокопович справився з цим завданням і опрацював у 1721 р. проект статуту, що пізніше став славним під назвою «Духовний Регламент». Цар скасував патріархат у Росії, а «Духовний Регламент» віддавав йому в руки всі справи церкви. На місце патріарха, цар покликав державну установу, що звалася «Святейший Всероссийский Правительствующий Синод». Він складався з 11 осіб: голова, 2 заступників і 8 членів; всі вони були вихідцями з України (Див. Nicolas Zernov, *Wschodnie chrześcijaństwo, W-wa, Paх, 1967 st. 127-131*). На чолі Синоду стояв оберпрокурор — людина світська, що мала нагляд над всіма справами церкви і була «оком царевим», оберпрокурор не був членом Синоду. По єпархіях запроваджено відповідні державні установи, що пізніше звалися духовними консисторіями і мали секретаря — «око» оберпрокурора.

Царська реформа православної церкви, що мала загальнодержавний обсяг, не обминула, очевидно, й української Церкви. Найвищою церковною владою в Україні були досі собори: крайовий та єпархіяльні, а всі духовні пости, від паламаря аж до митрополита, були виборні. Тепер це все скасовано. Після смерті митрополита І. Кроковського в 1718 р., не дозволено вибрати його наступника. Діла митрополії аж до 1722 р. вела консисторія. В 1722 р. архипастирем Київської митрополії назначено Варлаама Ванатовича, але як архієпископа, а не митрополита.

Після Ванатовича, від 1731 р. київським архієпископом став Рафаїл Заборовський. Звання митрополита він отримав аж в 1743 р.

Наступ на українську культуру починався, як правило, з обмежень і заборон книгодрукування. Так було під кінець XVII стол., коли обмеження запроваджував московський патріарх, так повторилося в 30-ті роки XVIII стол., за часів Петра Першого і Синоду.

В указі царя з 5. 10. 1720 р. говориться: «Понеже Его Императорскому Величеству известно учинилось, что в Киевской и Черниговской типографиях печатают несогласно с великороссийскими печатми но с мно-гою противностию к Восточной Церкви... (тут йде перелік тих «протівностей» — Л. Б.), того ради Его Императорское Величество указал... внов книг никаких, кроме церковных не печатать. А и оныя церковныя старыя книги для совершенного согласія с великороссийскими, с такими ж церковными справлявать прежде печати с теми великороссийскими печатми, дабы никакой разни и особого наречія во оных не было, а другіе никаких книг, ни прежних ни новых не объявля об оных в Духовной Коллегии, и не взяв от оной позволения, в тех монастырех не печатать, дабы не могло в таких книгах никакой в Церкви Восточной противности и с великороссийскою печатью несогласія произойти» (За І. Огієнком, названа праця, стор. 279-280).

Цей історичний указ був по суті нагробним каменем для українського друкарства, особливо для Печерської друкарні, яка друкувала книжки для Могилянської Академії.

Тут прямий наступ на українське друковане слово, прихований не-вдало і прикритий нескладно фразами про турботу, щоб в тих видан-

нях не було «противностей до східної церкви», з якою — як було вказано раніше — цар зовсім не рахувався.

Після царського указу довгою низкою ідуть різні розпорядження Синоду, що помалу добивали Печерську друкарню. Синод розпочав свою діяльність на початку 1721 р., а вже 22. 2. 1721 р. наказав: «Киево-печерскому и Черниговскому монастырям ставропигиями константинопольского патриарха впредь не писатся, а писатся ставропигиями Святейшаго Всероссийскаго Правительствующаго Синода, от которого и о печатании книг повеления требовать, а без повеления того Духовного Синода никаких книг не печатать». (Там же, стор. 280).

30 серпня того ж року Синод видав новий указ, у якому повторив постанови наведеного царського наказу, додавши деякі подробиці відносно самої техніки проведення тих постанов.

Від 1722 р. починають вже з'являтися цензуровані примірники видань Києво-Печерської друкарні. Так на «Апостоли» з того року вперше читається:

«Сия книга Апостол повелением Святейшаго Правительствующаго Синода Всероссийскаго в конторе типографской против Апостола все-российскаго зводу изследована и по изследованию обретеса во всем с великороссийским сходна. Того ради печати передати и в народ отпущати св. прав. всероссийский Синод благословляет.

Академий и типографий протектор Гавриил архимандрит Троицы Сергиева Монастыря». (Там же, стор. 281).

Перед тими указами, наказами та наказами українське духовенство і друкарні боронилися (в першу чергу не виконуючи їх до кінця), про що свідчать дальші накази, які повторюють в основному зміст перших з 1722 року.

Ось 7. 5. 1775 року Синод наказує київському митрополитові Т. Кременецькому, «чтобы несходственных выходящим из Московской типографии книгам в народ выпускаемо не было... и ни в чем ни малейшей разности не было... Что же касается до издаваемых вновь книг, то оные исправя, не печатая, прежде присылатъ к рассмотрению и апробации в св. Синод непременно». (Там же, стор. 292).

А вже 1. 9. 1775 р. Синод запроваджує новий порядок: «Печатаемые в Киево-Печерской типографии книги для освидетельствования с напечатанными в Московской типографии книгами присылатъ в Московскую типографическую контору прямо от той Лаври, и за тот труд Московской типографии служителям определить от киевской Печерской Лавры из доходов тамошней типографии пристойное награждение». (Там же, стор. 292-293).

Ми довше зупинилися на так важливій для культури кожного народу проблемі, як книгодрукування і видавнича політика. Але на нівеляторські та уніфікаційні заходи можна також вказувати і в інших ділянках церковної культури і духовного життя, як духовне шкільництво, церковні звичаї, церковна вимова тощо. Це широка тема, що тісно поєднується з цілим комплексом політичних, економічних і суспільних проблем.

Ганна ЧЕРІНЬ

СИНЯ ПТИЦЯ

В синім убранні крилатім,
Проти мого розрахунку,
Всупереч координатам,
Зовсім з іншого керунку,

Ти спинилась на хвилину
І задумалась на мить
Про невидиму причину,
Що наважилась спинить...

Синя птице, зрозумій:
Ця причина —
погляд мій.
Усміхнутись? Підійти?
Ну, а що,
як то — не ти?

Може мрія,
мряка може,
Зачарованність весіння?
Мряка так на мрію схожа,
Як на небо піднебіння!

Привіталась на прощання
Рукава крилатим змахом,
І літак,
без чарування,
Став малим небесним птахом.

Відлітають в далі сині
Силуети, сині тіні...
Символ щастя, синя птиця,
По-українському —
синиця?

Хоч рослинність вся зелена,
Та верба — це не вербена;
І велика в тім різниця,
Що ренет, а що — кислиця.
І також, на жаль, синиця, —
Це зовсім не Синя Птиця...

Друже мій,
 не трать надій:
Дійсність часом краща мрій.
Краще в жмені хоч синиця,
Ніж у небі
 Синя Птиця...

ІНШИЙ СВІТ

Сморід, чад аеропорту —
От таке вдихати личить чорту!
Я з собою це не повезу,
Хай собі лишається внизу.

Розкриваю крила лебедині...
Вже нарешті можна і людині
В яносині засягти небес
Полетіти просто, без чудес.

Поруч сопе пасажир.
Вгруз він у власний жир,
Хоче заснути, мабуть,
Поки обід принесуть...
Таж не у цьому суть!

Хай собі моржик хропить,
Я не скажу йому »Цить!«
Ніжно-безмежна блакить
Серце мені веселить.

Що за розкішне довкілля!
Маю я стільки дозвілля
Й щасне, палке божевілля
(Люди його надхненням зовуть).
Можна й, не пивши зілля,
Все,
 все на світі забути!

БУРЯ

Нас захопив несамовитий вітер,
І став зненацька наш літак, як цяцька.
Читала книжку я, але із літер
Зробилась мішанина чудернацька.

По хмарах, як по вибитій дорозі,
Скакає наш літак, немов по бруці.

І так, неначе на жидівським возі,
Моя сусідка охає в тривозі,
І брови зламані в нестерпній муці...

Не завжди оксамитні небеса —
Бувають неботруси в літаку!
І в бурі є своя краса,
Але не всім, звичайно, до смаку.

Так і в житті.

Стривожені й понурі,
Коли душа натовлено болить,
Чекаємо кінця родинній бурі
І повороту в соняшну блакить.

* * *

Хмари із наципаної вати —
Ціле небо ними зрана вбрано...
Їх до рани можна прикладати,
До такої, як у мене рана...

Може би позбутись можна скрути,
Як прикласти марлю ніжнохмарну...
Та ніхто не здатний їх торкнути,
Хоч і намагаються намарно.

Хоч із небом все земне суміжне,
Та не все дісталось нам у дар...
Не для нас цілюще чудо ніжне
Безмікробних білосніжних хмар.

І торкнутись хмарної омани
Теж не пощасливиться мені...
І тому лікують наші рани
Нам залізом лікарі земні.

ПОЖЕЖА

В небі пожежа.
Небезпеки нема, а лячно.
Хмар шовкова одежа
Підпалена необачно.

Ціле небо — вогонь.
Сонця палає обличчя,
І заграва за ним удогонь
Запинає завісу величчя.

Юрій БОРЕЦЬ

УШСТИ НА ЗАХОДІ

(Продовження, 2)

У шпиталі

Наступного дня приїхала друга санітарна комісія, яка вже не шукала гітлерівських плям на вояцтві, а перевіряла стан здоров'я кожного повстанця. Того ж самого дня командира Громенка, Чумака і Павука повезли до американського військового шпиталю в Регенсбурзі.

Мале військове авто-джіп мчало по добрих німецьких дорогах. У ньому два американці жували гуму, свистали й гукали, коли в полі їхнього зору появилася якась молода німка, а трое упістів спокійно сиділи й оглядали баварські краєвиди. У Штравбінгу американці залишили повстанців із джіпом на дорозі, а самі кудись пішли. За якийсь час вернулися і принесли повстанцям по плящині кока-коли. Повстанці почували себе досить ніяково, бо не звикли бувати в місті в білий день, ще й без зброї. Це ж бо їхнє перше мирне перебування в місті за минулі чотири роки. В Україні до міст вони заходили в зовсім інших обставинах, уночі, майже завжди під градом ворожих куль і гранат.

Американці звернулися до нас з коротким запитанням:

— Окей?

— Окей! — відповів так само командир Громенко, і авто рушило далі. Вояки один по одному повикидали свої порожні пляшки в рів, а повстанці й далі ловили гав, витріщаючись на гарні краєвиди, багаті села й містечка, які завжди мали вузькі брамові в'їзди і виїзди. Натомість великі міста були майже цілком знищені. Коло деяких міст ще видно перепалені й поскручені купи заліза, — там колись стояли великі фабрики.

І щойно тепер Чумак почав розуміти, чому то німецький нарід так сліпо й ревно був відданий нерозумному фанатикові Гітлерові. За порівняно короткий час він, немов добрий економіст, розбудував Німеччину у велику потугу. Але потім його політична глупота й сліпий фанатизм, разом із військовим знанням колишнього капрала, ще швидше зруйнували всі німецькі надбання, завдали тяжких утрат багатьом іншим країнам і спричинили загибель мільйонів невинних людей в Європі.

Авто проїхало через величеньке місто Регенсбург і ось зараз в'їжджає у велику браму військового шпиталю.

Після реєстрації з допомогою перекладачки-німкені, що на картці виглядала так: капітан Громенко, сержант Чумак і капрал Павук, адреса — військовий табір Деггендорф, зареєстрованим дали шпитальний одяг і примістили їх по кімнатах. Командира Громенка і Чумака

поклали в кімнаті з двома ліжками, а Павука в іншій палаті, разом з американцями.

По кількох лікарських оглядах і впорскненнях, повстанців більше не турбували, і дні для них потягнулися довгі й сірі.

На обличчі командира Громенка відбивалася велика журба. Він повільно походжав по кімнаті й майже не випускав цигарки з уст.

На третій день у шпиталі Чумакові зробили операцію горішньої щелепи, де вже починала псуватися кістка; при цьому якийсь американський студент-медик без потреби вирвав йому кілька зубів. Потім почали впорскувати йому в сидницю недавно винайдену пеніциліну, що викликало жарти Громенка, а ще більше Павука.

У неділю повстанців одвідали люди з Українського Червоного Хреста, а також з ОУН, і принесли їм найкращі подарунки: українські книжки та українсько-англійський словник.

Командир Громенко майже щодня ходив на лікарські огляди правого плеча, яке неправильно зрослося після тяжкого поранення у боротьбі на Волині, а також другої рани з наступу на Кузьмину, ще тяжчої, бо відібрала йому зовсім здібність до родинного життя. По довгій консультації, лікарі прийшли до висновку, що задуманих операцій не слід робити.

Коли вже Павук поглузував до схочу з Чумака, настала і його черга. Лікарі зробили кілька спроб оглянути найбільш приховану частину його тіла, але — даремно. Такої зневаги з себе Павук не міг дозволити, а тим паче в присутності сестер. Лікар, не мавши іншого виходу, привів Громенка і Чумака, а з ними ще й двох дужих санітарів-негрів та сестру німкеню. Через неї, як перекладачку, лікар попросив командира Громенка, щоб той намовив Павука піддати себе оглядові. А Павук ще більше соромився, бож свідками огляду будуть ще й Чумак та Громенко, і рішуче заявив:

— Ні!

Лікар, якому вже було забагато цієї Павукової сором'язливості, наказав негайно зробити огляд. Два негри міцно тримали Павука, а сестра стягала з нього штани. Павук зарив лице в подушку, а лікар довгенько дивився на те неподобне місце. Після огляду, Павук зірвався, підтягнув штани, і без жодного слова подався до своєї кімнати. Чумакові котилися сльози від сміху, але коли побачив Павукове обличчя — йому стало його жаль. Скільки ж моральності й чесноти в цього шляхетного українського селянського хлопця! Хто зна чи щось подібне можна найти в багатьох інших пацієнтів цього шпиталю.

Майже половина пацієнтів правого крила цієї будови — венерично хворі. А біля шпиталю не раз видно молоду німкеню з великим негром. Їхня поведінка огидна.

Коли б Павуків лікар був хоч трохи чутливий і вислав з палати сестру, чия присутність була причиною Павукового стиду, то обійшлося б було без цієї смішної й понизливої одночасно комедії для вояка

перед очима його командира, який у нього був, без сумніву, найвищим авторитетом.

Вже минала половина грудня, починалася баварська зима і в деякі ранки було видно паморозь на траві. Командир Громенко мовчки переходив з кутка в куток, сотні разів міряв цю маленьку кімнату. Чумак випишував із словника англійські слова, було їх у його зошиті понад триста і понад половину з них він уже знав напам'ять, але з цілком хибною вимовою.

Кілька разів Громенко, Чумак і Павук ходили разом у кіно в театральній залі при шпиталі та дивилися на геройських американських ковбоїв. До головного фільму були й обов'язкові додатки: кадри, що показували велику приязнь Сталіна й Молотова до Трумана та інших західніх політиків.

Найкращим днем для повстанців у цьому величезному чужому шпиталі була неділя, бо тоді їх відвідували хоч і незнайомі, але такі близькі й рідні українці.

Минулої неділі такі відвідини принесли досить добру, а одночасно й дивну вістку.

»Всі повстанці з Деггендорфського табору вже звільнені«, — розказував якийсь молодий, дуже симпатичний одвідувач.

— Коли ж їх звільнено і де приміщено? — нетерпляче допитувався командир Громенко.

— Генерал Клайд визнав їм право політичного притулку і вже наступного дня їх звільнили дуже дивним способом. Забрали всіх повстанців на важкі тягарові авта, підвезли біля міста Ляндсгуту і на чистому полі, без жодних документів, випустили, сказавши: — Ідіть собі, куди хочете!

Була пізня ніч і понад двісті вояків рушили в напрямі світел міста. Там розшукали український табір і частина їх залишилася у ньому, а решту вже наші люди відвезли до табору в Регенсбурзі.

Командир Громенко засипав того відвідувача питаннями, а тоді, немов сам до себе, досить голосно проказав:

— Нерозумні американці, обмотані московською пропагандою, бояться їх такою мірою, що навіть панічно, конспіративно, звільняють повстанців. Як хитро й інакше використала б таку нагоду Москва...

Він на хвилину замовк, а тоді іронічно посміхнувся і закінчив:

— А в нас є такі політики, які вірили колись в німоту, а сьогодні вже вірять в американське визволення нашого народу.

Кілька днів пізніше два американці з польової жандармерії привели Павука до кімнати Громенка і Чумака. Командирові Громенкові сказали:

— Збирайся!

Вони вже мали для Громенка і Павука шпитальне звільнення. Уся та процедура виглядала досить серйозно, американці поспішали, а повстанці між собою радилися. Становище було непевне. Чумак думав:

»Якщо вони так крадькома їх звільняють, то тут немає певности, чи не видадуть вони своїм добрим союзникам командира Громенка, щоб бодай хоч трохи підлатати з ними той союз, що був останньо трохи надшерблений рейдуючими відділами УПА«.

— Візьми-но з моєї шухляди гострий шпитальний ніж, — звернувся він до Павука, — але так, щоб вони не зауважили!

Павук попорпався у шухляді й непомітно встромив собі ножа за пояс.

Друзі відходили. Чумак став на струнко, а командир потиснув йому руку і з усмішкою сказав:

— Чумаче, не бійся. Я маю малу »пукавку« й у випадку клопоту — ми тих героїв вишлемо до св. Петра.

Чумак іще раз помахав рукою крізь вікно друзям на прощання, та вони вже цього не бачили, бо саме проїздили джіпом крізь шпитальну браму.

Дні минали дуже повільно, а Чумак дуже тужив за друзями, з якими пережив кілька веселих і небезпечних літ.

Він уже вдруге перечитував »Холодний Яр« і знову брався за вивчання англійських слів.

Сьогодні латинський Свят-Вечір. Німецька обслуга шпиталю його відчуває, а в американців цього святкового настрою взагалі не видно. Чумак увечорі пішов до театральної залі і просидів два ковбойські фільми, розумів їх дуже мало, але побачив череди худоби, американські красиви, гори і багато трупів індіан.

Коли вернувся до своєї кімнати, думав про майбутню вільну Україну і багату тематику, яку матиме тоді вільна українська кіностудія. Скільки відчайдушних боїв не раз малої групи повстанців проти тисяч ворогів! Сотні кілометрів небезпечних переходів зв'язкових! Життя в підземних шпиталях, нарешті, сотні героїчних рейдуючих груп по цілій східній Європі, в такій тоталітарній московській імперії...

З такими думками Чумак і заснув.

Наступного дня, вже десь в обідню пору, Чумака збудила на диво гарна сестра-негритянка удвох із сестрою-німкенею. Вони казали йому йти по різдвяний обід.

— Гуд! Цenk ю! — відповів Чумак. Устав, умився, підголився, накинув на себе свій синій шпитальний халат і пішов до їдальні на обід.

Дивувався вчора, що так спокійно й непомітно, на англійський лад, проминув Свят-Вечір, а сьогодні побачив, що день Різдва Христового, за їхньою традицією, є днем відпочинку, смачних страв і роздавання подарунків.

Чумак стояв у черзі між американськими вояками й старшинами і не міг надивуватися, який багатий був той різдвяний обід. За столами біля тридцять кухарів, на столах повно різних страв. Усяка риба, різні м'яси, городини, сардини, солодощі, включно з різними оріхами й цигарками. Коли б списати це все у меню, вийшла б книжечка на кільканадцять сторінок.

Накладений йому американський алюмініювий полумисок горою тих трав, Чумак поставив перед собою і — замість їсти — полинув думкою далеко-далеко в свою улюблену Україну. Вона така багата, а тепер така пограбована напівдикими москалями. Там уже третій із черги в її історії під большевицькою Москвою страшний штучний голод. Тисячі людей залишають Україну і мандрують світ-заочі. Багато їх жебрає по Галичині, якої — завдяки відділам УПА — Москва ще не спромоглася так знищити. Чумак не думав про їжу, а тільки гаряче бажав, щоб оці страви якимось чудом перенеслися зараз до підпільних шпиталів у карпатських лісах і нагодували поранених вояків...

Хтось торкнув Чумака пальцем і, показуючи на полумисок, щось казав по-англійському. Біля нього стояв американець, він зрозумів його без перекладача, подякував і почав їсти. Це була половина якогось смачного рака, ще в мушлі, потім узяв із собою малу пачку горіхів і подався до своєї кімнати.

За кілька днів Чумак дістав від командира Громенка досить незрозумілу й сумну записку, в якій прочитав:

»Чумаче! Я опинився в українському таборі в Регенсбурзі і зараз перебуваю серед вояцтва. Трохи розчарований... Вірю, що скоро побачимося й поговоримо.

Щиро здоровлю,

Ваш Громенко.

P.S. Чи можете сидіти на кріслі?»

Читаючи цю записку, Чумак сидів лише на половині крісла. Він усміхнувся, устав, почав ходити по кімнаті й усе перечитував не дуже ясну записку. В той час до кімнати, без стуку, зайшли ті самі американці, що недавно забрали командира Громенка і Павука.

— Каман! — сказав один і став біля дверей, а другий залишив кімнату і кудись вийшов.

Чумак скинув із себе шпитальний халат і піжаму та перебрався у свій понівечений військовий однострій. Спакував у свою партизанську торбу передані йому українські книжки і вже був готовий до від'їзду. Хоч американці поводитися в шпиталі дуже службово й офіційно, проте після записки командира Громенка Чумак залишив усякі пляни дій на випадок видачі його москалям. Все ж його рука мимоволі намадувала в правій кишені штанів чеську пістоль.

Джип мчав шаленим темпом на південь. Повз миготіли телефонні стовпи, пролітали якісь малі оселі. Американці почали співати, а тоді один із них витягнув пласку пляшку і по кількох добрих ковтках передав її другому, а той решту дав Чумакові. Це був німецький »шнапс« із сильним смородом нафти.

По годині, а може й більше їзди, показалися світла якогось міста. Перед містом авто спинилося. Американці казали щось Чумакові, але він їх не розумів. Тоді один дав йому знак рукою вийти з авта. Чумак виплигнув на дорогу, а американці, немов утікаючи від когось, з місця вронули до міста.

Навколо холодна й темна ніч. Вже останні дні грудня 1947 року, але на землі ні снігу, ні паморозі. Чумак сів над ровом, закупив американську цигарку і замислився:

— Який ідіотизм! Залишити людину край поля без жодних документів... Де я? Тепер зима, в Україні вже, мабуть, морози й сніги, а тут лише суха трава... Скільки там тисяч таких, як я, перебуває десь у лісі, на снігу? А скільки по підземних шпиталях, без доставки харчів, без ліків? А родина? О, Боже! Де вона? Чи живуть вони всі? Уже минає три роки відколи польські комуністичні банди вигнали з Лубної біля Динова решту незамордованих кудись на Схід. А де живуть сотні тисяч виселених геройських українців-лемків, яких тиран Сталін хотів переселити колись на Схід? До цього не допустили відділи УПА. А тепер він змобілізував цілу Польщу, щоб їх переселити, але вже не в Україну, а до Східньої Прусії під Польщею.

Чумак навіть не зауважував, що кінчав курити вже третю цигарку. І не знати, чи від курення, чи від тих думок, але йому почало макітри-тися в голові і він, поклавши її на свою військову торбу, заснув.

І ось його мучать сни: він допомагає винести пораненого з бою, а ноги не слухаються. Він з усієї сили тягне пораненого, бо вже близько чути постріли, десь близько ворог. І раптом страшний гуркіт танка... Він прокидається, чоло укрите холодним потом. Дорогою повз нього гуркотом іде до міста важко наладований ваговіз. Чумак підводиться, вішає торбу на ліве плече, обтирає рукавом спітніле чоло, труситься від холоду і швидким кроком рушає у бік світел.

Ритмічний військовий крок по добрій німецькій асфальтовій дорозі швидко наближає його до міста. Ось уже й перші будинки. Настрій у нього покращав, він почав сам із себе глузувати вголос:

— Ну, брате, така твоя доля. Зараз треба зайти до готелю і переночувати. Та ба, нема краватки, відповідного одягу і грошей. Овва! Коли б то!

Ніч пізня, вулиці порожні, а Чумакові і дивно, і смішно. Іде крізь якесь місто, навіть не знає, як воно зветься. Вже минуло чотири роки, відколи він так ішов вулицею Перемишля. Відвідував він, правда, ще й міста Дубецьке, Динів та Бірчу, але там уже треба було разом із друзями пробивати собі шлях зброєю.

Переїшов чималий міст, на невеликому майдані побачив двох німецьких міліціонерів.

— Добрий вечір!

— Добрий вечір! — відповіли.

Чумак перепросив їх і запитав, як зветься місто. Вони презирнулися між собою, а тоді один із них запитав:

— Чи ви український партизан?

— Так, — відповів Чумак.

Німець дуже чемно сказав, що місто зветься Ляндсгут, що тут є український табір, а до нього вже прийшло багато українських партизанів.

Показали йому дорогу. Недалеко звідси. Чумак подякував і за кілька хвилин говорив своєю рідною мовою з поліціантом на брамі українського еміграційного табору.

В українських таборах

— Добри вечір! Чи то, може, вже ранок? — сказав на привітання Чумак.

— Добри вечір! Та вже невдовзі буде й ранок, — поглянувши на годинника, чемно відповів поліціант.

— Я називаюся Чумак, один з упістів. Під ваше місто мене привезли американці. Чи не міг би я приміститися у вашому таборі до завтраго?

— Та щось зробимо. Через наш табір уже перейшло багато упістів, — розповідав симпатичний поліціант. — Ви напевно втомлені і хочете відпочити. Не буду затримувати вас, прошу тут хвилину почекати, а я повідомлю, кого треба.

Додав: »Перепрошую«, і кудись пішов.

Незабаром вернувся з чоловіком середнього віку і сказав:

— Друже! Ви підете відпочивати на квартиру цього пана. — Він ще щось хотів сказати, але втрутився »пан«:

— А ти його не задержуй політикою, а дай чоловікові відпочити...

В кімнаті господаря його дружина і гарненька донька зготували на примусі чай із солодкими сухими тістечками, що дуже смакував Чумакові.

Вони мали тільки одну маленьку кімнатку, а в ній кілька еміграційних валізок, невеличкий столик, на ньому кухонне начиння і примус, три стільці, одне вузьке залізне ліжко, а коло нього ще одне польове ліжко, на шістьох патиках. Дівчина застелила для Чумака своє польове ліжко, а сама накинула на себе якийсь зелений плащ і кудись вийшла з кімнати. Щойно в ліжку Чумак подумав, що ця інтелігентна дівчина мусіла йти досипляти решту ночі десь у подруги.

Уранці зв'язковий купив на станції два квитки до Регенсбургу, а гостинний господар провів їх до станції. Вже в поїзді Чумак пригадав собі, і дуже жалкував, що не записав прізвища того господаря, тож не зможе вислати йому листа з подякою за щире прийняття.

У вагоні люди придивлялися до вояка якоїсь невідомої армії. На ньому був зелений вовняний, дуже зношений однострій, щоправда, дбайливо позашиваний і вичищений. Але будь-який необережний рух міг довести до катастрофи, коли б, раптом, блиснули гола спина чи коліна. Подібно було й з чобітьми, що блищали від американської пасти, але маленькі латки на них не дуже пасували до цього блиску. В найкращому стані були ще шапка-мазепинка, військовий пояс із тризубом і портупєя через плече.

Чумак дивився у вікно поїзду, спостерігаючи краєвиди і особливо вільний рух німців на кожній станції. Вони ще так недавно панували над більшістю підбитої Європи, а тепер усе втратили і опинилися на

невиданих в історії руїнах своєї країни. Тепер запопадливо бралися до відбудови її, і хоч перебували під військовою окупацією, проте мали більшу свободу, ніж за недавньої диктаторської сваволі та гніту.

Чумак звернувся до зв'язкового з проханням розповісти йому, як він пережив війну і попав на еміграцію, чи чув він про нашу боротьбу в Краю. Зв'язковий був колись учасником Української Дивізії і перебував у Сербії. Почав розповідати про свої воєнні пригоди, але потяг уже прибув до Регенсбургу і він мусів припинити свою розповідь.

У таборі Чумак зголосив свій прихід службовому Беркутові, а той привів його до невеличкої залі, в якій було досить густо розміщених на польових ліжках біля чотирьох десятків повстанців.

Два дні Чумак ходив із друзями по місті та по великому таборі. Третього дня упісти одержали цивільний одяг, зібраний мережею ОУН та активними прихильниками Визвольного Руху поміж досить бідними українськими емігрантами по таборах.

Чумак дістав чорні полатані штани, сірий красий (із прожилками) піджак, досить добре пальто, брунатну з білими смужками краватку, і — як казав Петя — був готовий до виступів на цирковій арені.

Багатолітня, набута в Краю свідомо дисципліна вояцтва УПА зберігалася добре і тут, на Заході, аж до зміни одностроїв. Під час зустрічі з командирами вояки зривалися з місця на струнко, »били« рукою до дашка. А тепер, у цивільному одязі, вони почували себе ні в сих, ні в тих, і не знали, як поводитися. Павук радив: дати їм усім по торбі і вислати все те »жебрацтво« до Кальварії на відпуст.

Ситуація упістів не була приємна. Утікачі жили на мізерній ласці міжнародної організації ІРО, а повстанці опинилися без документів на ласці утікачів. Загальна таборова кухня мусіла дещо відбирати від утікачів (емігрантів), щоб нагодувати і упістів, для яких не було жодних приділів.

Почет плянував розіслати повстанців малими групами по різних таборах утікачів, а бажанням Чумака було бути приділеним до групи, яка мала від'їхати до українського табору в Міттенвальді, і він про це сказав командирові Громенкові.

— О ні, брате! Ви йдете з групою до табору в Байройті і там за неї будете відповідати.

Чумак пробував відмовлятися, відваги надав йому цивільний одяг, бо напевне цього не зробив би в уніформі.

— Чумаче! — дещо підвищеним тоном сказав командир. — Я думаю, що ми вояки, і це наказ.

— Так є, друже командире! — відповів Чумак і підкинув рукою до голови без шапки.

Командир усміхнувся, потиснув йому руку і сказав:

— Йдете завтра, візьмете із собою п'ятнадцять упістів. Старайтеся якимось влаштувати всіх. Мені звітайте щотижня. Раджу не втручатися в еміграційну колотнечу, бо це порожній мішок вітру.

На чолі групи в Байроїті

На другий день Чумак зголосив свій відхід. Зв'язковий роздав залізнички квитки і шістнадцять повстанців рушили пішки до станції, а далі поїздом до незнаного табору в Байроїті.

У вагоні вояки жартували, не звертавши уваги на німців, що із зацікавленням споглядали на них.

Павук нагинав великі криси якогось капелюха, а свої полатані штани закрив старим пальтом. І нарікав:

— Погляньте, яка там, біля вікна, гарна німка сидить. І коли б не ці подерті «пантальони» і ця «шляпа», я зараз нав'язав би з нею роман...

Вояки сміялися, а з ними й Чумак, хоч його мучили різні думки. Він пригадав собі, як півтора року тому командир Громенко був вислав його з двома роями під словацький кордон, на гору Хрещату, будувати підземний шпиталь. Там він на протязі трьох місяців покуштував самотійного командування, до якого належало: забезпечити вояків харчами, ліками, амуніцією, вбранням, узуттям, командувати в боях і будувати шпиталь.

Але навіть тоді він не переживав так, як оце тепер. Тоді була зброя в руках, у відділі добра дисципліна, а в кожній хаті населення вітало і щиро гостило своїх повстанців, чим тільки могло. А ось тепер він їде з групою кудись до невідомого йому табору і має за них відповідати, але не знає, що там робити і як забезпечити вояків і себе.

Із його колишнього рою з ним тільки кількох вояків, а решта — з різних теренів, тож Чумак досить журився призначеним йому завданням.

Поїзд спинився на станції Байроїт і група Чумакових військових цивілів пішла містом у напрямі українського табору, розміщеного у великих військових кошарах.

Величезна, давно не мальована, залізна брама табору навстіж розчинена. Біля неї великий військовий кошаровий бльок, а до нього прибудована маленька вартівня, над входом до якої висить напис двома мовами: «Таборова поліція».

Вояки саме проходили крізь таборову браму, коли їм назустріч вийшов із поліційної станиці досить грубий будовою тіла й поведінкою, кілька днів неголений поліціант, із якоюсь палицею в руці, і владно запитав:

— Ви хто такі й чого хочете?

Повстанці з посмішками презирилися, а зв'язковий сказав:

— Це наші партизани, я хочу сконтактувати їх із паном Миськовим.

— Чекайте, чекайте! — вигукнув всевладний поліцай і почав давати накази: — Ви, — звернувся до зв'язкового, — ідіть до пана Миськова. Другого поліцай вислав по коменданта поліції, а тоді звернувся до повстанців:

— А я за цей час зроблю трус.

Упісти презиринулися знову і звернули свої погляди на Чумака, що трохи глузливо, а трохи із жалем дивився на цього духово нищого

поліцая. Жалував, що це не в Краю, де населення так щиро вітало повстанців, не раз наражувало себе і на небезпеку. Він підступив до поліцая і сказав:

— Знаєте що, пане? Я не радив би вам робити трус. Ми маємо багато зброї і різні бомби, може якась розірватися, тоді пропадете ні за цапову душу...

— Ну добре, зачекаємо на пана коменданта, — сказав, почервонівши, поліцай.

Повстанці стояли мовчки, декотрі нервово курили цигарки, а в кожного на обличчі було видно жаль.

— Щось мені видається, що наш пропагандивний рейд не виходить надто успішно, — сказав котрийсь з упістів.

— Не будь дурний! — відповів Павук, — вони просто трохи спізнилися з оркестрою, яка зараз вийде нас вітати.

Розвеселені Павуковим жартом, повстанці засміялися і не зауважили, що біля них уже стояло двох незнайомих і зв'язкових.

— Це друг Миськів, а це пан майор Олійник, комендант поліції, — відрекомендував зв'язковий.

Із вислову зв'язкового можна було догадатися, що друг — це член ОУН, а той високий пан — не член.

Чумак не придивлявся до друга, бо за нього був чомусь певний, натомість спостерігав пана майора. Це ж комендант поліції табору, до якого Чумак призначений із своєю групою без жодних паспортів чи особистих посвідок, а до того ж — він »не наш«, як його повідомлено ще в Регенсбурзі, не дуже й прихильно ставиться до людей із Визвольного Руху.

Але на диво комендант поліції виявився дуже інтелігентним і виро-зумілим чоловіком. Він розпитував про боротьбу в Краю, про здоров'я повстанців, а згодом звернувся до друга Миськова із запитом:

— Як із приміщенням і прохарчуванням повстанців?

Це означало, що весь тягар прохарчування повстанців спадає на плечі людей з ОУН.

— Пане майоре, — відповів друг Миськів, — кімнати для них готові, а решта — »чим хата багата«.

Повстанці, один за одним, потиснули комендантові руку, а тоді пішли за другом Миськовим на призначені квартири.

По одному, а то й по двоє повстанців розподілено по маленьких кімнатах, де вже жили »свої«, що дуже радо їх прийняли, нагодували хто чим міг. Але вже на другий день виникла складність із харчуванням повстанців, бо всі таборяни діставали їжу із спільної кухні, а для упістів жодних приділів не було. Проте добрі й щирі кухарі нелегально видавали їм смачну на той час юшку.

На третій день припав Свят-Вечір і друг Миськів, разом з іншими друзями й подругами, приготував для повстанців святочну вечерю, дуже щедру, хоч і бідну. Борщ, вареники і якісь солодкі американські коржики заступили традиційні дванадцять страв. Крім повстанців, на

вечері були ще й дві гарні дівчини, друг Миськів і немолодий уже професор Дудко, з Полтавщини родом. Всі бажали одні одним веселитися свят, колядували, а потім співали повстанських пісень, але чомусь сумних. Навіть і пляшка, що також з'явилася на столі, не викликала поживалення.

Кілька хвилин по дванадцятій всі розійшлися по своїх квартирах. Тільки пригноблений і задуманий Чумак іще довго ходив по величезній таборній площі. А думати було про що:

— Там, в Україні, ще тисячі повстанців по селах, у бункерах і лісах. Вони десь біля ватри святкують Свят-Вечір і діляться хіба самою картоплею. Але настрої у них веселі, їхні коляди й пісні бадьорі. Там сніг, мороз і тисячі святково прикрашених природою ялинок. Там — мета життя, воно наповнене ідеєю, гордістю й завзяттям. Населення також віддалося цій нерівній боротьбі, воно повністю підтримує повстанський рух. Без його допомоги боротьба УПА і ОУН була б зовсім неможлива...

І згадуються Чумакові святкування раніших років. Торік, саме на Свят-Вечір, відбувся на Порубах бій, а пізно ввечері була й свята вечерея в селі Рибному. Два роки тому святу вечерю ми споживали ще по полудні в селі Ясенів, а вночі відбувся кількогодинний бій у Бірчі... Після бою довелося пролежати кілька тижнів у підземному шпиталі... А ще раніше він на Свят-Вечір завжди був із батьками, на селі, куди приїздив із міста...

Сьогодні цілий день сів дрібний дощик і замислений Чумак навіть не чувся, як у його діряві чоботи просякла вода, і він почав тремтисися від холоду. Тоді пішов на свою квартиру, до панства Мудрих. Тихенько роздягнувся, сів на ліжко і хотів уже лягати спати, але думки далі не давали спокою:

— До якої ж лихої години здався цей пропагандивний рейд, із якого пропаганди, як кіт наплакав! Американці, перелякані московською інтервенцією, приховували повстанців навіть від кореспондентів. Українські табори поділені на якихось «своїх» і «не своїх», а люди на еміграції бояться большевиків іще більше, ніж населення в Краю.

Як зовсім інакше він уявляв собі наслідки цього пропагандивного рейду!

Про українських повстанців, або бандерівців, як їх популярно називають в Україні, гуло по цілій Східній Європі. Майже в кожній її частині десь переходила менша чи більша рейдова група УПА, і там уже ворог говорив про тисячі бандерівців. Отож, нарешті, по кількох століттях перебування в неволі та страшного лихоліття, наш народ знову підноситься, відроджується українське лицарство. Зерно національної гідності, посіяне Шевченком, Міхновським, Петлюрою, Коновальцем, Бандерою, Чупринкою і Стецьком та іншими, росте, дає плід, множиться. Український нарід не тільки бореться за свою самостійність, а також мобілізує поневолені Москвою народи до боротьби.

Під час рейду він думав:

— Ще кілька тижнів і напевне декотрим нашим відділам пощастить пробитися у вільний світ, а тоді наші емігранти, і ми, спільно з ними, продемонструємо перед цілим західним світом велику всенародну й успішну визвольну боротьбу в Україні, без жодної моральної чи матеріальної допомоги із-зовні. Скажемо, що Захід обрав хибну й облудну політику, бо допомагає Москві, а не поневоленим народам. З корогами, священством і тисячами українців вийдемо на вулиці міст. Нашими плякатами й летючками скажемо цьому засліпленому комунізмом і масонерією Заходові, що сьогодні уже прийшов час для волі народам і людині, а не для деспотичної імперії під кривавим тираном Сталіном.

Але це були тільки недавні ще мрії. А якою виявилася емігрантська дійсність?

Надворі світало, починався день Різдва Христового 1948 року. Змучений своїми думками Чумак заснув, а вони ще раз навідали його уві сні.

Гарна і добра співачка, пані Мудра, довго трясла за плече Чумака, поки розбудила його, щоб збирався до церкви на різдвяну Службу Божу.

У церкві, і біля неї, був великий натовп людей, а серед них і шістнадцять повстанців. Вони без колишніх своїх уніформ, у старих цивільних недоносках, дуже незручно почували себе.

Після Служби Божої до повстанців підходило багато людей, розпитували їх про новини в Краю.

*

Минали тижні. Повстанці двічі на день ходили до кухні по »нелегальну« зупу, а в таборі буяла стихія політиканства і майже кожного дня творилися нові або відроджувалися старі політичні партії.

Більшість населення табору була ідейна і солідаризувалася з Краєм та його боротьбою. Але була й менша, дуже активна група, яка ставилася негативно до УПА і ОУН та засуджувала їхню боротьбу з окупантами України. Крім цього, було чимало виразно підозрілих типів і хитрих москалів, які подавали себе за українців.

Повстанці трималися добре. Все ж Чумак побоювався, що незабаром бездіяльність і політиканство можуть підірвати дисципліну серед них, тому він попросив друга Миськова, щоб дістав одну велику кімнату, в якій усі упісти жили б разом. Це дасть Чумакові змогу мати кращий нагляд і підтримувати серед упістів свідому дисципліну. Така необхідність була зумовлена і тим, що упісти далі були частиною Української Повстанської Армії, себто частиною тих, що так героїчно боролися й гинули, та тих, які ще й тепер боряться або поранені лежать по підземних бункерах у лісах України.

До занепаду дисципліни й до деморалізації могло легко дійти, на що складалося багато причин, а саме: бездіяльність, брак харчів і одягу, а передусім оті політиканські провокації.

Значна частина упістів не мала вишколу і підготовки ОУН, бо до неї не належала. Вони були тільки свідомі українці. Бачивши кривду,

вчинену ворогами українському народові, хапали до рук зброю і масово вступали до УПА. Боролися, як герої, за Українську державу.

Їхній вишкіл — лише військовий, багато з них мали великі бойові заслуги, виявляли велику відвагу. І саме цієї відваги побоювався тепер Чумак. Вони ж бо могли легко роз'юшити носа якомусь політиканові, противникові УПА.

На щастя, досі таких випадків ще не було. Все ж Чумак сушив собі голову, як створити такі обставини, за яких не було б таких побоювань. Найкраще дати їм якесь завдання, розгорнути якусь діяльність, — думав він, і вже почав складати собі певні плани.

За кілька днів був zorganizований шоферський курс із добрим інструктором, інженером Польовим із Полтавщини, що чудово викладав повстанцям свої теоретичні і практичні знання. Вони вже кілька разів розбирали й знову складали старого «Мерседеса», а згодом і їздили, але тільки по таборовій площі, бо стан і вік машини не дозволяли зареєструвати її і вживати на дорогах.

Оці нові шофери тепер не раз жалували, що не вміли їздити автами в Краю, тому й мусіли нищити всі здобуті від ворога автомашини.

Курс кінчився і треба було думати про якесь інше зайняття. Тоді негайно розпочато курс англійської мови, що тривав кілька місяців. Колишні, із словника вивчені англійські слова доводилося наново перевивчати, а найбільше терпів бідний язик. І не раз через хибну вимову виходило щось таке, що повстанці реготалися до сліз.

Упісти жилися з таборовим життям, мали популярність між таборовиками і... молодими дівчатами. Найбільше незадоволення вони відчували через свій мізерний одяг, бо не раз треба було сидіти в кімнаті, а в той же час у недалекій таборовій залі відбувалися забави. На забави упісти мусіли йти по черзі, вони домовлялися між собою і позичали в одного штани, у другого взуття, ще в іншого блюзку. Така «комбінація» давала можливість тільки трьом упістам, з-поміж піснадцятьох, у пристійному вигляді йти на забаву. Потім, на наступну забаву, йшли вже троє інших.

Документів далі не було. У своїх листах командир Громенко потішав, що вони будуть за кілька місяців, покищо, є великі труднощі, бо їх треба кілька соток.

Брак документів ускладнював харчування упістів, дуже часто такі труднощі їм чинили різні люди з таборових управ.

Час від часу упістам допомагав професор Чужак. Він дуже прихильно ставився до повстанців, мав змогу їм допомагати, бо був завідувачем таборових магазинів. Деколи приносили кусень сала чи м'яса «таборові паскарі», що їздили по німецьких селах і обмінювали різні речі на харчі.

Одного дня поліціянти перешукали цілий табір, шукаючи якогось німецького бика. Слід того бика довів їх майже до бічної таборової брами, а далі зник. Одному повстанцеві розповідали «паскарі», що бика

перед брамою взули у великі черевики, отже далі він уже не йшов босий.

Наступного дня хтось приніс до таборової кухні кільканадцять кілограмів м'яса і сказав, що це приділ для упістів. Можливо, м'ясо було навіть із того »взутого« бика. Повстанці жалували, що не могли подякувати цій щирій і жертовній людині, яка воліла лишитися анонімною.

Якось по обіді Чумака викликав до свого бюро комендант табору. Вже в перші дні, коли Чумак зголосив комендантові табору свій прихід із друзями, він виявив велике незадоволення. Тепер виклик Чумака до коменданта не ворожив нічого доброго.

— Пане Чумак! Чи довго ще будете зі своїми хлопцями в моєму таборі? — запитав, навіть не привітавшись.

Комендант сидів у великому вигідному фотелі. На Чумакове привітання не відповів. Він не був людиною якихось інших переконань, ані прихильником якоїсь іншої політичної партії. Це був раб і вірний слуга своїх панів, яких смертельно боявся.

За свого вже досить довгого життя він мав тих панів над собою чимало. Спершу служив вірно австрійському Франц-Йосифові, згодом Пілсудському і його наступникам у Варшаві, потім німцям, а тепер — американцям. Ризикувати своїм добробутом за якихось там українців він не збирався.

— Чому питаєте, пане коменданте? — відповів запитанням Чумак.

— Ну, знаєте, це ж табір, мене контролюють згори, а ви без документів нелегально перебуваєте в моєму таборі.

Багато друзів із дивізії »Галичина« розповідали Чумакові про те, скільки то клопоту вони мали з таборовими управами, коли хотіли дістатися до таборів. Як часто в тих управах чинили їм перешкоди саме ті, які колись ту Дивізію організували, а тепер, у таборі, заради власної шкури зовсім від усього відпекувались.

Упісти були в багато кращій ситуації, тому Чумак, сівши напроти коменданта, іронічно підсміхався. Йому хотілося сказати: »А чи знаєте ви, пане коменданте, що не один упіст віддав своє життя, рятуючи друга в бою?«, але стримався, бо подумав, що такий тип цього не зрозуміє, натомість запитав:

— А що ви думаєте?

— Ви мусите мати офіційний приділ вищої інстанції ІРО до мого табору, або якнайшвидше з нього вибратися.

— А чи не допомогли б ви нам одержати документи? — запитав Чумак.

— Ну, що ви? Ви ж знаєте, це нелегальна справа, а за такі речі чекає кримінал...

Чумак підвівся з крісла, запалив цигарку і пройшовся по директоровому кабінеті. Він думав: »Чи ж знає цей бідний чоловік, який він справді бідний? Чи не спадало йому будь-коли на думку, що наш щедрий і жертвний нарід перебуває в неволі власне завдяки таким рабам, як він? Хто змалює колись у повістях і романах ганебну діяль-

ність подібних до нього типів за часів змагань Хмельницького, Мазепи, Петлюри та боротьби УПА й ОУН?»

Чумак спинився і спокійно звернувся до коменданта:

— Пане коменданте, прийміть до відома, що коли ми живемо тут нелегально, то ви за нас не відповідаєте. Ми не «ваші», а ви не «наш» комендант. Нас звільнили американці, можете звертатися до нас через них. З табору не можемо виїхати, бо не маємо документів, а щоб ви були певні за свою посаду — пишіть рапорт до своїх зверхників. Але тільки правду.

І Чумак вийшов із кабінету таборового коменданта.

Наступного дня до табору приїхала американська військова поліція, забрали Чумака і повезла на станицю СіАйСі у центрі міста.

На станиці Чумака викликали до канцелярії якогось старшини, в ранзі капітана. Він гукнув на перекладача і на порозі з'явився українець з табору, якого Чумак знав лише з вигляду і чув, що його кличуть Андрієм.

Старшина сидів на кріслі, ноги мав сперті на столі, читав якийсь журнал. За хвилину він запитав через перекладача:

— Яке непорозуміння виникло між вами і комендантом табору?

Перекладач почав перекладати, але Чумак його спинив, бо несподівано для себе самого зрозумів ціле запитання і почав відповідати:

— Комендант хоче, щоб ми вибралися з табору, бо не маємо документів і офіційного призначення. Будь ласка, скажіть, що робити? Без документів нас ніде не приймуть, а паспортів не можемо одержати.

— Чи не могли б ви дістати їх у таборовій управі? — запитав капітан.

— Ні, — відповів Чумак.

Американець, видно, добре знав нашу справу, бо припинив розмову про непорозуміння з комендантом табору і почав розпитувати про боротьбу в Україні.

— Як часто ідуть ваші зв'язкові з Німеччини в Україну? — запитав.

— Не знаю, — відповів Чумак, — бо такі справи дуже засекречені.

Американець почастував Чумака й перекладача цигарками і знову запитав:

— А чи не могли б ви з нами співпрацювати?

Чумак на хвилину зупинився, думаючи, що відповісти. Нарешті, сказав:

— Тільки під умовою, що одержу дозвіл від свого проводу.

Капітан обминув Чумакову відповідь і вернувся до документів:

— Покищо, документів не можемо вам видати. Старайтеся дістати їх якось від ПРО.

Він вийняв із шухляди дві пачки цигарок, подав їх Чумакові й сказав:

— Гуд бай!

Чумак вертався до табору пішки, придивлявся по дорозі до руху в місті. У виставових вікнах (вітринах), на диво, було вже дуже багато різних товарів. Він пригадав собі колишню торгівлю і в нього зродилося

бажання знову працювати в тій ділянці. Що більше думав про це, то дужче розпалювалася його уява. »Ось якби так мати свою крамницю, не було б проблем з прохарчуванням повстанців«, — подумав і одночасно уголос розсміявся. — Адже в кишені нема ані пфеніга, а він мріє про крамницю! І Чумак зосередив свої думки на майбутньому: »Мені вже двадцять шість років. Знання у мене тільки військове і торговельне, але із жодного з них тут хліба не їстимеш. А що ж далі?«

З такими думками Чумак пройшов крізь таборову браму. Тут його зупинив комендант поліції, майор Олійник:

— Чого зажурилися, Чумаче?

— Поважання, пане майоре! Знаєте вже про мою зустріч із комендантом табору?

— Так. Але не журіться, така наша вояцька доля. Я щось подібне переживав у 1921 році...

Та тут хтось покликав майора до телефону і розповідь його обірвалася. Чумак пішов на свою квартиру.

В кімнаті застав великий рух. Павук ходив по кімнаті з картоновою коробкою і розділяв між друзями якісь ласощі.

— Що сталося? Звідки дістав? — здивувався Чумак.

— Тітка з Америки прислала пакунок! — із задоволенням відповів Павук і пхнув Чумакові в руки велику плитку чоколяди.

Повстанці також веселі, жартують і їдять солодкі американські сухарики.

Увечорі друзі грали в шахи, а Павук лежав горілиць на ліжку і сам до себе говорив:

— Який то хлоп дурний! Замість продати чоколаду і купити собі гарні »портки«, то »керпакета« пішла за один день, ще й живіт болить...

Усі вибухнули реготом.

Ще кілька монотонних днів нудного таборового життя. Та ось Чумак несподівано дістав листа з Америки, який незабаром змінив життя повстанців у таборі.

Чумаків земляк Васильовський написав до свого багатого дядька в Америці про те, що до табору прийшов упіст із Лубної, Чумак. Дядько Васильовського був українським патріотом, жив в Америці понад тридцять років і перед війною переслав досить щедру суму грошей на побудову читальні в його селі. Допомігав грошми і своїй родині. Довідавшись, що з його рідного села прийшов повстанець, він вислав Чумакові патріотичного листа, а в ньому й п'ять доларів. У заміну просив прислати йому якийсь сувенір з УПА.

Чумак дуже зрадів листом і долярами, а незнайомому дядькові Васильовському вислав свій військовий пояс і пряжку, на якій був гарно вирізьблений тризуб.

П'ять доларів! Це ж перший поважний »капітал« у Чумакових руках від кількох років. Що з ними робити, він не знав. Поклав у кишеню і пішов на другий поверх, до таборового клубу, що його популярно називали »картярнею«.

У клубі було багато людей. Одні грали у карти, інші в шахи. Кімната повна тютюнового диму.

— Сідайте, пане Чумак, сказала пані доктор Бачинська. Вона була самотньою жінкою в клубі й досить завзято грала в карти.

— Чи хочете, щоб я кібіцував*? — запитав Чумак.

— Ні, сідайте, заграємо.

— Не маю грошей. Ні, маю аж п'ять доларів, але за жодні скарби вони в карти не підуть, — жартував Чумак.

Партнери пані д-р Бачинської кудись поспішали і Чумак залишився з нею сам. Д-р Бачинська була головним таборовим лікарем, а чоловік її, інженер Бачинський, був відповідальним адміністратором кількох-надцятьох тягарових авт ІРО, також цього табору.

Дуже товариська пані доктор любила грати в карти, тому часто її, самотню жінку, можна було застати тут, у товаристві самих чоловіків.

— Кажете, що маєте п'ять доларів? Хто вам їх капнув?

Чумак розповів, хто йому прислав.

— Ну, що ж думаєте з ними робити? — питала жартома д-р Бачинська.

— Думаю відкривати фабрику або крамницю, — таким самим жартівливим тоном відповів Чумак.

— А ви щось на тому розумієтеся? — спитала вже поважно.

— Це мій другий фах.

— Ага! Це добре, робіть щось. А коли б вам була потрібна поміч, то я вам дещо допоможу, — знову поважно сказала пані доктор, а Чумак подякував їй, взявши все за жарт. Люди з клубу почали розходитися, Чумак пішов сходами вниз до своєї кімнати, де застав повстанця Гудиму. Він покривав політурою різьблену рамку, яку сам вирізьбив у таборовій різьбарні.

— О, гарна річ! Сам робив?

— Так, — відповів Гудим.

— А скільки вас на такому курсі?

— Біля дридцятьох.

— І що будеш з ними робити?

— Кілька продам, інші подарую знайомим. Знаєш, декотрі таборовики їх купують і висилають до Америки.

— Сумніваюся, чи твоя продукція вже готова до Америки.

— Чому ні? Дивись, яка гарна?

— Подивлюсь завтра! Надобраніч! — пробурмотів уже сонний Чумак.

(Далі буде)

*) Кібіц (з німецького) — це той, хто сам не бере участі в грі, а тільки спостерігає і любить коментувати гру.

Олекса ВОРОПАЙ

АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового поселенця) (39)

1-го січня 1963 року. Сьогодні вівторок, Новий рік, але день робочий. Ми з дружиною працювали, як звичайно, в «нашій» Бібліотеці. Я мав багато роботи: класифікував книжки, «рився» у бібліографіях, за-мовляв нову літературу тощо.

Увечорі вдома застали кілька карток — новорічних привітань від друзів і знайомих. Бажають нам щастя і здоров'я на новому місці. Велике спасибі вам, друзі!

7-го січня. Понеділок. Коли вернулись із праці додому, нас чекав лист від Софії Парфанович — це велика для нас приємність. Вже давно не мали від неї жодної вістки і ось, нарешті, лист. Читаю:

«... Дуже дякую за святочні побажання. Мої спізнилися, але не тому, що я забула про Вас, а тому, що тепер маю постійно заклопотану голову...»

Далі: «Щодо мене, то моя доля була б незавидна, якби не мала стремління до творчої праці. Відколи я в Америці, постійно хворію і то на поважні хвороби. Мала операції під загрозою втратити життя, потім знову підіймалася і оживала, як той фенікс із попелу, на те, щоб згодом знову впасти, лежати і боротися проти лиха. Як ось тепер... Від кількох літ мала нарості в лівому легені. Поки сиділи тихо, то лікарі не радили їх чіпати. Але ось перед півтора року почали рости і треба було оперувати. Так, отже, півроку тому я пройшла дуже тяжку операцію, мені усунули пів лівого легеня. Не писатиму про те, не буду описувати пекла страждань, які я пройшла. Вони може оплатились би, якби не було болю в оперованій половині грудей. Так, отже, я покинула «пустиню» в Ляпір і фахову працю, перенеслася до Дітройту та вирішила рештки свого життя присвятити літературній праці. Кінець бо вже не так і далеко, і треба залишити в порядку хоч те, що написане. Все ж робота йде дуже пияво. Довго сидіти з піднесеними руками не можу через біль. Творити теж тяжко, коли людина має біль внутрі. Все ж стараюся, як можу...»

Так, отже, закінчила дві книжки: оту, що була нагороджена на конкурсі, про історію пса, з якої уривки читалися в Лондоні. Здала її до друку в «Свободі». Другу — про «остарбайтерок», яку Ви, мабуть, читали ще в Авґсбурзі. По роках я «вичистила» її, скільки можливо... додала четверту частину, про Авґсбург, з усім, що було в таборі (по-скільки я знала, бож жила в місті), закінчила смертю мого чоловіка та еміграцією «діпістів». Так постала повість, хоч і з першої особи, обсяг

її — 400 сторінок. Друкується в Денисюка, але моїм накладом. Видавці бояться вкладати гроші в книжки, бо люди їх не купують. Можете собі уявити, скільки то коштує. Видрукувати півтори тисячі такої книжки вже досі коштувало понад три тисячі доларів, а ще ж оправа, розсилка та інші витрати. Такі-то справи з книжками. А тепер візьмуся за викінчення повісті із львівського Медінституту, не знаю, чи я розказувала Вам про неї? Є ще три речі, які, якщо не видати, то конче викінчити, бо як мене не стане, — підуть у безвість, а в кращому випадку — до музею, де припадуть пилом і ніхто їх ніколи не знайде. Отже, старатимусь зробити скільки можливо, хоч »зажирає мене біль«, як я кажу. Так ото сиджу самотою в пустій хаті та борюся за те, щоб з необхідності писати що дасться. Ясна річ, що чергові подорожі вже відпадають, хоч була запланувала ще раз поїхати до Європи...»

Отакій лист... Сумний лист від Софії Миколаївни, нашого кращого приятеля. Шкода мені, що нічим не можу їй допомогти.

9-го січня. Середя. Сьогодні ввечорі, після роботи, написав до Софії Парфанович — це відповідь на її лист. Почав ось так: »Шкода нам з дружиною, дуже шкода, що на Вас, Софіє Миколаївно, нападають хвороби в тій Америці. Якось аж важко повірити, що така здорова, енергійна жінка, якою Ви були в Німеччині, стільки терпить від хвороб на новому місці поселення. Та будемо надіятись, що вже годі з тими хворобами...«

Далі: »Те, що Ви взялися за літературну працю, а лишили працю для заробітку, — може й ліпше, бож треба накінець віддатися і творчій праці. Доки ж працювати тільки для хліба щоденного?! Пишіть, творіть, але не конче витрачайте гроші на видання своїх книжок, бож можна попасти в матеріальну скруту. Краще закінчити твір, передрукувати його на машинці в трьох примірниках, гарно переплести і поставити в себе на полиці один екземпляр, а два інші відіслати десь до музею чи до видавця...«

Про наше життя-буття коротко написав так: »У нас тут, в Йоркшірі, на хуторі тепер лежить сніг, все навколо біліє. Моя дружина годує хлібом і зерном горобців, шпаків, синичок і всіх, хто прилітає до нашої садиби. У вихідні дні слідкуємо за пташками втрьох: наш котик, дружина і я. Але котик уже не той, що Ви його бачили в Лондоні. Той »Мурлика« приїхав з нами з Лондону на хутір, побув кілька місяців і втік. Ми вже думали, що десь загинув. Коли ж ні, через півроку прийшов одного вечора до нас у гостину. Ми його пестили, частували, зустріли, як свого. А він переночував у нашій хаті й рано знову десь пішов — більше не вернувся. Одна сусідка сказала нам, що він пристав до якогось фермера. Минулого літа я збирав тут лікарські рослини, збирав гербарій і, взагалі, займався ботанікою. Тепер вже ботанікою не займаюся, а працюю над 2-им томом »Звичаїв нашого народу« — »переключився«, як бачите, на етнографію. У нас холодно: сніги, морози, завірюхи... Зима тут значно суворіша, ніж була в Лондоні...«

Отак написав, щоб хоч трохи розважити Софію Миколаївну.

26-го січня. Субота. Одержав листа з Інституту біологів. Секретар Інституту пише: «... Маю приємність повідомити Вас, що на засіданні Ради, яке відбулося 17-го січня 1963 року, Вас вибрали дійсним членом Інституту біологів».

Бути дійсним членом Інституту біологів Великої Британії — це не тільки приємно, а й корисно.

16-го лютого. Субота. Ми в Лондоні, дружина і я. Із Ветербі виїхали сьогодні о годині 6-й рано, а о год. 11-й вже були в Лондоні, в Централі СУБ-у, де відбувалися перші загальні збори Кураторії Бібліотеки ім. Т. Шевченка. Почалися о год. 2-й по полудні у світлиці СУБ-у.

Збори склалися з трьох частин. У першій частині обговорювали справу заснування Бібліотеки ім. Т. Шевченка при Централі СУБ-у. В другій частині відбувалася наукова сесія, а в третій вибрали Президію Кураторії. Так офіційно засновано бібліотеку і музей. Книжки й експонати в СУБ-і вже є, їх тільки треба відповідно впорядкувати.

Найцікавішою для мене була друга частинна зборів: наукова сесія, на якій прочитано три доповіді. Першим виступив проф. В. Шаян. Він прочитав доповідь на тему: «Походження і значення назв Дон, Дунай, Дніпро-Бористен, Дністер і Висла». Доповідь цікава, довго не тривала — трохи більше, як півгодини.

Другу доповідь прочитав В. Свобода: «Шевченко і Белінський». Доповідь теж цікава, хоч для мене в ній нічого нового не було. Негативні вислови Белінського про українську мову і літературу всім добре відомі.

Третя доповідь моя, п. 3. «До наших культурних традицій» — це про книги й бібліотеки в Україні.

Я почав її так: «Книга — наймогутніший засіб національного, культурного і наукового прогресу людства. Історія книги нерозривно пов'язана з історією розвитку людського суспільства взагалі та історією розвитку кожного народу, кожної нації зокрема.

Серед культурних традицій нашого українського народу книга займає одне з найважливіших місць. У стародавніх літописних джерелах знаходимо багато відомостей, як про самі книги, так і про тих людей, що любили книги, збирали цілі бібліотеки й не жаліли для них ні праці, ні матеріальних засобів».

Далі я розповів про книги й бібліотеки старої України-Руси, згадав наших князів і літописців, згадав першу бібліотеку при Святий Софії Київській, засновану Ярославом Мудрим 1037-го року. Потім говорив про нашу першу друкарню у Львові, що в 1574 році видала «Апостола». Говорив і про кращих письменників, учених і культурних діячів України, які сприяли розвитку нашої культури і національної свідомості. Нагадав і про московські «укази» й «циркуляри», що забороняли українську мову і гальмували розвиток української культури.

Закінчив свою доповідь так: «Та понад всі «укази», «циркуляри» і заборони, українська національна культура живе, діє і розвивається. А шанобливе відношення до книг і організація бібліотек — це наша давня і добра культурна традиція. На злість нашим ворогам і на добро

українському народові, не забуваємо цієї доброї традиції і тут, на чужині!»

Моя доповідь сподобалась слухачам, бо оплески були дружні й довгі. Коли збори закінчились, до мене підходили люди, дякували і казали, що її варто надрукувати*.

Тепер уже 10-та година увечорі. Ми з дружиною сидимо в кімнаті сербського готелю. Я записую щоденник, а вона переглядає книжки, що їх купили сьогодні в книгарні. Завтра рано їдемо додому.

22-го лютого. П'ятниця. Отримав такого листа: «...Головна управа СУБ-у і дирекція Книгарні й Видавництва пересилають на Ваші руки опубліковану в цьому році книгу д-ра Дмитра Бучинського під назвою «Християнсько-філософська думка Т. Г. Шевченка». Ця книга появилася з нагоди Шевченківського Ювілейного Року, що його ми відзначали в 1961-му році. Вона отримала дуже прихильну оцінку, а своєю тематикою роз'яснює ті сторінки творчості нашого Національного Пророка, про які до сьогодні мало говорилося...

В 1964 році українська нація відзначатиме 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка. Висилаючи цю книгу на Ваші руки, маємо надію, що вона стане Вам побажаною...»

Я уважно переглянув книжку й переконався, що це справді важлива публікація. Головні розділи її такі: «Тарас Шевченко в світлі власної поезії», «Християнсько-філософська думка Шевченка», «Практичні питання Шевченкової філософії» і «Євангельська філософія Шевченка».

За першої нагоди, як тільки буду мати час, прочитаю книжку д-ра Д. Бучинського, тим більше, що відчуваю до нього велику пошану.

14-го березня. Четвер. В «Українській Думці» надрукована стаття п. з. «Основуючі загальні збори Кураторії Вібліотеки ім. Т. Шевченка».

Про мою доповідь «До наших культурних традицій», прочитану на тих зборах, написано таке: «Д-р О. Воропай на широкому тлі розказав про вартість і значення книжки в житті людини, а зокрема кожного народу. Прелегент, переходячи на український ґрунт, згадав про найстарші богослужбні книги в староцерковно-слов'янській мові, переписувані вже в Києві із староболгарських зразків, як, наприклад, «Остромирове Євангеліє», «Ізборники Святослава» (1073 і 1076) тощо, щоб згодом перейти в раннє і пізнє середньовіччя, задержуючись довше на 19-му сторіччі та на сучасних нам часах».

15-го березня. П'ятниця. Одержав листа від Софії Парфанович, вона, між іншим, пише:

«...В канадському часописі «Новий Шлях» надрукована про Вас оця новинка. Посилаю вирізку. Певно будете радіти. Я, зі свого боку, Вам ґратуюлю. Це означає, що людина має успіх у житті. Знаю, що він (той успіх) сам не дається, Ви його досягнули муравлиною працею. Але радію разом з Вами Вашими успіхами...»

*) Стаття «До наших культурних традицій» була надрукована в журналі «Визвольний Шлях», кн. 2, 1963 рік.

В конверті я знайшов і вирізку з «Нового Шляху». Заголовок такий: «Відзначення українського етнографа», а далі текст: «Відомого із праць у ділянці української етнографії д-ра О. Воропая з Англії запросив у свої члени Королівський Антропологічний Інститут Великобританії та Ірландії».

Це коротке повідомлення не перше, значно довша замітка була в газеті «Шлях Перемоги» (з 20-го січня 1963 р.) п. з. «Високе відзначення д-ра О. Воропая». Текст її такий: «Наприкінці грудня 1962 року відомий із своїх етнографічних праць д-р О. Воропай з Англії був іменований членом Королівського Антропологічного Інституту Великобританії та Ірландії...» Далі — текст листа з Інституту до мене англійською мовою. Замітка закінчується так: «Сердечно вітаючи д-ра О. Воропая з його високим відзначенням, гратулюємо йому й бажаємо ще більших і кращих успіхів у його праці, якою він добре служить Батьківщині».

Щиро дякую і редакції «Шляху Перемоги», і редакції «Нового Шляху» за згадку, бо прийняття мене в дійсні члени Королівського Антропологічного Інституту, як українського етнографа, має значення і для української науки.

16-го березня. Субота. Отримав поштову картку з Німеччини з таким сумним змістом: «В глибокому смутку повідомляємо українську громадськість, що у вівторок, 12-го березня 1963 року, о год. 18,20, після короткої важкої недуги помер в Авісбурзі видатний поет та літературознавець д-р Михайло Костьович Зеров (Михайло Орест), народжений 27 листопада 1901 р. у Зінкові на Полтавщині. Похорон відбудеться в Мюнхені в суботу 16 березня 1963 року, о год. 13,15, на цвинтарі «Вальдфрідгоф». Приятелі та друзі в Німеччині».

Так ось Михайло Костьович Зеров уже не живе... Велика втрата для української літератури.

5-го квітня. П'ятниця. Одержав журнал «Визвольний Шлях» за березень 1963 року й побачив надруковану свою статтю «Етнографія — наука про націю». Друк статті ще не закінчений, продовження буде в наступному числі. В примітці зазначено, що це доповідь, прочитана на першому семінарі Вищого учительського курсу в Англії, що відбувся в днях 22-23 вересня 1962 р. в Лестері.

Для мене — це велика приємність.

10-го квітня. Середа. Сьогодні — велика подія в нашому житті: ми перебралися у свою власну хату!

«Наша хата» — невеличкий двоповерховий будинок, зовсім новий, щойно побудований. Тут є місце і для нашої бібліотеки та мого робочого кабінету. Біля хати — невеличка ділянка землі, де я збираюся садити кущі та дерева.

10-та година увечері. Дружина і я сьогодні дуже натрудилися, втомилися... Найбільше клопоту мали з книжками та моїми «паперами»; їх носити і складати було тяжко. Завтра будемо продовжувати роботу, а тепер — час відпочивати.

14-го квітня. Неділя. Написав листа до Софії Миколаївни Парфанович. Почав так: «... Вашого листа з газетною вирізкою одержав. Щиро дякую! Але прошу мені вибачити, що спізнився з відповіддю. На це була поважна причина. Річ у тому, що ми купили свою власну хату і ось переносились, улаштувались на новому місці, а це забрало нам так багато часу, уваги й енергії, що годі було й думати про будь-що інше. Крім цього, тепер весна, а коло хати є клапоть землі, її треба обробити, засадити, посіяти... Я ж ботанік і рослини коло хати — це моя давня недосяжна мрія, яка щойно тепер починає здійснюватись...»

Далі: «... Свою хату ми назвали «Закуток», а в перекладі на англійську мову буде «Provincial hole», отже, тепер живемо в «провінційній дірці», що добре відповідає справжньому станові речей...

Щиро дякую за вирізку з газети «Н. Ш.», якби не Ви, то я і не знав би, що й у Канаді про мене згадали. Пишіть, не забувайте. Ваші листи — завжди велика приємність для нас з дружиною».

Отак написав... Чомусь сьогодні мені не писалося добре.

10-го травня. П'ятниця. Рано, ще перед виїздом на працю, одержав журнал «Визвольний Шлях» (за квітень 1963 року), в якому є закінчення моєї статті «Етнографія — наука про націю», разом з англійським «Summary». Отже, все дуже добре.

В тому ж числі «В. Ш.» надрукована і моя друга стаття п. з. «Цілюще зілля», — це тільки початок серії.

Вступ до «Цілющого зілля» починається так: «Краса і розкіш української природи сприяли тому, що в звичаях і віруваннях нашого народу рослини займають визначне місце. Від самого народження аж до смерті людина не розлучається з рослинами. Українська мати купає своє немовля в пахучому зіллі; у весільному обряді чоло молодой оздоблене хрещатим барвінком, а чебрець та материнку кладуть у труну покійника. В народно-календарних звичаях, мабуть, не можна знайти жодного свята, жодного обряду, де б люди обходились без рослин; навіть взимку, на Різдвяні свята, в кожній українській хаті мусять бути рослини: запашне сіно, «дідух» на покуті, ялинка, — не згадуючи вже про страви: кутю та узвар. А при хворобі, де ж шукають порятунку, як не серед рослин?! В народній пісні співається:

»Маруся в недуді лежала,

Аж з-за моря зілля забажала...»

Далі: «Віками накопичений досвід щодо вживання рослин при народних методах лікування, привів до створення т. зв. народної медицини, яка, разом з науковою, спричинилася до розвитку сучасної науки про збереження і відновлення здоров'я людини».

А закінчується цей вступ так: «Ми щиро віримо в те, що знайдуться люди, які будуть зацікавлені описом рослин з української флори, бож знання природи рідної землі збільшує гордість за свою країну і збуджує патріотизм, а це важливе для нас на чужині суцих».

Першою рослиною, що тут описана, є *Achillea millefolium* L. У народі вона відома під кількома назвами, як ось деревій, прорізняк, серпоріз,

тисячолісник, пупки дівочі, кровавник. Всі ті назви звичайно в'яжуться з народними легендами чи короткими оповіданнями. Так, наприклад, «крававник» — від того, що спиняє кров. Існує така легенда: Коли Бог з Петром по землі ходили, то Петро стернею ноги поколов. Бог побачив, що праведна кров тече, зірвав бур'янину, приклав до рани і кров зупинилася. З того часу те зілля на всіх ранах кров спиняє і тому називається «крававником».

Отже, буду якийсь час працювати над «Цілющим зіллям», мені дуже подобається ця тема. Люблю збирати і сушити лікарські рослини, тільки шкода, що в мене час дуже обмежений.

19-го травня. Неділя. Вчора і сьогодні писав статті про лікарські рослини, точніше — про рослини у звичаях і віруваннях нашого народу. Я захопився рослинами і буду працювати над ними ціле літо: буду збирати лікарські рослини, сушити їх і писати про них.

Сьогодні написав листа до редактора Д. і подякував йому за те, що так добре надрукував «Цілюще зілля» в квітневому числі «В. Ш.» Разом з листом послав і статтю про дві рослини: «Приворотень» і «часник».

Сподіваюся, що мені пощастить цього літа написати багато про рослини у звичаях і віруваннях нашого народу.

12-го червня. Середа. Маю, нарешті, журнал «Визвольний Шлях» за травень і в ньому є продовження моїх статей про цілюще зілля. Тут надруковано про *Asotus calamus L.* В народі ця рослина має кілька назв, а саме: їр, каламус, лепиха, шувар, але найпопулярніша її назва — «татарське зілля». Дуже ймовірно, що цю рослину справді занесли до нас татари в часи Хмельниччини. За літературними даними, татарське зілля прийшло до Європи з Туреччини в XVI-му столітті.

Населення України добре знає цю рослину, бо на Зелені свята листям татарського зілля звичайно встеляють підлогу церкви, долівку в хаті, в коморі і навіть у стайні. Часом листя цього зілля кладеться за образи разом з іншим «маєм» чи «кличенням».

В народній медицині татарське зілля вважають добрим дезинфектором. Спиртовою витяжкою з кореневища хворі цингою (скарбутом) полощуть собі рота, нею обмивають рани, щоб не гноїлися. Шматочки кореневища жують під час небезпечних епідемій. Спиртові витяжки і вивар з кореневища допомагають під час шлункових хвороб, а також під час малярії.

Я дуже вдячний редакції журналу, що друкує оці мої статті. А яким щасливим я був би, якби мені пощастило колись побачити свою книгу про рослини у звичаях і віруваннях нашого народу. Так, я був би щасливим, але тепер, на жаль, це нереальне, бо власних засобів не маю, а наші видавці чомусь не люблять рослин.

18-го червня. Вівторок. Рано одержав листа від Софії Парфанович. Читаю: «... Мали Ви мені написати, як Вам живеться серед природи? Які звірі і рослини є коло Вас? Яке у Вас до них відношення? Чи є щось цікаве у Вашому оточенні? Ви про все це забули мені написати! Це

добре, що Ви обое працюєте в бібліотеці і маєте фахове середовище та стремління до фахових здобутків. Це мусить вистачати людям, що не мають дітей... Та кожен живе, як може, як годен, як уміє, у кожного є своя доля...»

Далі: «... У мене нового мало. Дві мої книжки все ще друкуються, але дуже повільно. Одна книжка про наше перебування в Німеччині, а друга про пса. За неї я дістала першу літературну нагороду. Друкуються ці мої книжки вже півроку, це називається американський темп. Ясна річ, все це коштує мені багато нервів, пересердя і хвилювання. Я втратила зв'язок з людьми. Приятелів не маю, і нікому про мене дбати. Вже рік ніхто навіть не згадав про мене. Так, отже, плісніє стара фірма. Почала працювати над дальшою книжкою про клініку у Львові. Йде мені пиняво... Такі мої клопоти, Олексю Івановичу! Чи я писала Вам, що під час поїздки по Європі була і в Авгсбурзі? Все там було таке чуже, навіть дому того немає, де ми жили при Шісграбені! Сумно мені було дивитись на пустку...»

25-го червня. Вісторок. Рано поштар приніс мені пакунок. Виявилось, що в ньому відбитки з моєї статті «Етнографія — наука про націю», що була надрукована у «Визвольному Шляху». Відбитки зроблені дуже добре, мають обкладинку. Я одержав 50 примірників, велике спасибі і редакторів, і видавцям! Тепер пошлю цю свою працю до бібліотек, щоб там зберігалась.

11-го липня. Четвер. Сьогодні одержав «Визвольний Шлях» за червень. На сторінці 716 побачив третє продовження моєї статті «Цілюще зілля». Тут надруковано про часник і цибулю.

Як лікувальний засіб, часник і цибуля були відомі ще в стародавньому Єгипті — понад чотири тисячі років тому! В Європі часник і цибуля, як лікарські рослини, відомі з часів «батька медицини» Гіпократата, отже з четвертого століття до Христа. В Україні здавен-давня часник зустрічається в народних віруваннях, як засіб проти всякої біди і нечистої сили. Як ось: «Марічка не боялась нічого. За поясом, на голім тілі, вона носила часник, над яким пошептала ворожка, їй ніщо тепер не зашкодить», — читаємо в «Тінях забутих предків» Михайла Коцюбинського.

У своїй статті я використав і найновіші наукові дані про фітанціди, що їх має в собі часник. А фітанціди — антибіотики, ліки від багатьох хвороб.

Очевидно, про часник варто написати більше й докладніше, щоб люди знали про нього і вживали для різних потреб. Може, колись напишу.

23-го серпня. Вісторок. Сьогодні одержав поштою книжку Софії Парфанович «На схрещених дорогах», з її власноручною допискою на першій сторінці: «Олексі і Валі Степовим на спогад авгсбурзьких днів. Дітройт, серпень 1963 р.».

Книжка гарна, має тверду обкладинку, добрий папір і портрет авторки. У вступній статті Володимира Нестеровича п. з. «Творча сильветка

авторки», між іншим, написано: «Софія Парфанович — лікарка і разом з тим письменниця, і то весь час чинна, що звичайно не легко дається людині, якої професія така тяжка й відповідальна».

Далі: «Треба зазначити, що С. Парфанович понад усе ентузіастка життя. Вона завжди в якійсь формі оспівує вартість життя, його красу і радість, навіть коли доля важким каменем давить».

Кінчиться стаття так: «... Ми всі, новітні вихідці з різних земель, є героями »Схрещених доріг«. Все те діялось з нами, заки ми виїхали в заокеанські краї. Себе ми віднайдемо чи в ролі погорджуваного і гнаного чужинця за часів Гітлера, чи ДП-істів у містах середньої Європи, чи ще в іншій ролі. Велике і добре діло зробила авторка, показуючи нас самих, тих, що по-волі чи по-неволі завернули з мандрівки, чи тих, що пішли в світ».

Книжка Софії Парфанович »На схрещених дорогах« повинна бути цікава зокрема для нас, бож ми разом з авторкою були в тому »благословенному Авгсбурзі«, про який вона пише.

6-го вересня. П'ятниця. Сьогодні ми з дружиною були в Лідському університеті, де відбувається третя річна конференція Товариства для вивчення народного життя (Third Annual Conference of the Society for Folk Life Studies). Я член цієї організації.

Учасників конференції приймав ректор університету. В своїй промові він підкреслив, що вивчати й досліджувати життя і побут свого народу — дуже важливе завдання і дуже важлива ділянка сучасних знань. Заявив, що його університет дістав спеціальне фінансування від уряду на розбудову студій народного життя, тому сподівається, що в майбутньому ця важлива ділянка знання буде інтенсивно розвиватися.

Після промови ректора, нас частували вином і солодким печивом. Всіх учасників біля сотні осіб, вони з'їхалися з цілої Британії: з Північної Ірландії, Шотландії, Валії, але найбільше з Англії. Із слов'ян нас тільки двоє, чужинців більше не було.

Вечір пройшов приємно і весело. Ми познайомилися з багатьма цікавими людьми. Я зустрів також кількох справжніх етнографів, хоч вони називають себе інакше. Етнографія у їхньому розумінні — це наука, що вивчає і досліджує тільки примітивні народи Африки, Азії і далекої півночі. Вони ж, мовляв, вивчають культурні європейські народи, а тому не етнографи, а етологи або фахівці по вивченню народного життя.

7-го вересня. Субота. О годині 9-й рано ми з дружиною вже були в Лідському університеті на конференції.

О годині 9,30 почалися доповіді. Першим читав свою доповідь д-р МакКелі про усну народну творчість в індустріальних районах. Насамперед говорив про те, що і як збирав у тих індустріальних районах. Він цікавився переказами та іншими оповіданнями про життя і побут робітників і взагалі всіх працюючих людей. Більшість свого матеріалу зібрав у Брадфорді, а в тому місті живе багато чужинців, що приїхали

з інших країн і тут поселилися. Всі вони багато оповідають про свої країни, з яких походять.

Оповідання записані від місцевих людей показують, що в індустріальних районах Англії більшість людей сприймає життя без зайвої ідеалізації. Вони кажуть: »Ми сприймаємо життя таким, яким воно до нас приходить«. Та все ж є багато і таких людей, які вірять в щастя, в удачу, є багато й дуже забобонних. Наприклад, якщо стоїть драбина, схилена до стіни будинку, то всі обходять її здалека. Ніхто попід драбиною не пройде, бо це, мовляв, приносить невдачу. Крім того, є багато таких людей, що носять з собою талісмани і амулети »на щастя«.

Отже, в індустріальних районах Англії між працюючими людьми є ще багато різних вірувань і забобонів.

Після цієї доповіді ми всі пішли до сусідньої кімнати пити каву. Висловлювали свої враження від прослуханої доповіді, говорили, жартували. Загально доповідь сподобалась слухачам, вона й справді цікава, але була б ще цікавіша, якби доповідач подав більше прикладів із життя тих людей, серед яких він збирав матеріяли.

Потім доповіді продовжувалися. Містер Сандерсон говорив про казкові оповідання Йоркширу, про те, що в Йоркширі існує вірування в казкових людей. В народній уяві казкові люди — маленькі істоти, не більші як 18 інчів, але виглядають так, як справжні люди, тільки завжди одягнені в зелене. Доповідач подавав багато народних оповідань про них. Існує вірування, що казкові люди — це щось середнє між янголами і звичайними людьми. Інші кажуть, що це душі померлих людей, а ще інші, що це доісторичні люди, які колись були загнані під землю, а ось тепер з'являються з-під землі.

Такі оповідання про казкових людей Йоркширу цікавлять мене, бож у нашому, українському фолклорі, подібних оповідань немає.

Після обіду була ще доповідь містера Лемона про ручні роботи у вовняній промисловості. Доповідач докладно розповів про те, як у вовняній промисловості Йоркширу виробничі процеси поступово переходили від ручних робіт до механізації. Згадував і про звичаї та вірування, пов'язані з тим переходом. Доповідь також була цікава, але надто коротка, тривала тільки півгодини.

Увечорі ми були в театрі. Слухали концерт і бачили коротку виставу якоїсь не надто мудрої п'єси, майже із зовсім голою жінкою. П'єса нам не подобалася.

8-го вересня. Неділя. Сьогодні о годині 11-й рано всі учасники Конгресу відвідали Музей Народного мистецтва в Лідсі (Folk Museum). Тут ми бачили багато цікавих експонатів, що характеризують побут і мистецтво місцевих мешканців. Цікаві ручні вироби з дерева і з глини. Потім бачили ткацтво різних тканин, вишиття, мереживо та інші зразки народного мистецтва.

У музеї були до 2-ої години по полудні, а тоді пішли на обід, на якому було й вино. Час провели весело й приємно.

По обіді ми поїхали автобусами далеко за місто, на якийсь хутір, у гостину до багатого фермера.

Фармер — вже старший чоловік, досить заможний, але працює сам, без наймитів. Він показував нам своє господарство і розповідав, як господарює. На жаль, говорив таким йоркшпирським акцентом, що я його мало розумів. Все ж відвідини фермера були також цікаві.

Від фермера ми з дружиною поїхали додому, попрощавшись з усіма учасниками Конференції.

Для мене Конференція була корисна й цікава. Я ще раз побачив, що етнографія — важлива ділянка знання і над її розвитком ще треба багато працювати.

17-го вересня. Вівторок. Сьогодні побачив, що в журналі «Визвольний Шлях» за серпень ц. р. надруковане 5-те продовження моєї статті «Цілюще зілля». Тут я описав п'ять рослин, між якими найцікавішими є полин (*Artemisia absinthium* L.).

Як цінна лікарська рослина, полин відомий ще з часів стародавніх греків. Сама назва «*Artemisia*» походить від ім'я Артеміди, доньки Зевса. Вона була богинею місяця, моря, рік і ловів та покровителькою дівчат. В Ефесі Артеміда була богинею урожайності.

Друге слово «*absinthium*» складається з двох грецьких слів, які можна, приблизно, перекласти так: «позбавлений захоплення». Така негативна характеристика виникла, мабуть, з приводу гіркоти полину. Річ у тому, що полин має одну з найсильніших гіркот (глюкозид абсинтин), яка ввійшла у прислів'я: «Гіркий, як полин». Згадується і про це в народних піснях, як ось:

«Лучче ж мені, мати, гіркий полин їсти,
Ніж мені з нелюбим вечеряти сісти».

В середні віки в Європі, зокрема в Англії, полин розвішували біля будинків, віривши, що він проганяє від хати нечисту силу. В Україні на Зеленому тижні дівчата носили з собою полин і любисток, теж віривши, що цього зілля бояться русалки. Кидали також полин на могили вішалників, упирів та іншої нечистої сили. Якщо в четвер на Зеленому тижні треба було йти в річку, то дівчата й молодіці насамперед кидали полин у воду, а вже потім заходили в ріку. Між клеченням у Клечальну суботу завжди повинен бути полин.

З полином в'яжеться відомий переказ про євшан-зілля, символ батьківщини. Євшан — по-половецьки полин. Переказ каже, що княжич половецький не хотів вертатися додому з чужини. Брат його, Сирчан, вислав до нього співця Ора з таким наказом: «Перекажи йому мої слова: «А вернися, брате, ходи до своєї землі». Співай же йому половецьких пісень, а як не захоче, дай йому понюхати зілля, що зветься євшан». Коли ж він не хотів вертатися ні слухати пісень, тоді Ор дав йому зілля. Він понюхав, заплакав і сказав: «Та краще в своїй землі лягти головою, ніж у чужій бути славним». Отже, запах полину — це запах рідного степу.

В народній медицині полин — одне з найпопулярніших зел, він зміцнює працю шлунку, виганяє круглих глистів, затримує понос, гоїть рани

й синяки та допомагає вирощувати гарне волосся. У виварі полину миють голову, щоб ліпше волосся росло.

Це так коротко про полин. У моїй статті «Цілюще зілля» написано більше, докладніше. Якщо колись пощастить мені видати книжку про рослини у звичаях і віруваннях нашого народу, то там напишу про полин багато.

20-го жовтня. Неділя. Ми з дружиною в Манчестері, приїхали ще вчора ввечері. Сьогодні тут були річні загальні збори Організації Українських Жінок у Великій Британії, на яких я прочитав свою доповідь про українські музеї.

Насамперед говорив про історію музеїв. Перші музеї почали виникати ще в стародавньому Єгипті, потім у Греції, у Римі. В країнах Західної Європи багато музеїв засновано в період від кінця XVIII-го до початку XX-го століття.

В Україні в XIX-му і XX-му століттях було засновано кілька музеїв — історичних, природознавчих і мистецьких. Найвизначніші музеї були в Києві, Катеринославі, Полтаві й Чернігові.

В організації музеїв в Україні велику роль відігравала приватна ініціатива окремих жертвних діячів, добрих патріотів України. Так, у Чернігові приятель Тараса Шевченка, нащадок козацької старшини, Василь Тарнавський, був одним з перших організаторів справжнього українського музею. В Катеринославі організатором українського музею був спочатку Олександр Поль, а пізніше дослідник запорізької старовини Дмитро Яворницький.

З ініціативи окремих осіб в часи Визвольних змагань (1918–1919 роки) були організовані українські музеї в Черкасах, Вінниці, Нікоп'олі, Умані та в Конотопі.

На західних областях України, у Львові, в 1899 році заходами проф. Ісидора Шараневича був організований музей Ставропільського інституту, а заходами о. Антона Петрушевича постав музей Народного Дому.

Далі я говорив про музей митрополита Андрія Шептицького, про музей НТШ, про музеї у Самборі, Яворові, Коломиї, Сяноці та в інших містах Галичини.

Наприкінці своєї доповіді звернув увагу на те, що й на еміграції, в країнах нашого сучасного поселення, ми повинні організувати українські музеї. Жіночі організації можуть тут виявити велику ініціативу, бо хто ж, як не жінка найбільше розуміється на народному мистецтві.

»Тому закликаю всі наші культурні, громадські, молодечі й, особливо, жіночі організації активно й по-діловому взятися за організацію наших, справді українських музеїв — вогнищ національно-культурної і освітньо-наукової роботи на еміграції«, — так я закінчив свою доповідь.

(Далі буде)

Софія НАУМОВИЧ

ІСТОРИОСОФІЧНІ ТВОРИ

(Володислав Корниляк: «ТВОРИ», Мюнхен, 1971)

Це розкішно видана книга на 250 сторінках, у багряній, із золотом, обкладинці, з багатьома ілюстраціями й літературно-історичними творами батька Владики Платона — Володислава Корниляка.

Син напевно керувався любов'ю і пошаною до батька, а одночасно дав українській науковій літературі цінний посібник, який з приємністю будуть читати і використовувати наші дослідники.

Володислав Корниляк — народний учитель того старого виховання, що — подібно як Грінченко, Васильченко, Нечуй-Левицький та десятки інших, — володіли великим клясичним знанням і горіли святим патріотизмом до України.

Своєрідним «гоббі» Володислава Корниляка були його багаторічні студії над «Словом про Ігорів похід», до якого він вніс чимало нових і сміливих гіпотез.

Автор, між іншим, твердить, що Україна «ще до християнських часів була християнська», свідченням чого є тодішня висока її культура, яка так дивувала Геродота, Арістотеля, Траяна, Таціта і римських легіонерів.

Тацит у своїй подорожі по українських землях добрів аж до Ільменського озера, західної Двіни і горішнього русла Волги. Він записав, що «люди, які там живуть, не будують хат, але день і ніч увихаються на конях... живуть у наметах із звірячих шкір, покритих дерев'яною корою. Велика частина їхнього мовного багатства складається із чужих слів. Вони нездібні творити власну духову культуру, як її мають фіни». Такими залишилися мешканці тих земель аж до часу, коли над ними запанували кийвські князі, а зміна наступила щойно з поширенням там християнства. Князь Ярослав Мудрий мусів ужити кривавих репресій проти поганства у Суздальській області. З тими то північними землями князь Володимир об'єднав «руську землю», себто Україну, народ якої не мав нічого спільного з племенами північних земель. Вони різнилися не тільки расово, а й вірою, звичаями й обичаями. Україна вже тоді «була сконсолідованою державою з власним урядом, виробленими суспільно-державними формами й адміністрацією». Вона, за словами Таціта, «була спільною однокровною нацією «вольної волі».

Митрополит Іларіон у своєму трактаті «Слово про закон і благодать» підкреслив, що «все життя української спільноти ґрунтується на «вольній волі», запорукою якої є Київські гори». Іларіона благословили мощами св. Климентія-папи. (Подібно благословили вибір єпископів і митрополита 1918 р. в Українській державі).

Але північні землі нічого доброго Україні не дали: «Київські княжі мужі дивувалися, як побачили, що до Києва все більше прибуває чужих людей з Новгороду, зі Смоленська, Білоозера та Ізборська. Найбільше було хитрих суздальців. Усі ті північні люди вихвалювали Володимира «великим», «ясним сонечком» за його прагматизм, за прилучення до України поганської півночі».

Натомість Ярослав Мудрий «не брав до уваги ні Полоцька, ні Суздаля. Він зайнявся розбудовою Києва, від Польщі відбив Червенські городи». Проте він зробив іншу помилку: Болеславові-«відновителеві» допомагав українським військом. «Ярославу не вдагод було, що то він сам ставить на ноги небезпечного ворога України...» Та цей ворог щойно пізніше «відплатився» Україні. «Ярослав був настільки просвіченим володарем», що знав — виявом «політичної сили держави є архітектура міст», зокрема ж столиці. «Св. Софія — вислів українського мистецтва як чину українських умі і рук». Це саме стосується до «Слова о полку Ігоревім, що стало в центрі української історичної літератури XII стол. і стоїть воно донині». Автор цитує Сковороду: «Софія з мистецького боку, архітектурною симетрією дуже схожа на щось, що непомітно проникає крізь увесь матеріал і робить цю будову кріпкою та забезпеченою».

А Володимир «навів людей з півночі в Україну, оточився значнішими людьми з Новгороду, Смоленська, колишніми виходцями з України та всіма тими кривичами, удільними половчанами, в'ятичами, радимичами, муромцями, ростовцями і суздальцями, що взяли верх і провід над усією Північчю та усіма «богатириями», між якими відзначався Ілля Муромець, що убивав усіх київських людей і людей України, які протиставилися прилученню України до чужої їм Півночі. Дарма справляв Володимир «обіди», на які закликав усіх киян, а слабим і немічним велів додому розвозити їжу й пиття, щоб «заглушити стогін Руської землі». Чи ж можна дивуватися, що син Юрія і половчанки Андрій Боголюбський 1169 р. «післав своє, себто суздальське, військо, зібране з усіх «русских» племен, на Київ... Кілька днів грабували з церков ікони (ось чому вони опинилися тепер у... третьяківській галереї у Ленінграді!), вкрали чудотворний образ Божої Матері т. зв. Влахерської, порозкрадали книги, ризи, дзвони і вивезли це у свої глухі північні сторони. Після того Київ упав уже зовсім і пізніший татарський напад його доправив на користь Суздаля... То була та у «Слові» оспівана — «невесела година».

Огірчений автор, простудіювавши «Слово», засуджує цей «парадокс, нечуваної в історії держави, яка сама себе шанує. Автор «Слова», як правдомовний історик, не міг краще, бо правдиво, зазначити, що Володимир... своєю політикою і приязню до північних племен відіграв некорисну роллю в історії України...»

Цікаві теж спостереження Володислава Корниляка щодо видавця «Слова про Ігоревий похід». «Граф Мусин-Пушкін, безперечно, наща-

док тих українських київських патрициїв, що в час натиску степової азійської орди вимандрували на північ... А що вони були високо вчені, займали там високі становища у суздальських князів. Але в душі далі залишилися староукраїнцями, були правдомовними, нездібними до корупції та всякої нищоти. Граф Мусин-Пушкін не відважився коментувати український пратвір, але попросив двох учених українських істориків — О. Малиновського і М. Бантиш-Каменського — до співпраці... 1800 року в Москві, чим зазначив, що «Слово о полку Ігоревім» належить до української літератури. ... Московщина не могла мати лицарського твору, бо не знала жодного лицарства, тільки «богатирів» — звичайних завадіяк, що робили різні шкоди та розбої, за їхньою пословицею: «битий за двох небитих»...

Те, що Московія не мала лицарства — підтвердив румунський письменник і член Академії наук у Букарешті Олександр Калимака: «Росія не мала лицарства», а також не могла мати такого епохального твору як «Слово», бо «не мала жодної участі в літературі». Щойно «молдавський воевода Кантемір перейшов до Москви і взявся до започаткування літературних творів у Росії (1708-44) своїми «Сатирами», а Ломоносов і Сумароков почали перші літературні писання. До Петра І-го в Росії взагалі не було ніякої духової творчості. Петро наказав українським ученим творити російську культуру в Москві».

Дальша студія нашого автора про «Перші українські друки» показує також оригінальність його поглядів на цю справу: «Винахід друкарської штуки прийшов якраз в час, коли... треба було рішитися на творення нових вартостей — моральної сили, як протиставлення фізичній силі, яку представляла собою Польща у відношенні до України й українців...» Міщани творили церковні братства, а спомагали їх магнати-меценати, а це й привело до відродження «світлої доби», «отого традиційного українського книгопочитання... Виринає зрівноважений, внутрішньо здисциплінований українець, погамований у своїх гонах, схлонах і інстинктах, повний моральних здібностей до шляхетного чину в ім'я ідеї... «ишучи собі чести, а князю слави»... Тодішні українці добре розуміли, що сама наука і знання ще не виправили чоловіка... що є щось більше поза наукою і знанням, а саме — характер...»

Згадуючи про «зецерів» друкарні Швайпольта Фіюля, які складали «рукописи українські, московські й південно-слов'янські», — автор мабуть не знав висновків пізніших дослідників, що дивне ім'я «Швайпольд» було німецьким або польським перекрученням українського імени «Святополк», отож першим друкарем був таки українець. Другого, Франца Скорину, «доктора медицини, який учився у Празі й Падуї», автор уже виразно зараховує до «своїх людей».

Зате зовсім інакше він ставиться до Федорова-Федоровича та до його втечі з темної Москви: «Дійсно москвичі мали на оці матеріальну справу: переписувачі книг, які мали з того добрий зарібок, підбурили були товпу проти Федорова і його друкарні так, що йому не лишалося нічого іншого, як утікати в Україну... Цікаво, — як це пише Федо-

рович, — що ніхто не хотів йому допомагати: ні львівські українці, ні оселені тут греки... Так пише Федорович, напевно розжалений і огірчений, що мусів покинути свою Московщину, а ще як росіянин він не розумів української народної мови, яка вже тоді стала чи не на рівні з церковною. З другого боку, львівські українці дивилися на Федоровича як на такого, який більше заробляє... без ідейної спонуки, ще до того української». І з того висновок: «Можна припускати, що Федорович оглядався більше за матеріальною стороною свого друкарства, бо переходив з місця на місце, все шукав, де для нього ліпше. Покинувши Львів, зайшов до Острога... Помер у Львові, задовживши свою друкарню жидові...»

Українське друкарство, як «ремесло цне», виконувалося людьми ученими, а видання були «критичні», через що й мали наукову вартість. Тому й видана 1621 р. «Протестація» зазначає, що українці, як «лицарські люди», мають «природжений дотеп і Богом дарований розум, а живуть не як погани, а як християни: мають священників, учаться письма, знають Бога й свій закон»; на їх культуру «складаються постійна інтелектуальна освіта й ублагороднювання людини, тому так ревно дбали про школи, друкарні й проповіді».

Багаторічному «буковинцеві» Володиславові Корнилякові (родом з Галичини) дорогі були дві постаті буковинської землі — митрополит Петро Могила і поет Юрій Федькович.

Головною заслугою великого митрополита Петра Могили було те, що він «впрах розбив усі ворожі заходи на замкнення українських колегій, згідно скасування в них науки грецької й латинської мов, а що найголовніше: розвіяв сумніви своїх, що колегія — як це поляки писали-обріхували її перед українцями — ширить ересі». Другом і помічником Могили був єпископ і вчений Сильвестер Косів, який «урочисто вітав-стрічав із Святософійського собору гетьмана всієї України Богдана Хмельницького 1649 р.».

«Як Польща дбала про проведення за всяку ціну свого нечесного діла... свідчить факт, що тоді видано було фальшивий катехизм, буцімто православний, ще й написаний патріархом Корнилом Лукарісом, на що зареагував митрополит Могила виданням справжнього катехизму, написаного доктором Ісаєю Козловським».

Про велич Петра Могили свідчить теж його заповіт: «...Дав я обітницю Богові увесь свій масток... обертати на відбудову зруйнованих храмів... на основу шкіл і утвердження прав та вольностей українського народу».

Під таким самим аспектом автор розглядає діяльність Юрія Федьковича, як інспектора українських шкіл на Буковині. Навівши слова віденського міністерства, що затвердило Федьковича як «інтелігентну людину» на це становище, автор пише, що Федькович керувався «інстинктом раси», «просвітленою волею» Сковороди і Шевченковим «власним розумом», а тому й «заступався за введенням народної мови

і фонетичного правопису». Але його «Букваря» не допустили до шкіл ні на Буковині, ні в Галичині.

На церковному полі Федькович змагав, щоб «православна Церква на Буковині отряслася від візантійщини і московщини, щоб вернулася до українського православ'я», яке було «майже піднесене до гідності власного українського патріархату й автокефалії».

Федькович відразу вніс різні проекти до шкільної ради, бо хотів народну школу так поставити, «щоб з мужика були люди». Автор нагадує засади Кирила Турівського з XII стол., що «люди робучі і слуги мусять поза фізичною працею братися до «книжного почитання» — інакше, занедбуючи цю фізіологічну підставу, «підпадають утомі». Іншими словами, закликав до «рівноваги тіла й духа». Цю практику задумав запровадити Федькович, «від народних учителів почавши», бо вважав їх за «провідну верству українського народу». А було це згідне з отим «традиційним книжним почитанням» від XI століття... коли Україна була «світлицею-хатою, при св. Софії була бібліотека, а волинський князь Володимир Василькович відбував інспекції тодішніх українських шкіл».

Володислав Корниляк не міг у своїх дослідях поминути й генія України — Тараса Шевченка, «виразника загальної, хоча й неусвідомленої волі української маси». Найглибше промовила до нього Шевченкова «мудрість своя» з отих безсмертних рядків: «Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість була би своя». Власна мудрість, власна наука, власний світогляд, — ось що треба засвоювати, вчитися і переказувати нащадкам, а не шукати «чужого поля», чужого сумнівного «знання». Автор уважає Т. Шевченка за пророка власної мудрости на Придніпрянщині. На Буковині подібним був Федькович, а в Галичині — Пашкевич із його: «Вирвеш ми очі і душу ми вирвеш, а не возьмеш милости і віри, не видреш любови і віри, бо руське ми серце та й віра руська». Отже, і знання, і віра — наші. «Філософічно обґрунтував це... Сковорода, за що московська єрархія звільнила його з катедри духовної семінарії в Харкові».

Шевченковій релігійності:

»Молітесь Богові одному,
Молітесь правді на землі,
А більш на землі нікому
Не поклоніться...«

— питоме «протиставлення українського Богочестя — візантійському, а вже зокрема московському, яке так завзято добивало українську Церкву й український церковний обряд, як видимий знак діаметральної великої різниці України і Московщини:

»Не хрестись,
Не клянись і не молись
Нікому в світі. Збрешуть люди,

І візантійський Саваоф
Одурить. Не одурить Бог,
Карать і милувать не буде:
Ми не раби його — ми люди!»

»Звідси оця — інакше кажучи, — «теза» й «антитеза» на тлі релігії й релігійного обряду у Шевченка: українського і московського». Запроданство Москві Шевченко характеризував влучно лапідарними стрічками: »У нас навчіться!.. В нас дери, дери та дай, І просто в рай, Хоч і рідню всю забери!..« Піднявши високо національний прапор України, Шевченко »рішуче відкидає апотеозу спарування української ідилії з московською формою і настановою, яка почалася у Переяславі 1654 року... Україна не знає оцього душевного збочення на тлі психічної мегаломанії, якому на ім'я... «месіянїзм»... оцей московський царсько-православний, чи большевицько-безбожницький... От чому з усіх народів лиш одні українці не виявляють охоти асимілювати чужі народи і чужі території!.. Українська експансія »...на незаселені місця: І пустиню опанують, веселії села!.. Живуть українці одною естетикою й етикою — цією українською чеснотою, соромливістю, святістю й обичаєм, правом, ...достроєна до нього творча фантазія дала українцеві оцей український оптимізм, життєву мудрість, за якою українець мов той Прометей... відновляється морально день-у-день, щодень! Отут повсякчасне, вічне значення Шевченка для українців і »мертвих« — пасивних, і »живих« — активних... »Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість була би своя!..

Твір Володислава Корниляка можна б цитувати й цитувати. З методикою ученого й педагога, він уміє пояснити читачеві найважчі наукові питання аж до релігії й філософії, — наче б викладав їх своїм молодим учням. Проте це не популярний, а науковий виклад літературною формою й мовою, тому не зашкодить ознайомитися з ним і нашим науковцям, що вирости »на чужому полі« ...

ПЕРЕКЛАДНИЦЬКА ПОВІСТЬ

»ЖИТТЯ ЛАЗАРКА З ТОРМЕСУ ТА ЙОГО ЩАСТЯ І ЗЛИДНІ« (пригодницько-гумористична повість). З еспанської мови переклав *Микола М. Палій*. В-во Юліяна Середяка, Буенос-Айрес, Аргентина, 1970, 102 стор.

Гумор, як і звичай, питомий для кожного народу. Згадана вище еспанська повість починається оповіданням Лазарка про злодійкуватого батька та його смерть у воєнному поході. А про овдовілу матір автор оповідає таке:

»Коли моя мати-вдова залишилася без чоловіка й даху над головою, вона вирішила пристати до добрих людей, щоб поліпшити своє життя. Вона поселилася в місті, винайняла собі хатину і взялася варити їсти

для студентів та прати білля для молодих конюхів командира Магдалини. З тієї причини вона вешталася коло стаєнь...

Там вона й познайомилася з якимось смаглявим мужчиною, що доглядав худоби. Цей чоловіча часом приходив до нас і залишався до ранку. Інколи він приходив під двері, нібито купувати яйця, і заходив у хату. Коли він почав до нас заходити, я не любив його, бо мене відстрашували кольор і препогані риси його обличчя. Та коли я побачив, що з його відвідинами поліпшилася наша їжа, я почав його любити, бо він завжди приносив хліб і шматок м'яса, а взимку дрова, якими ми ogrівали хату...

Так-то наслідком постійного гостювання і взаємин, моя мати подарувала мені гарнесенького смуглявого хлопчика, якого я колисав і помагав берегти його в теплі...

В цьому часі заїхав у господу на постій якийсь сліпий чоловік. Йому видалося, що я був би для нього підходящим провідником, і тому він випросив мене у моєї матері. Вона й довірила мене йому, сказавши, що я є сином доброго чоловіка, який поляг у битві під Льос Хельвес за прославлення віри, і що вона надіялася на Бога, що я не повинен стати гіршою людиною від батька; тому вона благала цього сліпця, щоб він поводився зі мною добре і піклувався мною, бо ж я був сирота».

Так почалася жебрацько-пригодницька мандрівка молодого хлопця Лазарка з Тормесу, переплетена найрізномірнішими гумористичними шахрайствами. Лазарко, ставши провідником сліпця-шахрая, був сам більшим шахраєм ніж сліпеч. Він переходив на службу все до іншого «опікуна» і завжди знаходив ще гіршого дурисвіта.

Повість зображає частинно життя-буття еспанського народу, життя незнане для нас, життя типічно еспанське. Аджеж не бракувало й у нас прошаків-сліпців і несліпців. Але вони не були шахраями. Вони прошакували тому, що не могли знайти інших засобів на прожиття. Натомість еспанський прошак, зображений в цій повісті — це «вишколений» ошуканець, який з ледацтва обманював і шахрував, щоб легко жити.

Тому цю повість треба привітати, як добрий вклад у нашу перекладницьку літературу.

Перекладів з еспанської мови на українську є мало: Івана Франка переспів «Дон Кіхота» Сервантеса, п'єси Льюїс де Вага «Овеча криниця», «Фуента Овехуна» і «Собака на сні», Рікарда Гульрайдеса «Дон Сугендо Сомбра». Це, здається, усе, що дотепер появилось в нас з еспанської літератури книжковими виданнями у перекладі українською мовою.

Степан РАДІОН

ПАМ'ЯТІ В. С. ДУБОВА

(Короткий біографічний нарис)

Один по одному відходять на той світ представники того покоління, яке підготовляло і здійснювало українське відродження, будувало Українську державу, боролось за неї та чинило опір загарбникам і окупантам. В скрутних і тяжких умовах московсько-більшевицького режиму страждало по тюрмах, терпіло переслідування й репресії, було примушене покинути свою улюблену батьківщину. Але й на еміграції не припиняло своєї праці, докладало всіх зусиль, щоб спільними силами здійснити свій ідеал — допомогти рідним братам і сестрам на рідних землях відновити самостійну суверенну Українську державу.

До цього покоління належав і Володимир Сергійович Дубів, що помер у Мельбурні (Австралія) 23 березня 1973 року. Народився він 27 липня 1890 р. в сім'ї управителя панського маєтку на Правобережжі України. Родина була велика, тому батько, коли син закінчив сільську початкову, а потім двокласову школу, вирішив припинити науку сина і спрямувати його на заробітчанську роботу. Але здібний і меткий хлопець хотів учитися далі і вступив у середню комерційну школу в Звенигородці. Не мавши матеріальної підтримки, мусів своїми трудами заробляти на своє прожиття й науку. Після комерційної школи, вступив до Київського комерційного інституту і — тяжко працюючи — закінчив його та дістав звання кандидата економічних наук.

Не зважаючи на подвійне навантаження, активно працював в українських студентських, громадських і культурно-освітніх установах, в добродійних організаціях, наприклад, допомагав військово-полоненим і переселенцям з Галичини під час 1-ої світової війни.

А з вибухом української національної революції 1917 р. він віддав себе відновленню Української держави, зокрема як економіст у ділянці народного господарства. В. С. Дубів працював інструктором-кооператором і на виборних посадах в усіх галузях кооперації: споживчій, кустарно-промисловій та кредитовій.

Коли московсько-більшевицька влада ліквідувала кооперативні установи і почалася нагінка на активних кооперативних діячів, В. С. Дубів зазнав репресій: тюрма, усунення з праці, примусове безробіття... Але праці на громадській і церковній ниві не припиняв. Так само й тоді, коли опинився на еміграції, спочатку в Німеччині, а потім в Австралії.

Оселившись у Мельбурні, відразу ж включився в громадське і церковне життя. Крім цього, учителював в українській рідній школі, дописував до газет і журналів, в тому і до «Визвольного Шляху», друкував свої спогади у збірниках і т. д. Також виступав як організатор і доповідач на різних зборах, академіях, засіданнях, з'їздах. Всіх ділянок, де він прикладав свою працю, свої знання, свій організаційний і життє-

вий досвід — не перелічити. Коротко: метою його праці було допомогти українському народові визволитися з-під московсько-большевицького ярма.

Його плідну роботу на культурно-освітньому, церковному, громадському і науково-журналістичному відтинках відзначено під час святкування 80-річчя з дня його народження, а також на похоронній трапезі.

Представники різних організацій, партій і громадських об'єднань у своїх промовах із великою повагою, пошаною й приязню характеризували В. С. Дубова, як незламного борця, людину широкого діяпазону думання і зацікавлень, що — не зважаючи на принципові розходження і різниці в поглядах — умів знаходити спільну мову з іншими. Одночасно він ніколи не був безхребетним опортуністом, хоч завжди терпеливо ставився до чужих думок і переконань, якщо вони впливали з чесних мотивів і засад та були спрямовані на добро України.

М. МАРЧЕНКО

† Д-Р РОМАН МОГИЛЬНИЦЬКИЙ

29-го квітня 1973 р. у Лондоні (Англія) помер несподівано, від удару серця, на 71 році життя д-р Роман Могильницький.

Покійний народився 8-го листопада 1902 року в Делятині (Гуцульщина). В Україні працював лікарем, був активним українським діячем, перейшов пекло московсько-большевицьких концтаборів. На еміграції працював лікарем в Африці. Як невтомний український патріот і діяч, постійно цікавився українськими проблемами, зокрема розвитком визвольної боротьби на Рідних землях. У своїх статтях в українській пресі особливо відзначався знанням московської духовости, просякненої імперіялізмом-шовінізмом, звідки виводив і сучасний московський більшовизм.

Д-р Роман Могильницький був багатолітнім співробітником «Визвольного Шляху». З його смертю відійшов від нас ще один з українських патріотів, що й на чужині жили й трудилися для свого народу. Залишив у глибокому смутку дружину, трьох дочок і свою найближчу родину, яким висловлюємо наше глибоке співчуття.

КНИГА ПРО ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ

Український театр — невід’ємна частина національно-християнської тисячолітньої культури українського народу. Величезну роль відіграв цей театр у 19-20 сторіччях у справі збереження української мови і культури та поширення національної свідомості серед народу. Українські актори із убогих сцен мандрівних театрів засівали вічні зерна правди, краси і гону до волі та віру в остаточну державність України. Сотні драматургів, авторів для театру, режисерів, акторів, працівників сцени загинули з рук ворожої Москви та інших ворогів нашого народу.

Про тих, кого не згадав чи не згадує ворог, або ж кого у своїх псевдоісторичних виданнях зневажає й понижує за вірну службу українській Мельпомені і українській нації, Об’єднання Мистців Української Сцени, ОМУС, вирішило випустити книгу правди — правди мистецької, історичної й ідеологічної. Охоплюватиме вона в основному період від 1918 року до наших часів. Це буде книга про театр між двома світовими війнами, про український театр періоду Української державности в Соборній Україні, про наш театр під час світової війни і по війні — в українській діаспорі. Окремі розділи будуть присвячені українському театрові в різних часах в Америці, Канаді та інших вільних країнах, а також на Далекому Сході.

Заплянована історія українського театру, замовчувана, або зловмисно перекручувана московсько-большевицькими »театрознавцями«, буде багато ілюстрована фотодокументами, міститиме вперше в історії нашого театру »малу енциклопедію діячів українського театру«, дасть читачеві фоторепродукції портретів діячів, рідкісних театральних документів, афіш тощо. Редакційна Колегія, на чолі з доктором Григором Лужницьким, вже приступила до праці.

Управа ОМУС-у свідомо, що самим членам Об’єднання без допомоги української громадськості не під силу ні така праця, ані таке коштовне видання (видання книги коштуватиме, приблизно, 10 тисяч доларів), хоч перші пожертви, які перевищують першу тисячу доларів, вплинули від небагатьох членів Об’єднання ще перед початком кампанії збірки фондів на видання.

Звертаємось з проханням до всіх, кому дорогий український театр — діячів українського театру, глядачів, любителів і прихильників нашої театральної культури:

а) присилати фотознімки, спогади, театральні документи та інше, з описом »що, хто, де, коли«.

б) надсилати фінансові пожертви на видання книги. За Ваші пожертви нині Вам будуть вдячні діячі українського театру, члени Об’єднання Мистців Української Сцени, а згодом уся культурна вільна Україна.

Всі матеріали і пожертви просимо посилати на адресу Головної
Управи ОМУС-у:

Association of Ukrainian Theater Artists
1309 Ruscomb Street, Philadelphia, Pa. 19141, U.S.A.

Управа ОМУС-у
(Голова сотн. Ю. Кононів)

Від Редакції

Продовження «Особистих спогадів про Жанну д'Арк съєра Люї де Конта» Марка Твена і спогадів «Ліс горить» Д. Г. Цяпки — буде в черговому випуску нашого журналу. Просимо в Читачів і Авторів пробачення, що через брак місця згадані та інші матеріали не надруковані в цьому числі «В. III.»

КНИГА ПРО ПОДІЇ НОВОЇ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Накладом Ліги Визволення України — Канада, Організації Оборони Чотирьох Свобід України — США, і Української Видавничої Спільки — Англія, появилася друком книжка:

Ярослав Стецько

30 ЧЕРВНЯ 1941

Проголошення відновлення державности України

Створити: Степан Бандера, д-р Дмитро Донцов, проф. Лев Шухевич, д-р Олександр Марітчак, проф. Володимир Ра-
дзівський, Володимир Махар, Віктор Андрієвський, д-р Микола
С. Маричевський, Володимир Левенець, Лев Сенишин, Зенон
Мата, д-р Чубай, д-р Петро Мрчук, Петро Банчук, інж. Юрій
Тар-Козьмалюк, Михайло Дзятка, д-р Степан Галамай.

Переклад — д-р Дмитро Донцов. Зредагували: Іван Варанця
д-р Радко Малецько. Обкладинка роботи мистця Мирона Ле-
вченка. Всього 5 х 3 484 сторінки, фотокопії документів,
протести, соросовані, протести преси, знімки і т. п. Дру-
ковий завод України.

Видання цієї книги має велике значення в ділянці
нашої історії. Це єдиний документ, який об'єктивний
історик може використати. Книга 30 червня 1941 р. і боротьбою
України за свою державність є часом закінчення
нашої історії.

Книжка в 10 сторінок, ціна \$6.00, у твердій з золотим ви-
стиганням, 10000 екземплярів.

Видання цієї книги має велике значення в ділянці
нашої історії. Це єдиний документ, який об'єктивний

історик може використати. Книга 30 червня 1941 р. і боротьбою

України за свою державність є часом закінчення нашої історії.